

VETENSKAPSSOCIETETEN
I LUND
ÅRSBOK

1989

Vetenskaps societeten
i Lund
Årsbok 1989

*Yearbook of
the New Society of Letters
at Lund*

Lund University Press

*Redaktör: Anders Grönvall, Sjögatan 6,
S-223 63 Lund, tel. 046-12 35 79*

Formgivning: Lars Tempte

*Omslagsbilden visar en detalj från aulan i Universitetshuset,
efter restaureringen.*

*Det joniska kapitälet är gjutet i Lund under Axel Nymans ledning.
Förgyllningen utgöres av slagmetall.*

Foto av Ola Terje, februari 1986

*Art nr 20186
ISBN 91-7966-130-0*

Berlings, Arlöv 1990

Innehåll

Artiklar

- 5 *Erland Lagerroth*: En dikt av sin tid *eller* I tingens natur har människan sin lag
- 73 *Jöran Mjöberg*: Visionsdiktare i växlande tidevarv: W. H. Auden och William Langland
- 103 *Lars-Arne Norborg*: Historievetenskapliga förbindelser mellan Lund och Greifswald
- 112 *Torbjörn Vallinder*: Montesquieu and Constitution-making in Sweden, 1809–1815 Part I

Minnesord

- 133 Stig Gustafsson av *Curt Kihlstedt*
- 137 Otto Oberholzer av *Gustav Korlén*
- 143 Nils Holmström av *Christian Christiansson*
- 149 Hilding Pleijel av *Nils Arvid Bringéus*
- 153 Pär-Erik Back av *Nils Stjernquist*
- 163 Per Wieselgren av *Gösta Holm*
- 171 Per-Edwin Wallén av *Tore Strömberg*
- 177 Knut Knutsson av *Gunnar Jarring*
- 181 Sten Carlsson av *Lars-Arne Norborg*

Vetenskaps societeten i Lund

- 187 Matrikel
- 198 Verksamhetsberättelse 1988
- 200 Räkenskaper
- 202 Stadgar
- 206 Skriftförteckning

Erland Lagerroth

En dikt av sin tid *eller* I tingens natur har människan sin lag

Harry Martinsons *Aniara* läst år
1990

»Aniara kan sägas vara en fantasiprodukt som är skriven av tiden.» Så inleder Harry Martinson sitt förord till pocketupplagan av *Aniara* 1963. Och han avslutar det med att beteckna sig själv »som ett medium och som en rapportör ur sin egen tid». De första 29 sångerna skrevs och publicerades som »Sången om Doris och Mima» i diktsamlingen *Cikada* 1953 och hela verket utkom 1956. Den tid som har skrivit verket är alltså 1950-talet.

Den tidigare forskningen

Den som i dag tycker sig ha något att säga om *Aniara* finner sig ställd inför ett långt större forskningsobjekt än de 103 sångerna i eposet. Saken framgår bäst av Ingemar Algulins inledningsord, när han i *Samlaren* 1975 recenserar Gunnar Tideströms *Ombord på Aniara*.

På de knappt tjugo år som gått sedan Martinsons *Aniara* i sin helhet utkom första gången har inte mindre än tre böcker om detta unika versepos i 1900-talets litteratur publicerats. Vilket annat svenskt litterärt verk kan uppvisa en sådan förmåga att omedelbart attrahera forskningen? De två andra böckerna vid sidan om Tideströms är Tord Hall, *Vår tids stjärnsång* från 1958 (ny upplaga 1961) och Johan Wrede, *Sången om Aniara*, 1965 – den senare det största, mest innehållsrika och informativa verket.

Efter 1975 har väl forskningen varit mindre livlig, men den som år 1990 vill skriva om *Aniara*, finner sig ställd inför en stor *corpus* av böcker,

artiklar, recensioner – för att inte tala om de många essäer, dikter etc. av Harry Martinson själv, som har relevans för verket. Ett viktigt urval essäer, dikter, intervjuer och recensioner utgavs 1989 under titeln *Kring Aniara* av Stefan Sandelin i samarbete med Harry Martinson-Sällskapet. Allt detta ingår i, bidrar till att konstituera forskningsobjektet *Aniara*. Det har i dag ett sådant omfång, att det inte längre är möjligt att gå direkt till verket som till en jungfrulig text.

Man kan urskilja två motsättningar i forskningen. För det första mellan dem som betraktar *Aniaras* författare som »den vetenskapliga världsbildens poet» och dem som ser honom som »en förkunnare av ett slags religiöst betonad, poetisk mystik» (Wrede 133). Och för det andra mellan dem som ser *Aniara* med dess slut i död och nederlag som ett helt pessimistiskt verk och dem som däremot visar på en rad motinstanser, inte minst från vad Martinson skrivit tidigare (Wrede 173 ff).

Vad gäller den första motsättningen, så mottogs både »Sången om Doris och Mima» och *Aniara* spontant som rymddikter i atomåldern. Ryktbar är *Expressens* presentation på utgivningsdagen 1956, rubricerad »Diktens rymdskepp startar nu!» och signerad Lars Widding. Inte minst ryktbar är inledningsfrågan till författaren: »Vad käkar dom egentligen?» I Bo Strömstedts recension på den följande sidan apostroferas författaren som »Rymd-Harry». Men även Erik Hjalmar Linder konstaterar i *Fyra decennier av nittonhundratalet* två år senare, att med *Aniara* blev Harry Martinson »atomålderns poet framför andra» (708; samma i *Fem decennier ...*, II, 1966, 758).

Den som dock mer än andra har läst *Aniara* som »atomålderns första stora epos» är Tord Hall i *Vår tids stjärnsång* med underrubriken »En naturvetenskaplig studie omkring Harry Martinsons Aniara» (citatet från 1958, s. 22), liksom i *Naturvetenskap och Poesi. Viktor Rydberg. August Strindberg. Harry Martinson* (1981) och i »Naturfilosofen Harry Martinson» (*Harry Martinsons landskap*, 1975). Det är naturligt nog, eftersom Hall var docent och universitetslektor i matematik i Uppsala och utgav en rad naturvetenskapliga skrifter. Han kan också själv på goda grunder vittna i saken, eftersom han från 1956 blev Martinsons vän och diskussionspartner. Därmed började, skriver han, en 20-årig vänskap, där man samtalade »om allt mellan himmel och jord, men mest om vad som med en allmän formulering kan kallas tingens natur». År 1971 fick Hall också av Martinson en handskrivna uppsats »om tingens natur» (1981, 161, 167; jfr Tideström 134).

Men Harry Martinsons orientering i naturvetenskap och matematik är

En dikt av sin tid eller I tingens villkor har människan sin lag

väl omvittnad också av honom själv. Och det var detta intresse som ledde honom direkt in i skapandet av *Aniara*. Jag citerar från Georg Svenssons rapport till Wrede (22):

Han erinrar sig precis hur dikten föddes inom honom. En kväll i slutet på augusti, då han med familjen bodde i Hällsviken, då det var ovanligt klar stjärnhimmel sökte han med sin kikare efter Andromedagalaxen som han också fann på 42° höjd och klarare än han någonsin tidigare observerat den. Han väckte till och med sin hustru för att hon skulle kunna dela upplevelsen med honom. Denna starka upplevelse av världsrymden inriktade hans fantasi åt det hållet, så att han strax efteråt började få illusionen av att befinna sig i ett rymdskepp. (Jfr *Aniara* sång 84).

Den som först slog in på den mer »poetiska» tolkningsvägen var Berkeley-professorn Eric Johannesson i en uppsats i *Scandinavian Studies* 1960 kallad »*Aniara: Poetry and the Poet in the Modern World*». Den omnämns i inledningen till Johan Wredes *Sången om Aniara* som ett av de tre viktiga arbeten som då förelåg. Tyvärr, skriver Wrede, upptäckte han den först 1963, men »Den amerikanske forskaren och jag har på flera punkter i idéanalysen, oberoende av varandra, nått överensstämmande resultat» (13 f).

Det gemensamma för dem båda kan man fånga upp via ett påpekande av Johannesson. Sedan *Aniara* kom ut i sin helhet 1956, har man lätt för att tappa bort att de första 29 sångerna publicerades 1953 under namnet »Sången om Doris och Mima». Men detta är, framhåller Johannesson, »a highly significant title since it indicates that it deals not only with *Doris*, i.e., with the earth, but also with *Mima*, i.e., with poetry and art» (186 f).

I detta överensstämmer Wrede och Johannesson. Doris - Jorden och Mima – eller kanske snarare allt vad miman står för i Martinsons tidigare diktning och tankevärld – blir det centrala i bådas undersökningar (hos Wrede tillkommer därtill solen och ljuset). De lägger vikt vid de *positiva* faktorerna. Atombomben och rymden, ångesten och skräcken, spelar däremot mindre roll hos dem.

I störst skala genomförs denna läsning naturligtvis i Wredes avhandling. I polemik mot dem som velat se *Aniaras* författare som »den vetenskapliga världsbildens poet», menar han att diktverket återspeglar »en intensiv och dramatisk kamp för en poetisk världsvision» (133). Uppgiften blir hos honom att kartlägga denna kamp, och därvid upptäcker man, heter det, i *Aniaras* »brokiga tematik [...] lätt några klart framträdande tankelinjer, som bildar dominerande strukturer i eposets idébyggnad. I det följande

skall en sådan livsfilosofisk idéstruktur, och kampen kring idéerna, tecknas och dokumenteras» (137).

Undersökningens gång blir emellertid inte denna, utan det blir på traditionellt sätt fråga om en utforskning av verkets tillkomsthistoria, en studie av kampen om idéerna *på väg till Aniara*. Eller som det helt adekvat heter några meningar senare: »En kartläggning av det som medvetet eller omedvetet *drivit* konstnären, eller annars på ett eller annat sätt *påverkat* konstverkets utformning» (kurs. här) (137).

Denna uppläggning avspeglar sig också i avhandlingens fullständiga titel. Den heter alltså *Sången om Aniara* och presenterar sig således som en monografi över verket. Men underrubriken »Studier i Harry Martinsons tankevärld» signalerar något annat. Här vidgas ämnesområdet till *hela* Martinsons författarskap, hela hans »tankevärld». Att det inte är oproblemiskt att på detta sätt rida två hästar på en gång framgår av att inte mindre än 4 av de 8 kapitlen i den tredje och största delen av boken, vilken getts namnet »*Aniaras idévärld*» (kurs. här), handlar om Harry Martinson *före* Aniara – utan att detta framgår av vare sig rubriker eller innehållsförteckningen. Det innebär att bokens underrubrik här är mer adekvat än huvudtiteln: vad som avhandlas är just författarens hela tankevärld, om också sådan denna ter sig för den som har siktet inställt på *Aniara*. Hos Johannesson är uppläggningsen likartad.

Denna tredje del, »*Aniaras idévärld*», börjar, efter den inledning om »Tankedikaren Martinson», som nyss citerats, med en ingående genomgång av Martinsons »civilisationskritik» *fram till Aniara*. Därefter följer ett kapitel om »Ljusets tema i Aniara», som dock har karaktären av preliminärer. »Jag skruvar lampan ner och bjuder frid» – så inleds eposets sista sång. Det ger anledning konstatera, att »Mimarobens kamp för ljuset och den tröstande visionen slutar i nederlag». Men, menar Wrede, man har dragit alltför vittgående slutsatser av detta, »tenderat att ensidigt betona de tröstlösa och pessimistiska perspektiven» och att ställa eposet i motsats mot Martinsons tidigare författarskap.

Och därmed är Wrede inne på den *andra motsättningen i bedömningen av verket*. Speciellt Sven Delblanc betonar, konstateras det, »i ett par djärva artiklar [...] elementen av misströstan och pessimism i eposet» (174). Men, menar Wrede, frågan om »bakgrunden [sic!] till slocknandets och sammanbrottets tematik kräver ett mer nyanserat svar» (176).

Närmare bestämt visar det sig kräva inte mindre än tre kapitel om sammanlagt 55 sidor. Här inventeras Martinsons alla uttalanden i dikt och prosa före *Aniara* om tankens och känslans och intuitionens vägar till

En dikt av sin tid eller I tingens villkor har människan sin lag

kunskap; om solen som »livets, godhetens och den intellektuella klarhetens symbol»; om »Det ytligas ondska»; om konsten som tröst etc. Det är givande och instruktivt, men det är svårt att riktigt få grepp om resultatet – det spretar ofta åt olika håll. Och framför allt är och förblir det bara fråga om *bakgrunden* till eposet.

När Wrede till sist i denna tredje del kommer fram till två stora kapitel om *Aniara*, undrar man därför: vad kommer nu att andras mot eller som nyansering av »slocknandets och sammanbrottets tematik»? Det första kapitlet bär den magnifika rubriken »Visionen i världsrymden» och inleds med ett avsnitt om Mima. Här har Wrede haft lätt spel. För Mima företräder eller symboliserar ju nära nog allt som är positivt för Martinson. I den »har Martinson givit konkret åskådlighet åt sin tro på det skapande intellektets förmåga, att i en idealisk förening av vetenskap och konst nå visionär kontakt med universum» (233). Eller, som Ingvar Holm har uttryckt det: Miman är summeringen av »vetenskapen, den opartiskt, indifferent sökande människoanden», samtidigt som den har »samvete, ömhet, ömtålighet» (*Harry Martinson. Myter. Målningar. Motiv*, 1960, s 291). Eller med Tideströms ord: Mima är »den konstnärliga intuitionen» (77).

Mima är »romantikens diktare i ny gestalt», skriver Wrede ytterligare, men Olof Lagercrantz uttrycker det kanske ännu bättre: »Miman är [...] Harry Martinson sådan han velat vara, en förevisare av naturens skönhet, en den goda viljans jämna starka passad, en hoppfullhetens predikare vid gravens rand. [—] Miman är inte död» (*DN* 13/10 1956, omtryckt i *Kring Aniara* 112, 114).

Allt detta låter sig helt visst bättre förstå genom den bakgrund som Wrede tecknat.

Men Miman dör. Och det redan i sång 29. Den blir *själv ett led i »slocknandets och sammanbrottets tematik»*. Den står inte emot de fasansfulla bilder från förstörelsen av Dorisburg på Jorden, som den själv förevisar. »Gudinnan död av sorg. Och vi fördömda» (sång 51).

Det betyder emellertid inte att Miman får mindre betydelse i sångerna 30–103, där den är utslocknad, söndersprängd, död. Snarare tvärtom. Men då som föremål för saknad, förtvivlan, ångest. I själva verket figurerar den i sångerna 30–37, 43, 51, 52, 56, 59, 61, 75, 81, 88–90, 92–96, 98–102. Man lägger särskilt märke till att den nämns allt oftare ju närmare slutet man kommer. I de femton sista sångerna anför den i alla utom två. Och i själva verket finns den med också i en av dessa, i sång 97, men då utan namns nämnande och på ett sätt som jag skall återkomma till.

Men den förekommer nu i uttryck som »Mimas grav», »Vid mimans gravplats». Mimas död och frånvaro är ett av de allra starkaste uttrycken för den förtvylade situationen i Aniara.

All den eld som i oss brunnit
tog sitt ljus, sin själ ur Mimas våg.

Aldrig mera ha vi återfunnit
det vi skockade kring Mima såg. (92)

Samtidigt såg Mima själv inget hopp, innan »hon dog av sorg»:

Trots all sin klarsyn såg hon ingen frälsning
för dem som burats in i onskans borg. (56)

Och än värre blir det naturligtvis efter Mimas död:

Skall någonsin förlossningen bli vunnen
i Aniara efter detta dåd. (56)

Här borde det rätteligen ha stått frågetecken, men det står punkt. Någon förlossning kommer inte i fråga.

Vad gäller *rymden* går Wrede snabbt förbi sångerna 10 och 74, där den framställs som »hård, kall och steril» (238). I stället uppehåller han sig naturligt nog vid sång 13, där »Chefs astronomen» betecknar rymden som »andens hav», närmare bestämt »Guds andes» hav. Han begår därvid inte den oegentlighet, som Eric Johannesson gör sig skyldig till, nämligen att byta ut »ande» mot »tanke»: »Space then is thought. Aniara moving through space is Martinson's symbol for modern man's imprisonment within the mind [...]» (195). Oegentligt, därför att i sång 13 står det just, att det är fråga om »en ande som är *mer* än tankens värld», nämligen »Gud och Död och Gåta» (kurs. här).

I stället talar Wrede om »Martinsons övertygelse om gudens immanens» och hans uppfattning »att universum har en såväl andlig som fysisk aspekt» (238 f). Denna trovissighet rimmar dock illa med att sången explicit har lagts i munnen på »Chefs astronomen»; med att betraktelsesättet inte återkommer i *Aniara* och med att den slutliga beteckningen för rymden snarast blir »Gud och Död och Gåta» (se vidare nedan s. 21 f och 67 ff). Chefs astronomen håller, som Tideström konstaterar, »s.a.s. alla möjlighe-

En dikt av sin tid eller I tingens villkor har människan sin lag

ter öppna» (48). Detta stämmer väl med Martinsons deklaration att Gåtan för honom är det yttersta (Tideström 153, 155; jfr dikten Gåtan i *Doriderna*, 69).

Wrede menar också att sång 13, som den enda, »visar oss bilden av ett genomstrålat klarhetsrike, där guden är allestädes närvarande» (242). Det låter nästan som en psalm, en tröstens och trygghetens psalm. Hur kan det då komma sig att mimaroben, som lyssnat till chefsastronomen, reagerar motsatt?

Förskrämd av denna klarhet flyr jag frusen
från mimahallen till de röda ljusen
till danssalongen, finner Daisy där.
[...]
jag ber om ingång i ett hårigt sköte
där dödens kalla klarhet inte är.
Där finnes livet kvar i Mimas salar
i Daisys sköte lever Doris dalar
när i varandra utan köld och fara
vi glömmet rymderna kring Aniara.

För den som själv hamnat ute i 'det genomstrålade klarhetsriket', i »Guds andes glas», ter sig saken annorlunda än för den som kommenterar det hela från Jordens horisont.

I bakgrundsteckningen har Wrede byggt upp en bild av solen hos Martinson som »livets, godhetens och den intellektuella klarhetens symbol» (200). Gäller detta också *Aniara*? Wrede menar nog det. Men saken är mer invecklad än så, och den avhandlas bäst i en samlad översikt över de olika »solsångerna» i senare delen av eposet; en sådan skall prövas i nästa avsnitt. Här skall bara pekas på att Wrede i kommentaren till sång 77 med orätt talar om att »Livsanden har lämnat sin boning» (nämligen den slocknade solen (242)). Vad som står i dikten är att »*lampans* ande / för länge sedan dog i mörkrets famn» (*livets* ande figurerar däremot i sång 49:4, och där med full rätt).

Ett originellt inslag, som Wrede uppmärksammar (247 ff), är det »eldfasthetstema», som skymtar i »gjutjärnsvisan» i sång 16 (nämnd också i 27 och 49). Det har, som han visar, förberetts i både *Passad* och *Cikada*. Passagerarna i Aniara söker »eldfasthet / ur rymdens tomhet och ur mimans syner», och de sjunger gjutjärnsvisan:

»Snart är den här min sköna gjutjärnstid
då jag kan stå emot när eld och köld

Erland Lagerroth

förbrukar livet runt omkring min frid.
Snart är den här min sköna gjutjärnstid.»

Mimaroben sjunger också för Isagel en »visa ur hållfasthetsläran» »om asbest och kisel» (81).

Men det finns ingenting som tyder på att de lyckas härda sig emot vare sig eld eller köld. Eldfasthetstanken har övertagits från Martinsons tidigare diktning, men i *Aniaras* värld duger den inte. Vid resans slut har de ingalunda förvandlats till något »gjutjärn», som skulle kunna stå emot den sista kremeringen:

Om tusen eller myriader år
skall någon fjärran sol ta fatt en mal
[...]
Då slutar vi att rymderna befara
då sover alla tungt i Aniara
och allt förändras snabbt i Mimas sal. (24:2)

En höjdpunkt i *Aniara* för den som likt Wrede vill se diktaren som »en förkunnare av ett slags religiöst betonad, poetisk mystik» är inslaget med den blinda poetissan från Rind. Hon uppväcker både »salighet» och »härlighet» hos sina lyssnare. »Hon gyllenströk vårt fängelse med eld / och sände himlen in i hjärtats hus» (48). Och när hon blivit »kultgudinna» i »ljusdyrkarsekten» sägs hon vara klädd »i eldfast mantel gjord av kiselgur». »Eldfasthetstematiken används här», kommenterar Wrede, »som en rituell symbol uppenbarligen för det religiösa hoppet om frälsning» (252). Det är möjligt – men eposet har i så fall intet ytterligare att berätta om en sådan frälsning (jfr ovan om sång 56). Det hela är sett utifrån, på distans.

Det stora kapitlet »Visionen i världsrymden» hos Wrede slutar med ett avsnitt om »Det jordiska paradiset». Martinsons rymdepos har inverterat »paradislärans tematik». Rymdskeppets folk längtar inte till något himmelrike. I himlen befinner de sig redan, kan man tillägga, och den visar sig vara Hades själv (sång 10). I stället längtar de tillbaka »till planeten, till naturen, ja, till själva mulen» (255). Det är inte som i gnosticismen ett (synda)fall »från idéernas värld till den låga materien» utan ett fall »i motsatt riktning från de levande och doftande tingens värld ut i abstraktionernas och teoriernas kylande öken» (260 f). »Vi lever kanske i Paradiset» (här på Jorden), förklarade Martinson i en intervju 1956, »men vi förvaltar inte Paradiset» (Wrede 158). Och i dikten »Om sommaren» i *Längs ekots stigar* (1978) formulerar han sig ännu mer precist: »Då [om sommaren] är livet

fullt sysselsatt / med att vara vad det är: ett paradisförsök» (46).

Detta är, tycks det mig, det sannaste och riktigaste som sägs om »visionen i världsrymden» hos Wrede. Och det är kanske här som Martinson och *Aniara* är mest före sin tid, mest i pakt med tänkandet av i dag. Men Wrede kan inte nöja sig med detta. Han menar också, att »det transcendent paradiset» ingalunda »förkommit» i *Aniara*, och han finner det i vad han kallar »det gudomliga, transcendent ljustiket» i sång 13 (det som föranleder mimaroben att söka räddning i Daisies sköte), liksom i »den abstrakta klarhetens eviga värld», som Isagel representerar (varom mera strax). Därför anser han sig kunna konstatera, att »Konträrt motsatta motiv bryter sig [...] mot varandra. Men entydighet skall man inte söka i *Aniara*» (260 f).

Jag tror faktiskt att man skall det. Och då också kommer att finna en sådan entydighet, vilket jag skall försöka visa i nästa avsnitt.

Det andra av de båda avslutande kapitlen hos Wrede heter »Kvinnorna i *Aniara*». Wrede har tagit ad notam Martinsons påpekande, att »De som förhärligas [i *Aniara*] är alltid kvinnor». Tideström, som noterar detta (105), menar också att greppet att avsluta med ett sådant kapitel är »fruktbart för tolkningen av diktverket som helhet».

Men Tideström utfärdar även en försiktig reservation. Kvinnorna representerar visserligen »något utöver sig själva», och Wrede har därför rätt att betrakta dem som »i viss mån mytologiska gestalter». Möjligen har han dock »genom att alltför enträget kalla de flesta av dem för 'gudinnor' – skalden själv använder inte detta ord – gjort dem alltför renodlat och högtidligt allegoriska. Därmed förtas lätt den enkla mänskliga intimiteten i de livsbilder dikten målar» (105).

Själv går Tideström motsatt väg: han studerar kvinnorna »som individuella människor, fullt tänkbara bland de övriga passagerarna». Och firar därmed triumfer genom att visa hur Martinson, för att kunna konkretisera dem, har »haft hjälp av att för sitt inre öga ställa fram människor, som han mött i livet och litteraturen» (112): Karin Boye; Helen Keller, Thérèse av Jesusbarnet, Sappho, Edith Södergren; Florence Nightingale, Elsa Brändström, Mathilda Wrede.

Men Wrede gör alltså kvinnorna till gudinnor. I synnerhet Doris och Isagel, vilka han därtill på ohållbara grunder söker göra till *en* gudinna, en dubbelfigur. »Under namnet Isagel företräder gudinnan [...] en *överjordisk* sida av sitt jag. Under namnet Doris företräder hon gudomlighetens *jordiska* manifestationer» (289).

Kulmen på det »kvinnligas transcendens» (306) nås i betraktelsen över

sång 39 om Isagels matematiska upptäckt. Stödd på ett intervjuuttalande av Martinson skapar Wrede en hel teologi: »Isagel blir intellektualitetens heliga jungfru och hennes upptäckt gudabarnets födelse». Det är fråga om »ett religiöst mysterium, en gudasons födelse av den rena jungfrun» (294).

I förstone kan detta tyckas ha gott stöd i Martinsons uttalande: »När det berättas om hur Isagel upptäcker Goptaläran är det en födelse som skildras, och en obefläckad avlelse: avsnittet är en hyllning till matematiken, den enda helt rena av vetenskaperna» (Wrede 84). Men hos Martinson är det hela en *ren metafor*, en metafor tillkommen för att förstärka hyllningen till matematiken. Wrede, däremot, tar det bokstavligt, som ren och skär teologi (jfr Tideströms nyktrare läsning 137 ff).

Vad man kan få ut av det hela är egentligen att Doris blir en *personifikation* av Jorden och Isagel av »stjärnor och talförhållanden» (Wrede 290). Och personifikationer är inte detsamma som gudar. Därtill kommer att Isagel genom att förknippas med gudinnan Isis, den kosmiska modern (Wrede 84, 288), verkligen får en anstrykning av gudinna. Det låter sig kanske också sägas, att hon inte dör »någon vanlig död» (296), eller att hon »holdes i reserve» (Rolf Nyboe Nettum, »Harry Martinsons 'Aniara'», *Norsk litterær årbok* 1970, 151, 156). Men i så fall måste man samtidigt konstatera, att hon »nått till dödens dörr» (89) och att hennes kvarlevor, som andras, förvaras i en urna (sång 98).

Det avgörande är emellertid att dessa kvinnor, lika lite som någon annan ombord på rymdskeppet, *har någon makt över vad som sker*. De fungerar inte som gudinnor. Aniara »faller» i rymden och går sin förintelse till mötes helt oberoende av dem.¹ När det i sång 90 far en »skälvning» genom goldondern, så är det »som hade Isagel mig hälsat» och när i sång 98 mimaroben ber Isagel att »oskadd uppstå ur sin urnas skal», så uppstår hon *inte*. (Hennes »uppenbarelse» i en dröm har skett tidigare.) Om hon hålls i reserv, så inkallas aldrig reserven. I *Aniaras* värld, liksom i vår, är det inte orden som gäller utan *belägenheten* och *händelserna*. *Aniara* är visserligen i mycket ett lyriskt verk, men främst är det likväl ett epos, och i eposet är det situationen och händelserna som avgör. (Att detta sätt att tänka inte varit Martinson själv främmande kan man se av en anonym men ovanligt informativ intervju i *GHT* den 5 december 1956. Martinson meddelar där att 54 sånger ströks i *Aniara*. Vissa av dem var visserligen »bättre än dem som finns medtagna i boken», men de var

för lyriska för att passa in i helheten, och i ett par fall ledde de rent av bort från verkets episka kärna. Att skriva epik är som att skriva dramatik, säger Martin-

En dikt av sin tid eller I tingens villkor har människan sin lag

son [...] – ingenting får tjäna annat syfte än att föra handlingen framåt, belysa och utveckla.

På liknande sätt uttalar sig Martinson i samtal med Elly Jannes i *Vi* nr 3 1957 (omtryckt i *Kring Aniara* 77 ff).

Tideström håller alltså i sin behandling av kvinnorna i *Aniara* en långt nyktrare linje än Wrede. Men han satsar inte *bara* på dem som individuella människor, utan han ser dem också som bärare av bestämda idéinnehåll. Närmare bestämt de platoniska idéerna: det sanna, det goda och det sköna (109 ff). Däri följer han Wrede, som dock gör mindre av *detta* slag av »transcendens» (236, 306, 310).

Denna »idealisering» tycks mig dock tämligen poänglös. Tideström konstaterar, att Martinsons utformning av motivet påminner mer om Rydbergs än om Tegnér's. Det är alltså fråga om Rydbergs Kantat vid jubelfestpromotionen i Upsala 1877: »Hvad rätt du tänkt, hvad du i kärlek vill, / hvad skönt du drömt, kan ej af tiden härjas». Men finessen med Rydbergs Kantat är ju – i enlighet med uppdraget och det högtidliga tillfället – att det som representerar dessa 'eviga värden', nämligen de fyra universitetsfakulteterna, går fram i trossviss triumf mot ett säkert mål:

[...] skall, hur långt än öknen räckte,
du Jordanen nå till slut.

I Martinsons *Aniara* är det emellertid tvärtom. Kvinnorna må representera de platoniska idéerna så mycket de vill och kan – de deltar alla i den stora resan mot nederlag och död (Doris dock på Jorden och Nobia på Mars eller Jorden). Också i detta fall är det händelserna som är avgörande, inte orden och idéerna.

I den stora corpus som i dag utgör »Aniara» har det här talats länge om den läsning av verket som ser det som »en poetisk världsvision», eller i varje fall som »en intensiv och dramatisk kamp» för en sådan (Wrede 133), den läsning som uppehåller sig vid vad man i dikten kan finna om »känslans konstnärligt vaga och väna riken» (Wrede 174). Det beror på att en sådan läsning har varit *dominerande*.² Eric Johannesson inledde 1960 – betecknande nog stödd på en idérik uppsats av Ingvar Holm skriven *före* Aniara (»Tankar och tendenser i Harry Martinsons diktning», *Svensk litteratur-tidskrift* 1948) – och Wrede och Tideström har sedan fortsatt på samma linje.

Tideströms bok är därvid naturligtvis den mer mångsidiga, balanserade och kringsynta. Han har utmärkta kapitel om tekniken, naturvetenskapen

och matematiken i *Aniara*. Hur beundrar man inte denne humanist som så utvidgat sin ämneskrets!

Och ändå är och förblir även Tideström »humanisten» i sin bedömning. Man kan förnimma det inte bara i partiet om de platoniska idéerna utan också i en viktig formulering i upptakten till kapitlet om naturvetenskapen. »Ingen kan ta fel på den glupande vetgirighet, med vilken Martinson sökt ta del av den moderna naturvetenskapens resultat», heter det. »Däremot kan man möjligen, om man inte noga lyssnar, ta fel på tonen i hans röst, då han i *Aniara* anspelar på en del av de viktigaste teorierna, och på hans känslor inför den naturvetenskapliga världsuppfattningen över huvud» (30).

Formuleringen är retorisk. Meningen är att läsaren genast skall känna avståndstagandet hos Martinson och – naturligtvis – hos Tideström. Men problematiken är högst komplex och låter sig inte avfärdas med sådan retorisk entydighet.

På detta sätt har alltså en humanistisk, idealistisk och ytterst idylliserande tolkning av *Aniara* blivit bestämmande (jfr Tord Halls recension av Tideström i *SvD* 6/6 1975). Man har läst verket mot bakgrunden av Martinsons diktning *före* 1953, ja utifrån en äldre tradition i svensk litteratur, litteraturhistoria, filosofi och humaniora överhuvud. Man har läst *Aniara* från en position *före* den vattendelare som verket på en gång har sprungit fram ur, gestaltar och problematiserar: atombomben 1945 samt vätebomben 1952 (USA) och 1953 (Sovjet). Därtill också grymheterna under kriget och arbetet på att möjliggöra färder i rymden (jfr Tideström 24 ff). Man har läst verket från, låt oss säga, 1930-talets horisont.

Föga under att denna forskningsinriktning kommer på kant med verkets mottagande på andra håll: Lagercrantz recension i *DN* (13/10 1956), efterföljd av Bengt Holmquists recensioner av *Gräsen i Thule* (21/11 1958) och *Tuvor* (26/10 1973), helt relaterade till »jordens ångest och rymdens tomhet» i *Aniara*. Vidare Ingemar Wizelius i *Nordisk tidskrift* 1959 (244 f) och Sven Delblanc i *DN* 27/7 och 30/7 1959 (bådadera anförda av Wrede (174 f). Till detta kan man lägga Ingvar Holm, som, fastän han i *Harry Martinson. Myter. Målningar. Motiv* från 1960 gått hela vägen genom Martinsons diktning, läser *Aniara* som en »förintelsens dikt» utan försoning, en produkt av »ångestens och atomkrigens år» (294, 292, 276; jfr 286, 288, 310). Liksom Tore Zetterholm i *Författarnas litteraturhistoria*: »*Aniara* [...] ett av vår tids mest pessimistiska verk, vanmaktens och självförstörelsens epos» (III:219). Man kan också jämföra med Karl Erik Lagerlöfs kritiska recension av Wredes avhandling i *GHT* 6/8 1965

En dikt av sin tid eller I tingens villkor har människan sin lag

(Inge Jonsson, däremot, godtar utan vidare Wredes tes, att Martinson söker gestalta »en poesins mystik, en vision av människans liv i känsla och tanke och dröm» (BLM 1965, 536)).

Den viktigaste invändningen mot denna läsning är till sist att den hotar att denaturera verket, att försvaga dess egentliga funktion, för att inte säga mission. Nämligen att varna för atombomben och överhuvud för människans framtid, om hon fortsätter att leva som nu (dessvärre kan »nu» stå för både 1950-talet och 1990). Harry Martinson talade under Aniara-tiden ofta om sig själv som Cassandra (Wrede 153, 162 f, Tideström 58), och Cassandra figurerar också i diktverket självt (sång 26).

Men, som Martinson också framhåller (Wrede 153), Kassandras öde var att inte bli trodd. Läsningar av *Aniara*, som inte lägger tyngdpunkten vid varningsfunktionen, bidrar till att fördunkla Kassandras budskap. Och detta har, menar jag, Wrede gjort. Han har, kan man säga, skärmat av sig mot det ångestgivande ungefär som mimaroben skärmar av Aniara mot de mörka svalgen på dess sidor (sång 61).

Sista ordet i saken kan ges Martinson själv, sådan han refereras i Tord Halls *Naturvetenskap och Poesi* från 1981: »Vid ett samtal i slutet av 1958 kallade Harry sång 102 för en nyckelsång. En skildring av mänsklighetens svåra situation på Jorden och i Kosmos kräver inte bara *lagen*, *d.v.s. Aniara*, utan också evangeliet, som skall heta 'Doriderna' (folket av Doris' stam)» (163, kurs här). Att *Aniara* »ger *lagen*, inte evangeliet» fastslår Martinson också i samtal med Elly Jannes i *Vi* nr 3 1957.

När jag mot denna bakgrund går till en egen läsning av *Aniara*, inträffar det egendomliga, att det som för mig framstår som givet och självklart, i stället blir nytt och dramatiskt. Att det blir nytt framgår också av att de ställen i de senare sångerna, som jag kommer att framhäva, med överraskande konsekvens har lämnats okommenterade av Wrede och Tideström. Man kan se det redan av deras förträffliga register över var i deras böcker varje sång kommenteras: med några få undantag avtar frekvensen plötsligt för de 15 sista sångerna.

En läsning av *Aniara*

Gunnar Tideström inleder sista kapitlet i sin bok med ett lite vemodigt konstaterande:

När man står vid slutet av en undersökning som denna, och många gånger dessförrinnan, slås man av vilken ofantlig skillnad det är mellan undersökningen

som sådan och det diktverk som behandlas. I undersökningen diskuteras det ena motiv- eller tankekomplexet först och det andra sedan – naturvetenskapen, sekterna, kvinnorna, religionen osv. [...].

»Diktverket däremot [...] vill alstra en simultanupplevelse», som håller »de olika elementen aktuella *samtidigt*» – i detta fall av »den väldiga rymdfarkosten på väg genom universums tomhet» (156).

Något liknande säger Johan Wrede i en recension av Tideströms bok:

Den förtjusning med vilken man pekar ut än den ena än den andra detaljen, fyller en samtidigt med en förlägenhet över den naiva glädje man visar över sitt eget pekande. Springer man inte omkring som en yr tomte i salarna och ropar »se här!» och »se här!» överväldigad av rikedom, men samtidigt kanske oförmögen att skilja stort från smått (*Hufvudstadsbladet* 17.5 1975).

»Forskaren systematiserar», skriver han i anslutning till Tideström, »håller fram det ena temat efter det andra.»

Men varför skall en undersökning vara upplagd just på detta sätt? Varför kan den inte i stället följa *vägen genom verket* och därmed göra rättvisa både åt simultanupplevelsen och den utveckling, det sammanhang, det skapande av mening och innehåll som själva »*den episka processen*» innebär? Jo, säger den kritiske, därför att en sådan uppläggnings lätt resulterar i ett enkelt referat, en parafra, som säger mindre än verket självt.

Men så behöver det inte bli, om två förutsättningar är uppfyllda. Man måste först ha skaffat sig en *djup förtrogenhet* med verket självt, också med hjälp av tidigare forskning. Och man måste gå till arbetet med en *adekvat uppfattning om verkets sätt att fungera*, om de principer som styr den episka processen. Först då kan man hålla rätt kurs genom verket, upptäcka väsentliga sammanhang i komposition och händelser, se hur händelserna utvecklar sig logiskt följdriktigt ur varandra (*om de gör det*).

Nu kan det tyckas att *Aniara* inte är det idealiska diktverket för en sådan uppläggnings. Ombord på skeppet inträffar knappast mer än två händelser av avgörande betydelse: haveriet i början av färden, som resulterar i att *Aniara* okontrollerbart lämnar solsystemet och färdas ut i världsrymden, samt mimans sammanbrott och död. I övrigt gestaltar eposet mer en situation, ett tillstånd, en belägenhet, än ett fortgående händelseförlopp. Den episka »världen» är viktigare än den episka »processen». Det blir nära nog fråga om ett slags »hembygdsroman», fastän »hembygden» här är så långt ifrån en hembygd i ordets traditionella mening som det någonsin är tänkbart.

En dikt av sin tid eller I tingens villkor har människan sin lag

Men den episka processen är inte bara fråga om yttre händelser, kanske inte ens väsentligen det. Det gäller också inre förändringar och sammanhang: en utveckling; försök att lösa problem, att komma till rätta med en situation, att finna på utvägar, att klara sig eller vinna frälsning. Också detta kan med fördel klarläggas genom ett studium av vägen genom verket.

Sång 1 börjar relativt neutralt, återhållsamt. Det jag som talar och som tydligt är eposets berättare, mimaskötaren eller mimaroben, (fastän han här framstår som en i mängden av »nummeremigranter») konstaterar att »nöutfärderna till tundreklotet» (Mars) görs, därför att Jorden »för strålförgiftnings skull beredes / en tid av vila, ro och karantän». Tydligt tänker man sig ett återvändande i en framtid.

Bittrare upplevs saken dock av Doris. Hon är ett slags markvärdinna i hallen »som slussar flyktingar till startområdet», men genom att hon är den sista representanten för det jordiska, blir hon därtill en symbol för Jorden. Genom sin blonda skönhet förkroppsligar hon för mimaroben också det solens ljus över Jorden som Pär Lagerkvist hyllat – och problematiserat – i »Nu löser solen sitt blonda hår». Hon ser ständigt »hur folk i paragrafers vridna kryckor / i startområdets trappor kravlar upp och ner», och hennes skönhet blandas med »förakt»:

Den stora löjligheten i att leva
står då så tydlig för varenda en
som år för år försökt att nå en reva
som släpper in en glimt av hoppets sken. (1)

Så följer starten (2) och det dramatiska haveriet, som gör »goldondern» Aniara manöveroduglig (3). Och redan här slås det fast:

Definitivt är nu vårt olycksöde.
Men miman håller (hoppas vi) till slutet.

Det sista hoppet skall visa sig vara förgäves. Samtidigt är dikten i vi-form omedelbart färdig att vidare utveckla det ödesdigra i situationen:

Så gick det till när solsystemet stängde
sitt grindvalv av den renaste kristall
och skiljde rymdfartyget Aniaras folk
från solens alla sammanhang och löften.

I »skräckstel rymd» anropar man Jorden om hjälp, men förgäves. »I ångest sänt av oss i Aniara / föll och förföll vårt anrop Aniara» (4). Ur teleteknisk synpunkt förefaller detta gåtfullt, i synnerhet för vår tid som har tagit emot de mest komplexa signaler från rymdfarkoster utsända till både Mars, Jupiter och Saturnus. Men meningen är att rymdfarkosten Aniara skall vara fullständigt isolerad i rymden, och ett slags »teknisk» förklaring kan kanske sökas i sång 8, där »förste astroloben» omtalar, att »vi inte längre låg / i det interna fältet» utan i stället i det »externa», vars »lagar var / av annat slag». (Jfr också sång 70 om »loben» och »galaktaver» i Vintergatan.)

Ännu egendomligare kan avsaknaden av radiokontakt dock tyckas, om man betänker att miman kan ta in både bild och ljud och doft från Jorden och från hela universum och därtill också från historien. Men det visar just att uttolkningarna av miman är riktiga: »hon» är i grunden inte något teletekniskt underverk utan i stället just ett »förkroppsligande» (som maskin!) av den *mänskliga* förmågan att leva sig in i och gestalta alla slag av liv, förhållanden och världar.

I sång 5 är färden redan inne på sjätte året, och mimaroben upptäcker, att även piloterna, fastän »lugnare än vi», nu »ser ner från skräckens brant», och att »sorgen kan lysa som ett fosforsken / ur deras spanarögon». Tydligast syns det hos den kvinnliga piloten (som senare namnges Isagel):

ögats iris

blir fylld av sorgsna eldar,
en hungereld som söker efter bränsle
till själens ljus, att ljuset ej må slockna.

Efter sex år i rymden har det uppstått en bristsjukdom, ungefär som skörbjugg på forna tiders skepp. Och det man lider brist på är just det som man lämnat och aldrig kan återvända till: Jorden och det jordiska livet, livet på Jorden med allt vad det innebär av gemenskap med annat liv. Vad man har kvar är en »imitatör» av detta liv, *Mima*. Det är därför miman är så viktig, därför den kan 'lugna' och 'liva' emigranter, därför den har »makt att trösta alla själar». Den enda »världen» som ges dem »är denna värld hos Mima» (6), den värld som t.o.m. kan »slå ut den värld vi minns» (7). Det är fantasins, drömmens och konstens makt, »visionens skrin» (8). Det är människoandens skapande förmåga.

Men det blir för mycket av dröm: »livet redan dröm i Doris dalar / är ännu mera dröm i Mimas salar» (7), och »ständigt gnider / vi dröm mot dröm av brist på verklighet».

En dikt av sin tid eller I tingens villkor har människan sin lag

Då skyndar vi till miman för att få
dess tröst att se men inte till att nå. (8)

Trots allt är miman bara en imitatör av, en ersättning för det som man
likväl inte kan nå. Även om, som mimaskötaren hoppas och ber om,

den tröst som denna mima ger
är glimtar av den sanna tröstens ljus
som söker oss i rymdens öde hus. (9)

Hängivenheten till Mima – hon »dyrkas som ett heligt väsen» och kvinnor
smeker hänryckt »gudinnans postament i salig skälvning» (7) – är alltså inte
oproblematiske. Konst, dröm och fantasi utan det jordiska livets verklighet
kan inte fylla ett liv. Och de kan missbrukas (43). När miman visar »bilder
ur en fjärran vår» vid »salighetens strand», dränks därför denna saga bland
mörka skuggor »av strömmar som ej miman kan förjaga». Salighetens värld
är »förslungad mot en annan ändlöshet». / »Och vi är åter huttrande och
svaga.» (16)

Det är denna andra »ändlöshet» det gäller. *Rymden*. Redan i sång 4 kallas
den »skräckstel rymd», och i sång 10 blir bilden fullständigare:

Den tomma och sterila rymden skrämmar.
Glasartad är dess blick som omger oss.

När det går upp för

Ledningen
att ingen återvänder mera fanns
[...]
kom först paniken, sedan apatien
som mellan stormar av förtvivlan lade
sin kalla stiltjevärld av känslodöd. (8)

Rymden är »ett gränslöst / i omätbara avstånd utlagt Hades» (10), och mot
dess hav, där »inga böljor röras», gäller det att »ta vara på all dröm, allt
känslösvall». Någon jordisk harmoni eller balans – en jämviktens *Tao* – är
inte längre möjlig. Däremot en motsatt ytterlighet: en lustig yurg med
Daisi Doody som – »ointresserad för allt som inte är glädje»³ – »slår dödens
rymd med slang från Dorisburg» (12).

Så kommer den 13:e sången om rymden som »Guds andes glas», den

mest kommenterade av alla (jfr ovan 10 f). Men den bästa kommentaren tycks mig Otto Oberholzer stå för.⁴ »Spricht Harry Martinson durch den Mund des Chefastronomen?» frågar han. »Oder ist die These des Chefastronomen doch nur ein metaphysischer Erklärungsversuch neben andern, ohne Folge und Bedeutung für das Schicksal der Aniara-Menschen?»

Han svarar ja på *båda* frågorna. Tillfrågad (tydligtvis av Oberholzer) 1972 har Martinson svarat, att sång 13 innehåller en tänkbar förklaring, som fascinerar honom, men att vår föreställningsförmåga här når sin gräns. Och Oberholzer anför sång 87: »Rymden var ju dock en öppen fråga», ett ställe som Wrede blott velat uppfatta som galghumoristiskt (116).

Det avgörande är emellertid, fortsätter Oberholzer, att det inte finns något som helst i diktverket som visar att Aniara-människorna i rymden befinner sig i eller når kontakt med Guds ande, än mindre att de skulle nå någon sorts frälsning. Tvärtom, »himlen» blir för dem helvetet – eller som det står i dikten själv: Hades (10). Allt är bara »rymdens natt», »ett ändlöst svalg där ingen gud oss hörde» (102). (Se vidare nedan 67 ff.)

I sång 19 – alltjämt på sjätte året – har Aniara hunnit så långt, att den »sköna Doris» blivit »alltmer förvandlad till en fjärran stjärna», som »sticker in sin ändlöst långa guldnål / i hjärtat genom svindelklara rymder». (Man kan notera att namnet Doris nu gått över från markvärdinnan till Jorden och därifrån till solen, något som dock är naturligt inte bara med tanke på avståndet utan också på att det var själva (sol)ljuset på Jorden som Doris' blondhet symboliserade.) I sångens slut är Doris rentav »helt förblandad / bland rymdens solar att jag aldrig finner / den stjärnan mer». Ju större avstånd, desto djupare sorg och saknad. Hon »stinger djupare när hon är fjärran».

I sång 22 finner »doktorn som bevakar våra ögon» »hur livets lust i dem förgår». Följden blir en »tårflod», som »är högt betyg åt Doris gröna dalar». Det blir aldrig mer fråga om krokodiltårar, men trots sin äkthet tycks tårarna alltför kalla och klara, »likt rena regn som ingen mull skall möta». Situationen är ännu mer förtvivlad än i Erik Lindegrens *Mannen utan väg* (1), där »i speglarnas sal [...] en enda besmittad snyftning [...] förvandlade luften till löfte och mull». Man lever i en konstruerad, artificiell, steril värld, och följden blir »vår klarhets gråt i tankens Aniara».

Denna tolkning⁵ av »tankens Aniara» bekräftas av sång 24:

Ty vi har själv med rymdens hårda lag
oss själv stängt inne i den sarkofag

En dikt av sin tid eller I tingens villkor har människan sin lag

där vi vår levande begravning fira
tills allt vårt högmod lägger ner sin spira.

I sång 25 upprepås beteckningen »sarkofag».

Efter sex korta, stillsamma sånger följer sedan det som var den dramatiska finalen i »Sången om Doris och Mima» 1953: sprängningen av Dorisburg, som spränger Miman, när hon återger den och som sista ord sänder hälsningen från Den söndersprängde (26–29). Liksom tidigare (sång 13) söker mimaroben tröst i Daisies sköte, men nu mindre framgångsrikt:

Blott Daisies hjärta klappar utom fara
när klarhetsmaran rider Aniara. (27)

I viss mån betingas mimans sammanbrott av hennes medlidande med tingen. För även tingen finns med i rapporteringen:

Men då det sagts att stenar skola ropa
så talade den döde i en sten.

På samma sätt den blinde:

så ropar han ur stenar med den döve.
Så ropar de ur stenar med varandra.
Så ropar de ur stenar med Kassandra.

På sjunde dagen rapporterar miman sig blind och kallar fram mimaroben:

Hon bad mig säga Ledningen att hon
sen någon tid var lika samvetsöm
som stenarna. Hon hade hört dem ropa
på stenars vis i Doris fjärran dal.
Hon hade sett granitens vita gråt
när sten och malm förgasas till ett dis.
Hon hade rörts av dessa stenars kval.

Det är en ny variant av det i svensk litteratur så frekventa temat »kreaturens suckan» (Fredrik Böök, »Kreaturens suckan», *Edda* 1914, flera senare tryckningar). Och det återkommer i en av skildringarna av utplåningen av staden Xinombra: »den materia som sprängd och skändad / med urtidslågan straffade Xinombra» (40:2).

Ändå är det inte tingens öde som är den yttersta orsaken till att »hon på

mimors sätt till slut bröts ner». Utan det är »den hårdhet / som människan visar i sin ondskas tid». Och så slutar hon:

Nu ville hon i tingets namn ha frid.
Nu ville hon ej förevisa mer.

Men den enda som får frid är miman själv. Människorna lever kvar i den värld som människan själv har gjort omöjlig att leva i. På Jorden och i Aniara, »ondskans borg» (56).

Miman bryts alltså ner och dör. Hur skall man tolka detta med tanke på allt som miman står för? Jag tror att det bäst förstås, om man låter miman stå för ytterligare ett moment i Martinsons tankevärld. Uppsatsen »Den kosmiska frågan», som ingår i den postumt utgivna samlingen *Gyro* (1986) men som trycktes redan 1947 i *BLM*, innehåller, som så mycket annat Martinson skrivit, en lovsång till livet. Livet har överallt ett sådant »innehåll av påtagbar skönhet och grönskande gestaltning [...] att det pekar framåt i sin egen värld mot en tid med allt större mening. *Vad som krävs är en livets goda vilja*» (*BLM* 1/1947, s. 22, kurs. här; jfr Wrede 155).

Vad som sker kan tolkas så, att miman själv »förkroppsligar» livets goda vilja, samtidigt som hon finner att vittnesbördens från själva tingen är sådana att hon, den »sanningskära» (92) och omutliga, inte längre kan tro på denna goda vilja hos människorna. Och därför inte på en framtid »med allt större mening». Därför bryts hon ner och dör. Och därmed utslöcknar allt hopp om en meningsfull framtid. Kvar finns bara en samling människor, rymdskeppet och rymden.

Först så, förefaller det mig, kan man göra rättvisa åt den enorma betydelse miman ges i *Aniara* och åt allt författaren investerat i den.

Vad som sker efter Mimas död är att man söker en ersättning för vad som gått förlorat: först Jorden, Doris gröna dalar, och sedan Mima, dikten, konsten, fantasilivet, drömmen, hoppet, livets goda vilja. Uppslagen visar sig vara nära nog legio och vittnar om Martinsons alltmer encyklopediska ambition med verket: det skall spegla nära nog alla tider och kulturer. Men som vi skall se kan inget alternativ ersätta jordelivet eller Mima, inte i det läge där människorna nu befinner sig: ansikte mot ansikte med rymden. Dessa försök varvas sedan med minnen och historiska återblickar och – alltmer – med konfrontationer med rymden och döden.

Att efter »Sången om Doris och Mima» 1953 finna en naturlig upptakt till fortsättningen måste ha varit svårt. Men på ett enkelt och självklart sätt börjar sång 30: »Nu kom en tid av bittraste elände». Till eländet hör att

En dikt av sin tid eller I tingens villkor har människan sin lag

Chefone, »goldonderns hårde herre», söker att »demoniskt själarna diktera / till tron att resan var en hadesfärd». Han ger »intryck av en man som jagar / sitt folk mot undergång och intighet». Det är Hitlers demoniska makt över det tyska folket, men det är också religiösa fanatikernas försök att tolka vardag och verklighet i apokalyptiska termer.

Mimaroben söker reparera miman men misslyckas (32 f). I Mimas frånvaro pressar »rymdens hårdhet [...] oss till riter», och fyra religioner uppstår. Mimaroben, som »bär ansvaret för alla illusioner / som brustit», regisserar, och därtill skapar han 20 spegelsalar för libidinnornas dans – Erik Lindegrens artificiella »spegelarnas sal» i *Mannen utan väg* är inte långt borta (36).

Isagel gör en matematisk upptäckt, som skulle ha förvandlat »hela goptaläran» (högre matematiken?), men isolerad ute i rymden förblir den bara ett teorem (39). »Rymdmatrosens berättelse» blir till en grymhetens höga visa, väl kompletterande Mimas redovisning av förstörelsen av Dorisburg (40). Välkända ingredienser från nazisternas utrotningsläger och från bombningarna av Hiroshima och Nagasaki figurerar, men de kontrasteras dock av människokärleken hos »Samariten Nobia» (vilken emellertid, såsom ofta noterats, inte har någon plats i Aniara, »ondskans borg» (56)).

Chebeba har fått ett barn, men av de tre visa kvinnorna Yaal, Gena och Heba, hälsas det välkommet, inte till livet utan till döden. Det ligger dött på en bår: modern har »skyddat» det från att växa upp i Aniara (41).

Med sång 43–46 anslås ett tema, som bara har tangerats tidigare: mänsklighetens eller i varje fall den »moderna» människans inre tomhet⁶. Och läsaren börjar ana att resan inte bara går genom den yttre rymdens tomhet utan också genom den inres. Människorna i Aniara är hotade lika mycket inifrån som utifrån.

Så blir det inte bara rymdens öknar
och andens tomhet vi bereser här
[...]. (88)

Men det uppträder också tänkande och kännande människor. »Talmängdsfilosofen» får dock inget annat svar om »underverksfrekvensen i Alltet» än att »slump och underverk har samma källa» – ett svar som emellertid inte är något förnekande (47).

Den blinda poetissan från Rind vinner stor framgång med sina fyra sånger (48, 49) och blir sedan, fastän blind, vald till »kultgudinna» för ljusdyrkarsekten (58). Men hon är inte någon mystiker, utan hennes

begåvning ligger i att hon, som andra blinda, har övat upp känsligheten i andra sinnen än synen. Vid »fototurbens» explosion på Jorden upplever hon samma sinnenas förening som den »stenstumt döve» och »den blinde» i Dorisburg (26): hon »såg i ljuset, såg det med sin hud. / Visionen brände henne. Detta är / att i sin hud bli bländad av en gud» (58).

Den blinda poetissan framför vad som kallas »Sångerna om Rind», och i dem för hon en dialog med kristendomen – och samtidigt med kristendomens kritiker Ingemar Hedenius – en dialog som ingående har kommenterats av Wrede och Tideström (252–258 resp. 142–145). Men kristendomen bejakas inte, utan i stället faller sångerskan tillbaka på vad Wrede kallar en »poetisk-biologisk åskådning», en komponent i en »poetiskt och religiöst» betonad syn på tillvaron (254 f). Men därmed menas intet annat än den gamla föreställningen eller snarare insikten i naturens (högst realistiska) kretslopp: när individen dör och förmultnar, uppspirar ur mullen nytt liv. Trädens kronor »berättar för en vind som går förbi / hur döden gömd i sommarn susar glad» (49:4). Det är fråga om »den blinde gud» (49:3), som bär namnet »Livets ande» (49:4) – en storhet som Selma Lagerlöf-läsaren väl känner igen från kapitlet Torkan i *Gösta Berlings saga*: »Livets ande bor ännu i de döda tingen».

Denna »åskådning» får ytterligare tyngd genom att också sång 86, kallad »Sång från Gond», ägnas åt den. Det är ingen tillfällighet. Rind och Gond är de två länder på Jorden vi hör talas om, och det är alltså i sångerna från dessa jordiska länder som den blinde guden Livets ande besjungs.⁷ Denna ande är det *jordiska* livets gud, han hör hemma på Jorden. Ombord på Aniara och i rymden finns han inte – inte sedan Aniara förvandlats till »ett museum fyllt av ting och ben / och torra växter ifrån Doris skog» (sång 103, noterat av Wrede 266).

Det är därför som »Sångerna om Rind» avslutas med några bittra ord från lyssnarna:

Då säger några där de knutna står:
så vackra ord hon samlat till sin hjälp
så vackra ord hon fann i landet Rind.
Men bara ord det är och bara vind.

Människorna på Aniara är fördömda även av livets ande i mullen.

Kännande, om också kanske inte tänkande, är även »högkomikern Sandon». När solen bortvänder sitt sken, står han upp mot »förlamningens mara». Men som andra besegras han »till slut av den skrattsugna graven. /

En dikt av sin tid eller I tingens villkor har människan sin lag

Högkomiker Sandon försvann i de kosmiska haven» (50).

Tre sköna kvinnor bland »mimaskärvorna» uppväcker mimarobens beundran och känsla av att de är eviga. Men i nästa stund tvingas han inse att den »kvinnan är förmultnad / sen fyra millioner år» (51, 52).

Det gåtfulla spjutet i rymden utanför skeppet i sång 53 har föranlett många kommentarer. Det borde, kan man tycka, vara slungat, som Rydbergs i *Den siste Athenaren*, för att »såra och döda», eller i varje fall för att träffa, som Lagerkvists i *Aftonland*. Men här rör det sig bara gåtfullt förbi rymdskeppet. Och ändå träffar det, som konstateras i sista raden. Det »ändrar» hjärnorna hos många och sätter i gång en ny sekt, som tydligen skall identifieras med samtidens existentialister, sådana Martinson uppfattade dem. (Jämför Tideström 94 f om hur Martinson i sitt angrepp på Sartre värjde sig mot något «som höll på att krypa in under hans eget skinn» och se också nedan om Camus' »absurda» värld.)

Denna sekt ägnas sång 59, men med sång 60 anslås en ny ton:

Här bland goldonderns många överspända
man lyssnar gärna till den lugna tonen
när Aniaras astronom berättar
om förgoldondisk tid och glacionen.

Nu bibehålls naturligtvis inte denna lugna ton så länge, men det är ändå som om Aniaras folk i någon mån hade resignerat inför sin situation och inför framtiden. Skrikiga, överspända sekter uppträder inte längre, utan man ägnar sig åt mer stillsamma »drömråd», åt sina minnen (långt ifrån alltid stillsamma) och åt den verklighet som finns utanför skeppet – en verklighet som dock blir alltmer hotande.

Sång 61 står centralt, när det gäller tomhetstemat. Mimaroben uppfinner en skärm av två slags strålar, som han »fäster» i rymden på båda sidor om goldondern, och med en tredje stråle projicierar han bilder och filmer på denna skärm. Allt »för att få en illusion av vägg / som stängde av en outhärdlig rymd».

Det blir emellertid inte den framgång man kunnat vänta, därför att »fantasiens gobeläng» behöver »ett litet bidrag inifrån av dröm», inifrån människan själv. Men i människorna finns bara tomhet: »intet ur er själ ni fyller i». Så är och förblir Aniaras passagerare fångna mellan den yttre rymdens tomhet och sin egen inre tomhet. Eller »larv» som det heter i sång 80. (Jfr vidare Tideström 42 ff.)

Succé blir inte heller en annan »drömråd», nämligen drogen som kom-

mer med »en härlig glömska» (65). »Men var gång som vårt opium förbrunnit / och paradiset syner snabbt försvunnit / instörta skriande xinombrownit» (66). En av dessa är Chebeba, som berättar om fototurbens verkningar, så att lyssnarna ropar om förskoning:

Ur ångerns skärseld stiger rop om sombra
likt folket som skrek sombra i Xinombra. (67)

Än en gång har vi påmints om mänsklig ondska, om avsaknaden av »livets goda vilja»:

Vishetens sten
gömd i geniets slaktmask
sköts in i hjärtat på Xinombras stad. (64)

Så mycket uppbyggligare är i stället ett annat minne från Jorden, det som det gamla paret i utsiktsrummet står för:

I deras fromma hjärnor rörde sig
en doft av timjan från en äng de känt
och brödet som hon bakat i den ugn
de tvingats lämna i det landet Gond.

Jämfört med detta är »Himmelens prospekt» om »Löftets land», som de träget läser i, bara tomma reklamfraser, floskler. Det är det jordiska livet med timjan och bröd som är människans naturliga livsform (63).

»Tiden gick och år förflöto» (72) och åter andra minnen träder fram. Rymdmatrosen delger oss en ny bit av samariten Nobias kärleksgärning, och mimaroben minns »det härliga Karelen», där han en gång levat under sin »tröga själavandring». Det blir en ny och större lovsång till det enkla brödet och till timjan, eller rättare till »lindan», till ängen och gräset. Men här kompliceras minnet av brottet, av dråpet på styvfadern. Inte heller i en sådan miljö är livet bara arka(d)isk idyll utan också brott och skuld. Därav själavandringens tröghet.

Drömridåer och minnen – men det avgörande är ändå rymdfararnas situation, deras belägenhet i den tomma rymden. Det vill säga rymden visar sig inte vara tom. De möter en dimma, ett moln – kanske »kosmisk finsand eller is» – och spegelsalen ligger sammanstörtad och de sköna danserskorna döda. En ny »illusion» har brutit samman (68, 69).

Ändå är det inte detta som är det avgörande, utan det är själva villkoren

En dikt av sin tid eller I tingens villkor har människan sin lag

de lever under – den villkorlösa rymden. Att så är fallet betraktas och begrundas i sångerna 55, 62, 74, 77, 80, 84, och 85. Alla utmärks av samma språkbruk: den blandning av naturvetenskaplig terminologi och symbolisk, allegorisk eller mytologisk vokabulär, som särskilt Wrede tagit fasta på (241). Överallt gäller det motsatsen mellan mörker och ljus, »det krig / som ljuset evigt för mot mörkrets välde» (62).

Och mörkrets välde är förvisso stort – mörkrets, tomhetens och dödens. Det är det Aniaras passagerare erfar så starkt, det är *det som är den egentliga »visionen i världsrymden»*. Ute i rymden finns ljuset bara som små punkter i ett oändligt fjärran. Vi kan själva uppleva det varje stjärnklar natt – om vi förmår utestänga annat ljus. Men Aniaras människor upplever det dag och natt, alltid – eftersom det inte finns någon dag.

De dansar där tills solen rinner upp
i Doris dal. Då står det plötsligt klart
det fruktansvärda, att hon ej gick upp. (7)

[...] rymdens natt oändligt skild från dag (103).

Därför blir också ljuset för dem så dyrbart – så dyrbart som det kanske alltid varit för Harry Martinson. Därför blir det adekvat att tillgripa ett språkbruk, som brukar kallas manikeiskt efter den religion som såg mörker och ljus som de stora makterna i världen (Wrede 83, 241; Tideström 33; Hall 1958, 45). Därför blir det naturligt att tala om hur »heta novor [...] i ofattbar vrede slunga flammen / av en förbrukad kärleks sista lågor / i fotofagens [ljusslukarens = mörkrets] otacksamma vågor» (55). Därför ryggar »vi» tillbaka och sörjer, »när vi ser / en kolsvart sol, som namnlöst slocknad är, / en svartklädd sol på rymdens kyrkogård / på en gång svartnat lik och solgravvård» (77). Därför kan man tillbedja en galax (84). Och därför är det så stort, att ljuset likväl finns i myriader av solar, att »Galaxer svänger runt / liksom ett hjul av upplyst rök / och röken det är stjärnor» (85).

Men detta ljus, dessa solar har en hemlighet, eller rättare: människans och livets förhållande till dem är synnerligen speciellt.

I utsiktsfönstret solar på oss se
med skenbart lugn i blicken fast vi vet
hur de med åsklikt dån på röntgenbål
sig vältra runt i evighetens hål. (62)

Erland Lagerroth

En sådan miljö är mer livsfientlig än t.o.m. världsrymden med dess temperatur vid den absoluta nollpunkten.

Så kan inte livet tillgodogöra sig solen och ljuset. Det fordras ett mellanled: en planet, Jorden. Och den hemligheten gestaltas med fulländning i sång 80:

Mitt i den brinnande solen
finns en pupill, en kärna
som med sin gåtfulla virvel
gör den till kärlekens stjärna.
Var gång den ser på jorden
uppstår en äng och blommor
dag efter dag och fröar
glad genom lycklig sommar.

Det är *på Jorden* som solen fungerar som kärlekens stjärna – och bara där.⁸ Så till vida är sång 80 en parallell till Pär Lagerkvists *Nu löser solen sitt blonda hår*. Huruvida den också är en motdikt kan man undra. Lagerkvists sol är »tankfull» och »förströdd», hennes »tanke är borta från allt» – nämligen allt jordiskt. I stället drömmer hon – logiskt nog, kan man tycka – »bland stjärnor som tusenfalt / förstora det levandes gåta». Martinsons sol »med sin gåtfulla virvel» och epitetet »kärlekens stjärna» verkar mindre förströdd. Men likväl är det bara på Jorden som också hon kan utöva sin 'kärlek'.

Skall man uppfatta pupillen, kärnan, virveln på något »andligt» sätt eller menas därmed kärnreaktionen som driver solens stora kärnkraftverk? Som så ofta har Martinson lämnat tolkningsavgörandet åt oss själva – och jag för min del satsar på det sista. Men det viktiga är själva den kosmiska konstellationen: en sådan sol på ett sådant avstånd från en sådan planet. Det är, kan man säga, denna säregna konstellation som besjungs i sångens slut:

Långt bortom larv och grymhet
lyser i sommarens hagar
kärlekens sommarstjärna,
midsommartidens blomma.
Vad förtjänste väl mera
att vi bleve glada och fromma.

Sång 80 är därmed en av de många dikterna i *Aniara* om det förlorade paradiset, det som finns på Jorden och alls inte i himlen. Det som passagerarna gått förlustiga. För alltid.

En dikt av sin tid eller I tingens villkor har människan sin lag

I allt för klara rymder blickar skräcken
och genomskådar utan tankar allt.
Till skänks är rymdens glasigt klara död.
Till skänks är tomheten som underlättar
det meningslösas genomsiktighet. (74)

En del av språkbruket i dessa sånger kan naturligtvis sägas vara mytologiskt eller religiöst – och som sådant är det en del av det stora kulturhistoriska stoff som Martinson, jämlikt sin encyklopediska strävan, laddat *Aniara* med (jfr Tideström 68, 73, 128, 131, 142). Men bättre och naturligare förstås det som ett *emotionellt* språkbruk: människorna på Aniara och före dem Martinson själv, har lärt och förstått vad solen och ljuset betyder för livet.

Som många har iakttagit går det en gräns vid sång 81:

Det började mörkna i anden
betänkligt det nittonde året
[...].

Resan är inne i sin sista fas. Men före sång 81 står två andra sånger, som på en gång summerar det föregående och bildar portal till det efterföljande. Den första är eposets kanske starkaste och mest koncentrerade dikt. Vad den framställer är *människan* – vad hon getts och vad hon har gjort:

Vi kom från Jorden, Doris land,
klenoden i vårt solsystem,
det enda klot där Livet fått
ett land av mjölk och honung.
Beskriv de landskap som där fanns,
de dagar som där grydde.
Beskriv den människa som i glans
sitt släktes likdräkt sydde
tills Gud och Satan hand i hand
i ett förstört, förgiftat land
kring berg och backar flydde
för människan: askans konung.

I den andra sången finns människan inte med. Vad den framställer är solen och Jorden och livet – utan människan. Det är den nyssnämnda sång 80: »Mitt i den brinnande solen». Och ändå är människan med, i slutraderna:

Erland Lagerroth

Vad förtjände väl mera
att vi bleve glada och fromma.

Och därmed har de två sångerna knutits samman. För det är ju just glad och from människan *inte* har blivit. I stället har hon blivit »askans konung».

Som Tideström noterat (150) gör sångerna 79 och 80 sådan effekt delvis därför att de så häftigt kontrasterar mot varann. Människans ondska mot solens godhet. Det märkliga är att Martinson i sång 81 lyckats finna ännu ett tredje, högst sammansatt stämningsläge som kontrasterar mot de båda andra. Och som därtill kommenterar sig själv. Det mörknar alltså i anden, men mimaroben har också andra känslor:

Och själens ironiska vindar
i växling med rysningens kårar
med Isagels andning slog följe
i vågor av Isagels tårar.

Och alla romantiska sorger
vars tårfloder utmanat löjet
låg nu bland de nyktra behoven
i mörkren så fjärran från nöjet.

Så följer en fortsättning där romantisk sorg framställs med ironi, så att löjet utmanas, samtidigt som rysningen inte är långt borta. Längre bort är i så fall Isagels gudinnestatus:

Jag tryckte hjältinnan intill mig
och njöt av den värmande gråten
[---]
jag sjöng för den hulkande bruden.

Och sången – »En visa ur hållfasthetsläran» – gör tydligen verkan, för »Isagel slutade gråta». »Det var på det tjugonde året / på färden vårt hjärta förbannat».

Den som föreställer sig Harry Martinson som en okomplicerad sommarpoet rekommenderas ett närmare studium av sång 81.

Sång 82 är av likartat slag. Den stora festen till firandet av resans tjugooårsdag, som Ledningen beordrat, behandlas med ironi och löje – tills någon faller repliken: »ett ljusår är en grav».

Då skrattade vi inte.
Då grät vi nästan alla.

En dikt av sin tid eller I tingens villkor har människan sin lag

Två sånger i slutpartiet bryter sig ut ur helheten, därför att de föga eller inte alls knyter an till Aniara-fiktionen. Sång 83, »Förvittringens sång», är naturligtvis helt på sin plats och föregriper det kommande slutet. Det gör också nr 86 »Sång från Gond» om människans egen förruttelse, men den framställer, som tidigare noterats, förruttelsen som del av det naturens kretslopp, som människorna på Aniara *inte* får ta del i.

Så kommer med sång 87 förfallet, tröttheten, slöheten. Isagel grips av helig vrede, men avstår från att kremera skeppet och dess besättning i en okänd sol som passeras. I stället bryter hon själv samman och dör under oklara omständigheter (88). Den som vill kan ta för gott, att hon vid Mimas grav möter »ett sändebud från evighetens hov», att hon bereder sig för »härlighetens rike» och att hon osynlig gled undan »till trakten för De stora talens lagar».

Men den som så gör har översett med klara varningssignaler. »I hennes ögon kom en sjuk demon.» »Jag låtsas tro, men känner alltför väl / hur Isagel [...] i rymden fått en skärva i sin själ / när vi med Leoniden sammanstötte». Hon tillhör dem ombord som bär på ett »hemlighållet öde / som ofta djupt och hårt på modet tär».

Men givetvis är Isagel därför inte alldeles vanlig. I sång 90 står det klart för mimaroben, att Isagel »var mimans innersta / var Mimas själ». Hon blir alltså en personifikation av allt det som miman står för. Hon blir, för att anknyta till Anna Törngrens specialstudie »Isagel», en företrädare för forskningen, hon blir »den sökande anden» (BLM 1959, s. 410).

Förfallet och den nya överspändheten leder till nya riter, inklusive människooffer, men minnet av »den sanningskära miman» gör att man skäms (92). Chefone söker tvinga »med all sin grymhet», men misslyckas, slår om till mildhet och dör.

Efter Chefones död går »samhället» ombord på Aniara mot sin upplösning. Mimaroben förlorar sin tongivande roll, och den illusion han kunnat bjuda efterföljs av allmän klarhet om den gemensamma belägenheten:

Man hade genomskådat golv och tak.

Som i en jättekista av kristall
såg alla, nästan alla vart de fördes
ty allt var fönster nu mot fasans hall
där ingen mer av tröstens ord berördes.
Blott stjärnor miljoner mil ifrån
sågs stirra in i kistan som drog fram
i rymderna med Doris stolta stam.

Erland Lagerroth

Och som en sorgklocka gjord av glas
slog alla själars kläpp i skräckextas
mot klarhetsväggens klingande rondom. (95)

Människorna är alltså utlämnade åt rymden och stjärnorna, åt fysikalitetens omänskliga värld. Det är därför logiskt att mimaroben i nästa sång i en bön vänder sig mot de döda tingen:

Jag gick till Mimas grav och låg som fallen
försänkt i bön, till vilken gud vet ingen.
Jag bad förtvivlad i den kalla hallen
om ett mirakel ur de döda tingen.

Och så, fast inget yttre tecken märktes
jag hörde tingen tigande förkunna
ett djupt mysterium som tyst förstärktes
av mimagravens ljus, de snart förbrunna. (96)

Detta är andra gången de döda tingen anropas – första gången var när Mima hyste medlidande med de förgasade stenarna i Dorisburg. (Att vid chefones död »golvet där han suttit gladdes» (94) får väl tas som en bild). Det är ett intressant ställe, inte alldeles olikt Lars Ahlins senare berättelse om sin tidiga upplevelse av stenstaden Sundsvall (»Inpå benet», *BLM* 1970).

Detta tingens mysterium torde ha att göra med två tidigare magistrala uttalanden av Martinson. En berömd artikel i *Vecko-Journalen* till julen 1946 (nr 51) om »Människan och ljuset» utmynnar i följande ord om det mätbara och det absoluta i universum: »mättet är människans åskådningsmått. Men universum självt är gestaltning. Vi finner måtten. Men *universum gestaltar dem, vilket är något mera och oerhördare*» (kurs. här, tidigare citerat i Wrede 100 och Tideström 232).

Och i en radiointervju den 5 april 1949 citerar Martinson »en av de mest träffande saker, som har sagts», nämligen en psalmvers av den danske 1700-talsbiskopen Hans Adolph Brorson:

Gik alle Konger frem paa Rad
I deres Magt og Vælde,
De mægted ej det mindste Blad
At sætte paa en Nælde. (Citerat efter Wrede 216)

(I detta fall är det, som synes, inte fråga om döda ting utan om en levande

En dikt av sin tid eller I tingens villkor har människan sin lag

växt, men det torde i just detta sammanhang inte vara av någon betydelse.)

Världen omkring oss är förvisso ett mysterium.

För utgången av händelserna har detta emellertid intet att betyda: mysteriet hindrar inte den slutliga katastrofen. Betecknande är också att mimaroben blott genom ett tiggande mysterium kan nå kontakt med tingen.

Detta kan sägas så mycket mer som den följande sången 95 – den kanske viktigaste av alla men liksom den föregående till det väsentliga okommenterad i tidigare forskning – vänder hela förhållandet till sin motsats. I stället för gemenskap mellan människa och ting i ett mysterium får vi en *total underkastelse av människan under den döda stjärnrymden*:

I början av det tjugofjärde året
bröt tanken samman, fantasin dog ut.
Förkrossad av det ständigt ofattbara
hos en galaktisk stjärnrymd utan slut,
föll varje dröm till föga och bekände
sin låga rang i rymden Ghazilnut.

Tanken, fantasin, drömmen – det är allt vad människan och Mima står för. Det mänskliga, människoanden. Det kapitulerar och underkastar sig alltså den döda världsrymden. Humaniora erkänner sin låga rang jämfört med naturvetenskapen. Detta är så stort, att det måste ske i tre steg, två symboliska och ett explicit. Först bryter Mima samman och dör, sedan dör Isagel, »Mimas själ». Och nu sägs det rent ut: tanken, fantasin, drömmen bryter samman och faller till föga inför den galaktiska stjärnrymden.

I Viktor Rydbergs *Drömliv* hette det år 1882: »Ty i människans ande ha tingen sin lag». I efterföljd av 1950-talets (natur)vetenskap och filosofi (jfr nedan) har i *Aniara* nu motsatt ytterlighet nåtts: *I tingens natur har människan sin lag*.

Detta har tydligen att göra med att livet och människan för Martinson är något sekundärt, »eller varför inte tertiärt eller kvartiärt». De citerade orden står att läsa i vad som skulle kunna kallas för Martinsons »evangelium», men då ett evangelium som snarare är Lag: essän »Vi måste äntligen lyssna», tryckt i *Vi* nr 1 1949 och omtryckt i *Kring Aniara* (s. 48–50). Här drar han konsekvenserna av (natur)vetenskapens totala sekularisering på 40-talet, konsekvenser som innebär att livet blott och bart är ett underordnat specialfall i skapelsen. Men därom mera på relevanta ställen i fortsättningen. Föga under att mimaroben nu griper till det sista hoppet: besvärjelse och bön, nu bön till »all kölds förhärjare», till »seraferna» och

Isagel. Men kölden i rymden viker inte, seraferna och visionerna uppenbarar sig inte, och Isagel uppstår inte »ur sin urnas skal» (98).

Möjligheterna är uttömda, och resignationen infinner sig. På det tjuogofjärde året vandrar mimaroben i Mimas salar, och i hans själ »röt» minnet av Doris dalar. Piloternas kabin är tom, men i Mimas hall sitter »rymdens emigranter» och spelar »dödens schack mot ändlösheten» (99). Än en gång erinras om människornas grymhet, »Ty rymdens grymhet övergår ej människans». Även fånglägercellen har sin »stenrymd» kring människans själ, och dess »kalla stenar stumma hördes svara: / här härskar människan. Här är Aniara». Jämförelsen verkar givetvis också åt motsatt håll: rymdskeppet är självt en fånglägercell (100).

Så kommer den sista natten »i Mimas sal. / Jag efter jag brast sönder och försvann» (101). Ändå återstår två sånger. Det jag som talar i dem är tydligen dubbelt eller glidande: på en gång författaren och dem han berättat om. Och här sammanfattas det hela.

För det första spelet mellan himmel och jord, där himlen blir tomhet, Hades (10) och hårdhet, medan jorden blir himmel med gud och paradiset. Än en gång förkunnas livets underlägsenhet under den döda naturen:

Stjärnhimlens eviga mysterium
och den celesta mekanikens under
är lag men inte evangelium.
Barmhärtigheten gror på livets grunder.

Så föll vi ned på Lagens sanna bud
och fann vår tomma död i Mimas salar.
Den gud vi alla hoppats på till slut
satt kränkt och sårad kvar i Doris dalar (102).

För det andra människan: författaren, människorna på Aniara, mänskligheten.

Jag skruvar lampan ner och bjuder frid.
Vårt sorgespel är slut. Jag återgav
med sändebudets rätt från tid till tid
vårt öde speglat i galaxens hav. (103)

Författaren var med fantasins rätt vårt sändebud i Aniara. Men det gäller inte bara Aniara. Vad som framställs i eposet är »vårt öde speglat i galaxens hav». Här tas steget tillbaka från den stora fiktionen: rymdresan. Vad som framställs är ytterst *mänsklighetens* öde oberoende av alla rymdresor. Vårt

En dikt av sin tid eller I tingens villkor har människan sin lag

öde på jorden – om vi nämligen förstör det paradiset som har getts oss och hänger oss åt den själens tomhet som svarar mot rymdens. Då gäller också på Jorden att tanken, fantasin och drömmen dör ut och vi står öga mot öga med en tom och öde värld. Då blir Jorden själv *Aniara*.

Slutraden om de döda i rymdskeppet har fått formuleringen: »Och genom alla drog Nirvanas våg». Det kan ge intrycket att Martinson här har gjort vad han sorgfälligt undvikit tidigare: identifierat sig med en viss lära eller ideologi.⁹ Men Tord Hall (1981, 133, jfr dock *Tideström* 152 f) har nog rätt i att vad det är fråga om är en poetisk formulering för den entropi (ordet förekommer i sång 77), den energinivellering, det kaos, som livet och världen en gång skall sluta i enligt värmelärans andra huvudsats. Naturvetenskapen får sista ordet, om också förklädd till österländsk mystik.

Men naturvetenskapen är å andra sidan också den en lära eller ideologi. Om detta mer i det följande.

Därmed har dikten själv sammanfattat »visionen i världsrymden». Inte »ett slags religiöst betonad, poetisk mystik» (Wrede 133) utan en intensiv upplevelse av människans och livets, tankens, fantasins och drömmens »låga rang», ställda just inför världsrymden, inför »Lagens sanna bud». Men samtidigt en lika intensiv upplevelse av värdet hos det man lämnat: Jorden som paradiset och »evangelium». Och därtill en lika intensiv upplevelse av det fasansfulla i människans förstörelse av detta paradiset, av människan som »askans konung». Men också av människans grymhet mot sina egna och hennes tomhet inför sig själv och världen (»larv och grymhet», 80).

En dikt av sin tid

Det är nu möjligt att hyfsa ekvationen beträffande de två motsättningar i uppfattningen av *Aniara*, som nämndes i början av denna studie. För det första den mellan dem som såg verket som en helt igenom mörk och pessimistisk dikt och dem som däremot lanserade en rad motinstanser av »poetisk», mytologisk eller religiös art. Miman, »personifikationen» av nära nog allt positivt i liv och dikt, bryter samman och dör; rymden som »Guds andes glas» blir för resenärerna på goldondern bara ett vackert ord; »den rena tankens drottning Isagel» kommer aldrig till hjälp; religiösa föreställningar som själavandring, manikeism, Nirvana, passerar revy men fungerar bara som delar av det kulturhistoriska stoffet, som Martinson har fyllt sitt verk med. Ingenting förändrar människornas *situation*, ingenting har kon-

sekvenser för *händelsernas gång*. Någon räddning ställs inte i utsikt.

Vad som blir bestående är då snarare insikten att Jorden var paradiset, att »Den gud vi alla hoppats på till slut / satt kränkt och sårad kvar i Doris dalar» (102; jfr sång 90: »i denna världsrymd bortom livets Gud»). Samt därtill den jordnära erfarenheten att »livets ande» där går från varelse till varelse via förruttnelsen och mullen.

Men detta sista lindrar inte tragiken för människorna i Aniara utan ökar den. De är i alla avseenden fördömda.

På det sättet är *Aniara* ett alltigenom mörkt, tragiskt verk. När mänskligheten nått den situation som råder där, då finns ingen räddning eller frälsning eller nåd. Då råder Lagen – lagen som säger att »Spisen förlåter inte barnet, som lägger handen på den» (Martinson i kommentar till *Aniara* i *GHT* 5.12 1956, återgiven i Wrede 160 och Tideström 152).

Eller rättare om mänskligheten når den situationen. För ännu är vi inte där – inte heller år 1990. Aniara är en framtidsvision, en negativ utopi. Harry Martinson har dragit konsekvenserna av atombomben i allmänhet och vätebomben 1952–53 i synnerhet, liksom av grymheterna under kriget, ansträngningarna att förverkliga rymdfärder och den tilltagande tomhet i människornas inre liv, som han tyckt sig förmärka. Och så har han på sedvanligt sätt förlängt dessa tendenser in i framtiden.

På så vis är *Aniara* i eminent mening en dikt av sin tid – av 1950-talet. Just så som Martinson skriver i inledningen till pocketupplagan av *Aniara* – formuleringar som fått inleda denna studie. Vilket i sin tur innebär att diktverket är ett brott mot allt Martinson skapat förut, en ny giv på basis av nya förutsättningar. Martinsons tidigare diktning finns med på resan, kan man säga, som *Mima*, men liksom miman bryter samman och dör, så stryker Martinson ett streck över sin tidigare diktning (utom när han framställer det som resenärerna *förlorat*). Ja, fråga är om inte denna syn på den gåtfulla miman är den som bäst gör den förståelig. Mimaroben kan då ses som Martinson själv i vemodig betraktelse av sin tidigare diktning och den förlorade värld, som den gestaltar. (Jfr ovan s. 9 om Olof Lagercrantz' syn på *Mima*.)

Det är denna nya giv som gör att det leder så fel, när Wrede och Johannesson på traditionellt manér söker klarlägga *Aniara* med hjälp av Martinsons tidigare diktning. Man kan inte klarlägga en helomvändning enbart genom att visa på det som någon vänder sig *ifrån*. Tydligtvis har de humanistiska *Aniara*-uttolkarna inte varit lika radikala som Martinson, när han dragit konsekvenserna av vad han sett runtom sig i tiden. De har hängt upp sig på de sönderbrutna resterna av hans tidigare världs- och människo-

En dikt av sin tid eller I tingens villkor har människan sin lag

syn i eposet och inte velat se, att dessa blir överspelade i den helt förändrade värld som här gestaltas.

Men allt detta betyder naturligtvis inte, att Martinson för framtiden är bunden till den position han intar i *Aniara*. Det är fråga om ett tankeexperiment, en negativ utopi, och när gestaltningen är fullbordad, är författaren fri att s.a.s. ta vid där han slutade. Och Martinson kände starkt ett sådant behov att kasta loss. Tord Hall berättar, att Martinson inte själv ville ge ut de skärvor från arbetet på *Aniara*, som blev *Doriderna*: »Jag har stigit ut ur *Aniara*» (*Doriderna* 6).

Vad sedan gäller mörker och pessimism, finns det anledning att till sist också vända på saken. För vi som läser *Aniara* har ju den ofattbara lyckan att ännu leva på den Jord som resenärerna så smärtsamt har lämnat och förlorat. Och den är inte ens strålningsskadad – i varje fall inte mycket. Vi har ännu alla de möjligheter som de har förlorat. Även om dessa möjligheter samtidigt är hotade, av människan själv.

På *detta* sätt är *Aniara* ett ljus och glädjande verk. Och på *detta indirekta* sätt har Wrede rätt i att *Aniaras* diktare predikar »Naturens och Livets evangelium» (134). Mot den fruktansvärda fond, som målas upp, kan vi mer än någonsin känna vilket privilegium det är att leva på Jorden som Människa. »Vi lever kanske i Paradiset»; livet är »ett paradisförsök» (se ovan s. 12 f).

Vad förtjänste väl mera
att vi bleve glada och fromma (80).

Det är i *detta* sammanhang man har att se ett intervjuuttalande av Martinson, som står centralt i Wredes avhandling (134) och som får avsluta Rolf Nyboe Nettums påfallande optimistiska läsning (*Norsk litterær årbok* 1970, 157). Det härrör från ett samtal med Elly Jannes i *Vi* nr 3 1957 och lyder:

Aniara är en grym dikt. Den ger lagen, inte evangeliet. När det gått så långt för mänskligheten som i *Aniara*, då kan vi inte få evangeliet gratis. Vi kan bara återfå det genom att bättra oss.

Men trots allt finns där ett hopp. *Aniara* färdas mot Lyrans stjärnbild. Människan sjunger alltid om ett hopp. Varje gång hoppet dör och hon utlämnas åt den stora misströstan, föds ett nytt hopp inom henne. Kanske kan man dikta sig fram till en befriande tro. Där sätter jag som William Blake likhetstecken mellan religion och diktning. De övergår i varandra på det ena eller andra sättet. Men min religion är inte hinsides. Den är här och nu.

Religion är för mig samklang med kosmos, så att jag upplever en klarhet och handlar ur en klarhet och en övertygelse om kärlek och rättfärdighet. Kanske diktar jag mig också ett odödlighetshopp, ett återfödande i någon form.

Det påfallande med detta uttalande är glidningen inom det. Första raderna talar om *Aniara* i anslutning till stället om lagen och evangeliet i sång 102. Och fastslår, som tidigare konstaterats, att *Aniara* »ger lagen, inte evangeliet» (kurs. här). Men så kommer glidningen med meningen: »Vi kan bara återfå det /evangeliet/ genom att bättra oss.» Här glider Martinson från de 8.000 ombord på *Aniara* till den mänsklighet som de representerar och ytterst till oss som lever i dag. Vi som lever i dag kan – vilken lycka! – återfå evangeliet genom att bättra oss, men för resenärerna ombord på *Aniara* är det *för sent*. Det är precis detta som eposet handlar om, det är i detta som dess oerhörda kraft och tragik ligger. Människan sjunger alltid om ett hopp – javisst det gör även människorna på *Aniara*, men hoppet *sviks* – även om nosen pekar mot Lyran. »Så föll vi ned på Lagens sanna bud / och fann vår tomma död i Mimas salar.»

Och med detta är glidningen fullbordad. Harry Martinson övergår från sin dikt av 1956 *till sig själv*, till sin tro och sin diktning – i allmänhet. Han talar om »jag», »min», »mig» Han har »stigit ut ur *Aniara*». Han har lämnat mörksynen i denna sin dikt – och man kan nästan känna med vilken lättnad han gör det.

Vad det sedan gäller motsättningen mellan dem som sett Martinson i *Aniara* som »den vetenskapliga världsbildens poet» och dem som sett honom som »en förkunnare av ett slags religiöst betonad, poetisk mystik», är saken på ett sätt klarare. För någon *förkunnare* av en sådan »mystik» kan han, efter den tidigare utredningen, inte sägas vara (till frågan om mystik återkommer jag i nästa avsnitt). Inte i *Aniara*.

Men i vad mån och på vad sätt är han »den vetenskapliga världsbildens poet»? Eller med Tideströms formulering: hurudan är »tonen i hans röst», då han anspelar på de naturvetenskapliga teorierna, hurudana är »hans känslor» inför den vetenskapliga världsuppfattningen? Det är, som tidigare sagts, en komplicerad fråga.

Om detta har Wrede och Tideström samlat ett stort material, som det inte finns någon anledning att här rekapitulera, i synnerhet inte det som hänför sig till andra tider än 1950-talet. Men redan av *Aniara* själv framgår att Martinson är fångslad och fascinerad men samtidigt distanserad och bortstött. Mest påfallande är naturligtvis att den »klara anden Isagel», »den

En dikt av sin tid eller I tingens villkor har människan sin lag

rena tankens drottning» (88, 47 »Isagel, den klara») personifierar och utgör en hyllning till intellektualiteten i allmänhet och matematiken i synnerhet (34, 39, 47); i en intervju 1956 kallar Martinson henne rentav »matematikens gudinna» (Wrede 84). I en annan intervju 1953 har han deklarerat, att han »tjusas poetiskt av den högre matematiken» och att studiet av den har »blivit ett incitament för den poetiska visionen» (Tideström 132, jfr Wrede 290 f).

Men samtidigt är, som särskilt Wrede har understrukit, »klarhet» ett skräckens ord i *Aniara*. Allra starkast framstår det i sång 74, som Martinson själv betecknat som den hemskaste av alla (Tideströms 44). Eftersom den kanske också är den mest svårförståeliga, citerar jag Martinsons kommentar, sådan han framfört den till Wrede:

Martinson berättar [. . .], att han med detta poem avsett att ge en bild av den livsfrämmande teknologiska teorin, som stödd på de rent formella, 'tomma' kunskapsfakulteterna – matematiken och logiken – banar vägen för en alltför lättglidande utveckling. Forskarblicken, som är blind för livet, leder oss in i den själsliga förfrysningens landskap, tomheten och därifrån till självförintelsen. Skräckens eget ljus är den detonerande domedagsbombens flamma (Wrede 232).

Allra starkast uttrycker Martinson sig dock i sång 10:

En oanständig kroppsdel blir vår hjärna
som deporterat oss till Hades höst.

Är Martinson då ambivalent till den moderna vetenskapen? Nej snarare har man nog anledning att tala om en balansgång, en mycket svår balansgång. Wrede uttrycker det så, att diktarens »attityd till rationalitet och vetenskap tycks variera» med dessas tendens att »bekräfta eller motsäga den goda visionen och 'önskelivet'» (175).

Dilemmat finns nog gestaltat också i *Aniara*. I en tidig sång (34) talar Isagel om »mörkret från min sorg», och det kan möjligen tolkas som samma sorg som drabbat alla andra i goldondern. Men i den komplicerade sång 88, där så tydliga varningssignaler avges beträffande Isagels själsliga hälsa, talas det också, med syftning på henne, om »månget hemlighållet öde / som ofta djupt och hårt på modet tär». Något sådant konkret, personligt öde har inte tidigare nämnts för Isagels del, och därför ter det sig naturligt att läsa detta som en hänsyftning på vetenskapens, intellektets, hjärnans skuld till atombomben och förstörelsen av Jorden. I den inträngande uppsatsen

»Den kosmiska frågan» från 1947 har Martinson f.ö. direkt pekat på detta »Einsteinska» dilemma: »En het explosion i en fysikalisk-teknisk anordning [d.v.s. atombomben] har sina rötter i sval matematik» (BLM 1947, 19, citerad i Wrede 159).¹⁰

Viktigare än det nu sagda är emellertid att hela det stora diktverket är »*inskrivet*» i den moderna vetenskapen. Och det på tre skilda sätt, på tre olika nivåer.

För det första är själva rymdfarkosten, goldondern, en produkt av vetenskap och teknik. De åttatusen ombord befinner sig nästan bokstavligen inneslutna i den moderna vetenskapen, lever på dess villkor. Till och med när någon (mimaroben) ger sig utanför goldondern, så sker det – naturligtvis – i »den promenaddräkt vetenskapen gav» (17). Därför är också allting artificiellt och sterilt – utom Chefones trädgård, det patetiska försöket att skapa något annat, en »vinterträdgård», betecknande nog kallad »Den eviga våren» (54). Vår »klarhets gråt i tankens Aniara» faller »likt rena regn som ingen mull skall möta» (22).

För det andra är alla tjänstemän ombord – bortsett från »Ledningen», kalkerad på Hitlers och Stalins maktapparater – vetenskapsmän och tekniker: chefsastromen, förste astroloben, astronomen, rymdhistorikern och (i varje fall formellt) mimaroben själv, som därtill också föreläser i »goptalära» (62). Piloterna, liksom förste ingenjören, representerar tekniken, men den kvinnliga piloten, Isagel, företräder alltså också matematiken.

Och alla använder sig tydligen av samma språk, matematikens och naturvetenskapens formelspråk. I en stund av nöd söker »vi» popularisera detta till »det språk de flesta levde i» – bara för att finna att detta senare språk, »som skulle allt förklara / blev dunkelt för oss själva», blev »främlingstoner / så långt från formelns land» (31, jfr 32 och 39).

En figur som i förstone kan tyckas jäva detta är »Beräknaren som alltid är igång / beräknande vårt minimum av hopp», eftersom han tycks framställas med visst gyckel eller i varje fall distans. Men det är ett misstag. Sång 45 har formen av en tvekamp eller tävling mellan »Beräknaren» å ena sidan och »tanken själv» eller hjärnan å den andra. Och det är Beräknaren som tar hem spelet med hjälp av »räkneverkens kvot», medan tanken halkar »på det perfekta is» och får trösta sig med »ett isigt andens flin», »en världsgrimas».

För det tredje sker allt i denna framtidsvision ytterst på vetenskapens villkor. Redan i sång 11 uppmanar »En man från Ledningen» folket att »ej förtvivla, men att se sitt öde / i vetenskapens klara ljus». Detta är visserligen inget kungsord, eftersom »Ledningen» inte blir bejakad i dikten, och

En dikt av sin tid eller I tingens villkor har människan sin lag

man kan säga att verket handlar om alla försök som »folket» gör att se sitt öde i andra ljus än vetenskapens. Men alla dessa försök *misslyckas*. Kvar finns till slut bara vetenskapens och teknikens rymdskepp på sin färd genom astronomins och fysikens universum. Kvar finns tomhet och meningslöshet. Tanken kan gå till Albert Camus och hans nyckelord: *absurt*. Det är absurt med en *sådan* människa i en *sådan* värld.

Så slutar det hela med en dödens färd mot Lyran, en färd som trots sin längd i realiteten är en färd in i en återvändsgränd. Den moderna vetenskapens återvändsgränd. Den vetenskap som identifierar världen med astronomernas och fysikernas värld och som inte har någon plats för människan. Newtons, Einsteins och Niels Bohrs värld som inte har någon plats för dessa forskare själva. Den rymmer naturen men inte anden.

De flesta upplever nog fortfarande den moderna världsbilden på detta sätt. Men i dag, år 1990, är denna världsbild inte längre obestridd. Och från den positionen är det möjligt att se, att just 1950-talet innebar en kulmination för det tänkande som började med »den nya vetenskapen» på 1600-talet. På 1950-talet fanns inga fungerande alternativ. Det dualistiska, objektivistiska, analytiska, reduktionistiska, atomistiska, mekanistiska, deterministiska, positivistiska sättet att tänka var i praktiken allena rådande (om kvantmekaniken vidare nedan).

Det är från denna idéhistoriska position »Aniara» har startat, ur detta tankens fångelse den har utgått. Det är det slutliga och avgörande sätt, på vilket verket är inskrivet i den moderna vetenskapen.

Nu kan man tycka att Harry Martinson, om någon, skulle ha varit förmögen att gå emot denna tidsanda. Som många har visat utgör ju hans tidigare diktning i så hög grad en protest mot den naturvetenskapligt-tekniska civilisationen (se inte minst Peter Hallberg, *Diktens bildspråk*, 1982, s. 479–486). Det finns också vissa motinstanser eller reservationer i *Aniara*. »Chefsastronomen», som tydligen avviker en del från sina mer rätttroga vetenskapskolleger, »anar» inte bara att rymden är »ande», »Guds ande», utan han tillåter sig också att reservera sig mot vetenskapens kunskapsanspråk:

Vi börjar ana att vår vilsegång
är ännu djupare än först vi trott
att kunskap är en blå naivitet
som ur ett tillmätt mått av tankesyn
fått den idén att Gåtan har struktur (13).

»Tillmätt mått av tankesyn» – det är ett uttryck för varje tänkesätts, varje paradigms begränsning. Och ändå är just *tanken* viktig – det gäller att tänka, att reflektera över den kunskap som frambringas:

I allt för klara rymder blickar skräcken
och genomsådar utan tankar allt.
[---]
Till skänks har skräcken likt en stjärna blänkt.
Min vän, du vet för mycket utan att ha tänkt (74).

Man kan t.o.m. finna mer direkt riktad polemik, om också inte i trycket. På ett korrekturblad till *Aniara* har Wrede funnit ett stilla gyckel med hur myterna »för att inte helt förvilla oss / i analytisk låda innehysas» (94). Går man tillbaka till 1947, kan man i Martinsons artikel »Fakta och sanning» finna följande uttryck för leda vid en aspekt av det rådande tankemönstret: »Fram träder begreppsanalysen för att på numera sedvanligt vis smula sönder begreppen och förminska vårt mod» (återgivet i Ramnefalk, *Tre lärodiktare*, 1974, s. 84 och Tideström 172, not 18).

Tillbaka i år 1947 kan man rentav finna något som ser ut som ett försök till uppgörelse med det knäsatta tänkandet, ett utbrytningsförsök som blev ett nederlag och som därför har stor betydelse för vad som kom efter. Jag syftar på Martinsons essäsamling *Gyro*, som förelåg i korrektur i januari 1947 men som inte blev utgiven – inte förrän 1986, då den, med förord av Tord Hall, publicerades av sällskapet Jordens vänner på Jord-Eco förlag. I förordet resonerar Hall om varför volymen inte kom ut 1947. En anledning var, menar han, att det inte var prosan utan poesin som var Martinsons rätta uttrycksmedel – en rätt egendomlig synpunkt på en författare som publicerat sig i nära nog alla genrer. Men den väsentligaste orsaken skulle vara »att han [Martinson] insåg att han hängt sig åt naturvetenskapliga spekulationer, som han sedan, vid närmare eftertanke och med ökade kunskaper, inte ville vidmakthålla till alla delar». »Jag har därför», fortsätter Hall, »funnit det motiverat att utelämna vissa delar efter min granskning av 1947 års korrektur. Det gäller avsnitt, där Harry Martinson antingen tar fel, eller är så dunkel, att det är mycket svårt att begripa honom. Sammanlagt blir det ungefär 10 sidor» (10).

Detta är ett både ovanligt och beklagligt förfarande, när det gäller utgivningen av en stor författares efterlämnade verk. Här föreligger faktiskt censur av en utgivare från det naturvetenskapliga etablissemanget. Men det värsta är att jag tror att *Hall har rätt*: Martinson ångrade sig och föll till

En dikt av sin tid eller I tingens villkor har människan sin lag

föga – som tanke, fantasi och dröm i rymden Ghazilnut.

Gyro är en ganska brokig samling uppsatser, och jag skall här först något uppehålla mig vid en av de tre som blev publicerade i olika tidskrifter. »Den kosmiska frågan» blev betecknande nog inte tryckt i något naturvetenskapligt organ utan i *BLM* (1947, nr 1). Det storartade med denna essä är att Martinson här prövar att finna en plats och funktion för livet i naturvetenskapens universum. För det första är livet »en plattform för kunskapens möjlighet» – »ty man forskar inte stående inne i Solens elektriska orkaner, eller från centrum av Andromeda, eller hukad inne i atomen». Men det universum som Einsteins relativitetsteori avser »är anordnat med oändligt mycket hårdare fysikaliska manifestationer än Livet». Därför kan man inte »tillämpa de för ett totalt kosmos allmängiltiga fysikaliska fenomenen och reaktionerna direkt på Livets kontinuum». I stället måste man söka efter »Livets sätt att *infatta* sig i ett större fyrdimensionellt kontinuum». »Relativitetsteorin måste därför kompletteras med en gyalitetsteori, grundad på en biocentrisk värld och dess manifestationer.»

Med »Livets gyro» menar Martinson livets förmåga att, infattad i en fysikalisk värld, hålla sin egen kurs: att »bibehålla sig, fortplantas och utvecklas inom en egen gyrovärld». Grundbilden har han hämtat från fartygens gyrokompasser, som innehåller ett gyroskop, en hastigt roterande trissa eller snurra, som med kraft tenderar att bibehålla den riktning som dess axel en gång ställts in i. »Livet är en specifik och säregen manifestation av den kosmiska benägenheten att anordna sig», säregen däri att här »tar universum steget från ett kvantitativt kosmos till ett kvalitativt». Med »sin infattning i ett hård fysikaliskt kosmos är det i kraft av sin kvalitativa gyalitet ett meningsfullt kosmiskt rike». Därför bör det »dyrkas och älskas för sin egen skull».

Till »Den kosmiska frågan» ansluter sig i trycket av år 1986 essäerna »Mekanik eller gyalitet», »Orsakslagen», »Andlig gyalitet» och »Gyrot och viljan». Här utvecklas dessa tankar vidare.

Men hur förhåller det sig med de av Hall strukna sidorna (av honom överlämnade till Uppsala universitetsbibliotek)? De fyra sidor som i korrkturet avslutar »Den kosmiska frågan» är onekligen så löst spekulativa, att Hall gjort författaren en tjänst genom att utesluta dem. En kort essä om Zenon, »Delarna och helheten», kan man nog också avvara. Men de återstående partierna: »Plancks konstant» och »Om vår värld och dess mening» har helt visst sitt intresse.

I den första kretsar Martinsons tanke än en gång kring den blinda fläcken i 300 års naturvetenskap, förhållandet mellan den fysikaliska världen och

livet. Just här är det, skriver han, »som den nya filosofiens sond måste sättas in». Än mer anmärkningsvärd, ur *Aniaras* synpunkt, är »Om vår värld och dess mening» (som dock är ofullbordad). För här bejakas just det som förnekas i *Aniara*: möjligheten av en *mening* med avstånden mellan solar och galaxer, med termodynamikens andra lag och med universums expansion. Å »trons vägnar» prövar Martinson en tolkning enligt »den godartade möjligheten». Nämligen att avstånden är »katastrofutrymmen» för att den ena stjärnan eller galaxen inte skall skada den andra och att rymdens köld är till för att vi inte här och nu skall leva i det tillstånd av entropi, som universum enligt termodynamikens andra lag så småningom kommer att utarmas i.

Detta sista fall ställer saken på sin spets. Hur kan det komma sig att Martinson sex respektive nio år efter detta korrektur gestaltar helt motsatta tankar i *Aniara* – inte »den godartade möjligheten» utan den onda? Hade det inte varit för »Om vår värld och dess mening» hade man kunnat tro att det berott på att han för första gången förflyttat scenen för sin dikt bort från det jordiska, till världsrymdens köld och mörker.

Nu måste man i stället stanna inför två andra möjligheter. Att han velat ge sin varningssignal till mänskligheten, sitt Kassandrarop, all den kraft och tyngd som var möjlig genom att med omutlig konsekvens gestalta »den onda möjligheten». Och att han ändrat uppfattning och anslutit sig till den vetenskap som han studerade med sådan iver och fick ett allt närmare förhållande till.

Jag tror inte man behöver tveka: båda dessa alternativ är riktiga och kompletterar varann. Tord Hall har rätt i att Martinson ångrade sig. Han lärde sig av misslyckandet med *Gyro*, att tankar som dem han framförde där inte hade någon marknad 1947 och än mindre på 50-talet. Så innehåller *Aniara* ingenting om »Livets gyro», däremot en kapitulation: tanken, fantasin och drömmen »bekände sin låga rang i rymden Ghazilnut» (97).¹¹

På detta sätt är *Aniara* än en gång *en dikt av sin tid*. Det gör det angeläget att närmare begrunda tidsandan på 1950-talet. Vilket nu är möjligt utifrån ett perspektiv på tre–fyra decennier. Men naturligtvis gäller det inte någon sorts heltäckande karakteristik, allra minst en »litterär» sådan. Det gäller att urskilja de drag i 50-talet som har relevans för *Aniara*.

1950-talet i Sverige var på sätt och vis Herbert Tingstens och Ingemar Hedenius årtionde. Tingsten var chefredaktör för *Dagens Nyheter* 1946–60, och Hedenius *Tro och vetande* kom 1949. Med sin självklara rationalism förkunnade Tingsten ideologiernas död och Sveriges anslutning till de

västliga demokratiernas, enkannerligen Englands och Amerikas sätt att leva och tänka. Ingemar Hedenius gjorde sitt bästa för att ta död på en av ideologierna, nämligen kristendomen, och han lyckades så till vida som avkristningen tog ny fart. Och med den minskade intresset för religion överhuvud. (Om Martinsons vänskap med Hedenius, se Wrede 142, 259 f; jfr Tideström 142 ff.)

Ett tänkesätt som var så mycket mer levande var, som tidigare konstaterats, den rådande vetenskapens *analytiska* och *reduktionistiska*. Det kunde bli totalt dominerande, därför att det så effektivt sekunderades av en likasinnad och lika allenarådande filosofi: den *logiska empirismen* eller *positivismen*. (I en essä från 1944 talar Martinson med sympati om »den s.k. Wienskolan»; *Kring Aniara* 31.) Och det fanns inga politiska eller andra ideologier, som kunde lätta på trycket. Ideologierna var ju döda, förklarade Tingsten – och förstod inte att också den härskande vetenskapen och filosofin var ideologier.¹²

Det analytiska tänkandet upplevdes också som en garant mot nazistiska och kommunistiska besmittelser, det var helt enkelt *obestritt*. Det andliga klimatet var sällsynt enhetligt och oproblematiserat – Sverige var, för att tala med Kuhn, inne i en period av »normalvetenskap», så djupt inne som kanske aldrig förr eller senare. Ingenting skulle ha varit så otänkbart som ett paradigmskifte, ja själva begreppet skulle ha varit omöjligt att förstå. Man kan inte se sin situation utifrån, när man inte har tillgång till några alternativ att se den ifrån.

Och inte heller några vägar ut. Det paradoxala var att själva tesen om ideologiernas död, som man tycker skulle ha bäddat för liberalism och pluralism, blev den säkraste garanten för status quo. Man såg inte att denna tes själv var en ideologi, och att den gav ensamrätt för själva mästerideologin: det analytiska tänkandet. Det andliga klimatet var ett sällsynt effektivt fängelse, just därför att det hävdades att det inte fanns något fängelse. Man kan inte klättra över murar som man inte kan se.

Man skulle ha varit frestad att säga att det analytiska tänkandet intog en exempellös monopolställning – om det inte varit så, att det visst finns exempel på liknande i Sveriges historia. Ett fall är Boströms filosofi i slutet av 1800-talet och ett än bättre den kyrkliga ortodoxin på 1600-talet. Exemplen må tjäna som tankeställare.

I dag då det finns alternativ är det möjligt att se och förstå denna monopolställning på 50-talet. I synnerhet för den som var med på den tiden och då stötte sin panna blodig.¹³

I detta sammanhang vill jag också gärna – som en bekräftande parallell –

peka på ytterligare ett fall, där 50-talet, eller i varje fall dess förra del, fungerade som ett andligt fängelse. Det gäller romanens teori och praktik. Genom Flauberts och Henry James framgångar med att skapa en objektiv, dramatisk illusionsroman – strävanden som ligger väl i linje med det objektivistiska idealet i vetenskapen – hade det knätsats en romanform som kom att slå ut alla andra – i synnerhet som den fick en rad begåvade utövare och fullbordare: James Joyce, Virginia Woolf, William Faulkner etc. Den kom alltmer att betraktas som romanens *egentliga* och *slutgiltiga form*. Man kan se det speglat i Staffan Björcks *Romanens formvärld* från 1953, där värderingarna genomgående är relaterade till detta romanideal. Den som försökte skriva på annat sätt och med andra ideal fick plikta för det, vilket Lars Ahlin länge fick erfara. I USA bröt man sig inte ut ur denna perspektivlösa återvändsgränd förrän 1961, men då med stort buller och bång. (Se vidare min *Romanen i din hand*, 1976, s. 33–39.)

1950-talets andliga fängelse förtjänar att belysas också med vad som kom efter. Och i det fallet begagnar jag mig av »paradigmet» Göran Sonnevi, sådant det bl.a. har tecknats av Jan Stenkvist i uppsatsen »Göran Sonnevi och Noam Chomsky» (bl.a. tryckt i *Från Snoilsky till Sonnevi*, festskrift till Gunnar Brandell, 1976).

Sonnevi debuterade 1961 med diktsamlingen *Utfört*, och hans författarskap karakteriseras av en defensiv hållning, en upplevelse av instängdhet, av tvångströja. Det som stänger inne är till att börja med språket, som uppfattas som ett »opåverkbart konventionellt system» – det språk han övertagit från 50-talet. Noam Chomskys transformationsgrammatik kommer här att spela rollen av en väg ut. Men instängdhetsupplevelsen får så småningom också en social och politisk dimension. Människan är fången även i andra dimensioner än språket. Här är det läsningen av Marx som leder till befrielse.

Och befrielsen tar sig värtaliga uttryck. Det räcker med att anföra namnen på Sonnevis diktsamlingar från övergångstiden: *och nu!* (1967), *Det gäller oss* (1969), *Det måste gå* (1970).

I själva verket är denna befrielseupplevelse och dess uttryck betecknande för hela det stora och dramatiska uppbrott från 50-talet, som kännetecknar senare delen av 60-talet och 70-talet i svensk litteratur. Uppbrottets styrka och våldsamt vittnar bäst om styrkan och instängdheten i det fängelse man bryter sig ut från.

1950-talet är på sätt och vis också C. P. Snows årtionde. Hans bok *De två kulturerna* kom visserligen på svenska först 1961, men den går tillbaka på

En dikt av sin tid eller I tingens villkor har människan sin lag

en föreläsning han höll i Cambridge 1959, en föreläsning som omedelbart trycktes och snabbt blev känd världen över. Och föreläsningen går i sin tur tillbaka på utkast och idéer från 1956 och tidigare (*De två kulturerna; En ny genomgång*, 1965, s. 9 och 89).

Snows idé om en djup klyfta i vårt samhälle mellan en naturvetenskaplig-teknisk kultur och en humanistisk-konstnärlig fick en oerhörd genomslagskraft, en kraft som ännu inte har ebbat ut. Och det intressanta är att dessa idéer har tillämpats just på Harry Martinson och *Aniara*. I en ledare i *DN* julafton 1960, som citeras av Wrede (49 f, 138), konstateras att *Aniara* »är en brygga över den kritiska klyftan i vår tids kultur mellan humanism och teknisk forskning» (Wredes sammanfattning s. 50). Som autodidakt har Martinson »lyckats hålla sig fri från ensidig lärdomsbelastning», den som redan på gymnasiet leder till »en ofruktbar splittring av de intellektuella» i humanister och naturvetare (citerat efter Wrede 138).

Detta är intressanta teser och tankar, men de tål att fundera närmare över. För det första: har tanken på de två kulturerna någon relevans för svenska förhållanden? Det har den helt visst. Den som i dag läser Snow slås av att motsättningen mellan den lite snobbiga humanistisk-litterära kulturen och den ekonomiskt och socialt tungviktiga naturvetenskapligt-tekniska är särskilt framträdande just under 50-talet. En bok som *Femtitalet i bakspegl*, ett urval essäer om svenska författare ur 50-talsgenerationen, sammanställt av Karl Erik Lagerlöf, tycks höra hemma i en helt annan värld än den som domineras av vetenskap och teknik, kärnvapen och kärnkraft. (Från en annan och senare tid kan man också tänka på tidskriften *Kris*.)¹⁴

I detta perspektiv är förvisso Harry Martinson och *Aniara* högst remarkabla. Martinson har verkligen genom sin bildningsgång och genom sitt skapande överbryggt klyftan mellan de två kulturerna. Däri har *DN*-skribenten rätt. Martinson har så att säga båda kulturerna inom sig, på en gång.

Men betyder det att de båda kulturerna därför är *förenade* och *försonade*? Svaret är nej. Och *Aniara* utgör den rent patetiska bekräftelsen. Som i kanske inget annat diktverk är människan, livet, anden här utlämnade åt den moderna naturvetenskapens värld(sbild), och resultatet blir förödande. Aldrig har kanske klyftan mellan ande och natur – *nämligen i den moderna (natur)vetenskapen* – framstått så djup och så obeveklig som här. Eller med Erik Hjalmar Linders kloka ord om motsättningen i *Aniara* »mellan rymd och människa, mellan materia-matematik och ande-känsla»:

Martinson har sedan gammalt en önskan att närma dessa världar till varandra. Han låter graniten känna smärta, han låter stenens förvittring betyda last och sjukdom, han vill infoga människan i allt. Men med åren har han fått en erfarenhet som drar upp en obevlig skiljelinje: jorden, grönskan, kärleken och livet är människans hem, de stora döda talen är graven, hennes fiende (*Fem decennier av nittonhundratalet 2*, 1966, s. 758).

Tilläggs kan att det är traditionen från den andra sidan, från dikten, som gör det möjligt för Martinson att låta graniten känna smärta. Han sällar sig, som tidigare antytts, till de många i svensk litteratur som gestaltat »kreaturens suckan», alltifrån de av Böök behandlade Stagnelius, Malmström och Rydberg (bl.a. i *Analys och porträtt*, 1962, s. 92–150) till Lagerlöf (kap. Torkan i *Gösta Berlings saga*), Lagerkvist (prosastycke i *Ångest*), Ekelöf (Sång för att döva smärtan i *Dedikation*, åtskilliga dikter i *Sorgen och stjärnan*), Ahlin (*Natt i marknadstältet*, partiet om Gris-Lasse), Sara Lidman (*Din tjänare hör*). I den moderna vetenskapen är något sådant självfallet uteslutet.

Svagheten hos Snow är emellertid att han inte bara – med rätta – pekar på den självtillräckliga inkräktheten i den humanistiskt-konstnärliga kulturen utan också okritiskt tar parti för den naturvetenskapligt-tekniska. Han har ingen distans till naturvetenskap och teknik, de blir hos honom aldrig problematiserade.

Detta är dock ingenting att förvåna sig över. Ett sådant kritiskt perspektiv hade man inte på 50-talet. Antingen negligerade man naturvetenskap och teknik, som i den inskränkt humanistiska kulturen, eller också accepterade man utan vidare allt. Atombomben väckte visserligen fasa, men kärnkraften mottogs entusiastiskt, och den rådande filosofin, den logiska empirismen, bejakade, ja var samma andas barn som naturvetenskapen. Här fanns inte plats för något alternativ eller korrektiv.

I denna konstellation intar *Aniara* en ganska märklig position. Å ena sidan är dikten en ljungande protest mot det resultat av naturvetenskapen som heter atombomben. Och den för de mänskliga värdenas talan. Eva Moberg menar, troligen med rätta, att detta är orsaken till att *Aniara* inte nått den ställning som hon menar tillkommer den, nämligen som *en enastående vägvisare för hela världen* (anförande på miljöpartiets utbildningspolitiska seminarium i Stockholm den 26 febr. 1989). Man utmanar inte som Martinson ostraffat tidens gudar. Och tidens gudar är det alltjämt fråga om. För visserligen finns det i dag alternativ till det analytisk-reduktionistisk-deterministiska tänkandet, men i en värld av allt snabbare expanderande teknologi är detta alltjämt det *rådande* tankemönstret.

En dikt av sin tid eller I tingens villkor har människan sin lag

Å andra sidan är Martinson själv en beundrare och anhängare av den moderna naturvetenskapen, enkannerligen matematik, atomfysik och astronomi. Förhållandet har kanske bäst karakteriserats av Erik Hjalmar Linder i hans recension av *Aniara*:

Hans detaljrika dikt är liksom all annan science fiction direkt stigen ur den källa, som heter den vetenskapliga framtidstron. Något av trosglädjen dröjer ännu kvar! Men den symboliserar samtidigt denna tros förvandling till oro och skräck. (GHT 13.10 1956, citerad efter *Kring Aniara* 101. Jfr Linder i *Kristen humanism* 1966: Martinson blev »lidelsefullt upptagen av naturvetenskapsmännens formelvärd» (236).)

Betecknande är ämnet för samtalen mellan Martinson och Tord Hall och för den uppsats Martinson överlämnade till Hall, nämligen »*tingens natur*» (Hall 1981, s. 162 och 167; kurs. här). Formuleringen kan visserligen vara Halls egen, men den svarar väl mot avdelning II i den av Hall utgivna *Doriderna* (1980; jfr Halls kommentar på s. 8), liksom mot de dikter i *Dikter om ljus och mörker*, som Hall kommenterar i *Naturvetenskap och poesi* (1981, s. 152 ff) och i sin uppsats i *Harry Martinsons landskap* (31 f). Det handlar om stjärnor och galaxer men framför allt om atomens inre.

Allra tydligast framgår kanske Martinsons orientering mot »*tingens natur*» av essäer som »Kring ett samtalsämne» (1945), »Vi måste äntligen lyssna» (1949) och »Tekniken och själen» (1955), samtliga omtryckta i *Kring Aniara*. Märkligast av dessa är »Vi måste äntligen lyssna» (*Vi* nr 1 1949; citeras här från *Kring Aniara* 48. Wrede återger (154 f) ett stort parti ur denna essä, men utan adekvat kommentar).

Rubrikens mening är enkel och klar nog: vi måste äntligen lyssna till Kassandras varningar, innan det är för sent, innan kärnvapnen har förstört Jorden och oss själva. Men för att nå fram till och motivera denna i dag självklara tanke begrundar Martinson förhållandet mellan livet och kosmos på ett sätt så radikalt och konsekvensrikt, att kommentatorerna inte kunnat följa honom.

Den genomgående linjen i essän är en nedvärdering av livet och människan, eller kanske snarare en radikal reducering av deras betydelse. Redan den första meningen undanröjer alla illusioner: »Ingen människa uppnår mer än den för henne slutliga vissheten, som är lika med noll.» Människan har ingenting att »tillägga till världen som inte redan fanns där. Hennes existens är endast av indirekt natur. Den har ur kosmisk synpunkt endast ett sekundärt värde, eller varför inte tertiärt eller kvartiärt /.../. Hennes existens är inte så centralt verklig som hon tror. Det enda som äger verklig

och evig existens är någonting som ligger utanför hennes föreställningar och hennes förstånd och förnuft. – Låt oss kalla detta något för *pronomina cosmica*.»

Vad menas med att människans existens »endast är av indirekt natur» och att det enda som äger »verklig och evig existens» är något annat än människan (och livet)? Det första betyder, såvitt jag förstår, att »Allt det vi kallar livet är ett specialfall ur *pronomina cosmica*». Därför är människans existens också »av indirekt natur». Mer överraskande är att »verklig» existens här tydligen identifieras med »evig» existens. Det tycks som en i sammanhanget oväntad platonism. Men den radikala bekännelse till en naturvetenskaplig världsbild, som essän i själva verket utgör, tycks logiskt mynna ut i en platonisk världsuppfattning, blott att Platons idéer här ersätts av naturlagarna.

Ty »naturlagarnas absoluta dominans» är det essän handlar om. *Pronomina cosmica* är visserligen inte identiska med naturlagarna, men dessas »absoluta dominans» är deras »angelägenhet framför alla andra. Specialfallen [d.v.s. livet] är betydligt underordnade, och om någon kosmisk dominans ur specialfallen kan det aldrig bli fråga.» Detta betyder att livet och människan överallt och alltid är avhängiga av naturen och kosmos för sin existens – vilket svårligen kan bestridas – men det betyder också att det av livet och människan aldrig kan skapas något av betydelse för kosmos. Detta överensstämmer med de inledande och avkylande teserna i essän, men det bryter, såvitt jag förstår, fullständigt inte bara mot all idealism utan också mot all mänsklig religion och mystik. Och mot den nya vetenskap som skall presenteras i följande avsnitt.

Frågan är dock vad Martinson menar med *pronomina cosmica*? Till den frågan skall jag återkomma på ett senare ställe, där den hör hemma än mer än här. Här får jag nöja mig med att temporärt konstatera, att essän från 1949 utgör en bekännelse till den naturvetenskapliga världsbilden vid 1900-talets mitt ännu tydligare än det stora eposet några år senare. Harry Martinson är här verkligen, som han skriver i inledningen till pocketupplagan av *Aniara*, »ett medium och [...] en rapportör ur sin egen tid».

I tingens natur har människan sin lag.

Nu kan det invändas att begreppet »den moderna (natur)vetenskapen» inte heller på 1950-talet var något enhetligt och entydigt. Traditionen från 1600-talet var på sätt och vis bruten och man hade fått en »ny fysik»: relativitetsteorin och kvantmekniken. Och i den senare (men inte i den förra) var objektiviteten, determinismen och det mekanistiska synsät-

En dikt av sin tid eller *I tingens villkor har människan sin lag*

tet, ifrågasatta. Helt visst hade dessa idéer från seklets början inte hunnit genomtränga det allmänna tänkandet på 50-talet – det har de ännu inte – men Harry Martinson satte en ära i att orientera sig åt detta håll och att integrera de nya tankarna i sitt diktskapande. Resultatet kan man studera i Tord Halls och inte minst Tideströms ambitiösa kommentarer.¹⁵

Men gör man det ser man att resultatet bara är *marginellt*. Den rymd som Aniaras människor »faller» genom är alltjämt 1600-talsfysikens i bokstavlig mening *omänskliga* värld – en kall, död, fientlig värld av solar och planeter, asteroider och rymdgrus, en för livet, människan och anden helt fientlig, absurd värld. Det beror på att relativitetsteorin och kvantmekaniken inte har mer plats för människan i sin världsbild än 1600-talsfysiken. Även om vissa moment – Heisenbergs osäkerhetsdoktrin – kan problematisera klyftan mellan människa och natur, subjekt och objekt, så är utgångspunkten, förutsättningen, alltjämt densamma: människan står – som fordom Gud – utanför och ovanför naturen och lär sig genom vetenskapen att behärska den. Men själv är hon inte med i den värld(sbild) hon skapar.

Det är alltså fråga om samma slags *tänkande* som i 1600-talsfysiken: ett analytiskt, atomiserande, linjärt, kvantifierande tänkande (i motsats till ett sammanhållande, holistiskt, funktionellt). Strävan efter att nå fram till de elementära naturlagarna, de minsta beståndsdelarna, är alltjämt densamma: att *sönderdela* för att härska och behärska, att se på naturen som ett dött bestånd, som något a-mänskligt ställt emot människan, färdigt att analyseras och mätas och därmed göras ännu dödare.

Det avgörande är alltså *sättet att se* och *sättet att tänka* (observera att »teori» i grunden betyder sätt att se). Vår världsbild är en produkt, inte bara av världen omkring oss utan också av vårt sätt att se på den. Det är fråga om ett fortlöpande *dialektiskt spel* mellan *det som betraktas* och *sättet att betrakta det på*.

Och alltsedan 1600-talet har sättet att se och tänka varit *helt motsatt* vad gäller »tingens natur» och människans natur. Visserligen har humanistiska vetenskaper ofta försökt rätta in sig efter storebror naturvetenskapen i sitt framgångssätt och visserligen försökte romantiken se på naturen som något levande. Men det hindrar inte det självklara faktum att vi alla ser på en människa på helt annat sätt än på en grushög: som en person, en individ, en organism, en fungerande helhet, ett sammanhållet system, en fortlöpande process.

Här finns alltså en dubbelhet i vår kultur som varit ödesdiger. I synnerhet som den sällan eller aldrig har blivit förstådd och erkänd. Förstådd och erkänd blir den kanske bara genom ett tankeexperiment, eller snarare en

eftertanke. Förekommer det fall, där vi helt ut ser på människan på samma sätt som vi ser på och hanterar naturen och tingen?

Ja, det gör det, men för att få uppleva det får vi förflytta oss till lokaler som av hävd har över sig en aura av skräck och fasa: till bårhus, anatomens likkällare, obducentens bord. *Där*, men först *där*, betraktas och hanteras människan på samma sätt som hon själv betraktar och hanterar sin omgivning. *Där* sönderläggs hon i sina beståndsdelar på samma sätt som hon själv i naturvetenskapen har sönderdelat jord och himmel, atom och universum. Anatomens och obducentens kniv – skalpellen – svarar mot det analytiska betraktelsesätt som på ett så självklart sätt betraktas som synonymt med vetenskapen – också i humaniora.

Det är alltså inte likgiltigt för resultatet hur vi ser på »forskningsobjektet». En av de stora förnyarna av vetenskapen under de sista decennierna, fysikprofessorn David Bohm i London, har uttryckt det med oemotståndlig logik: »Den som frågar efter fragment får också svar i fragment». Så har vi alltså i 300 år sett och tänkt på »tingens natur» och på människans natur på helt motsatta sätt: *sönderdelande* respektive *sammanhållande*. Undra på att resultatet har blivit motsatt och lett till alienation och mörksyn, till Camus uppfattning om en »absurd» värld och till Martinsons rymdresa, slutande med den stora kapitulationen: tanken, fantasin och drömmen bekänner »sin låga rang i rymden Ghazilnut».

Det kunde inte bli annorlunda. 300 år av motsatt tänkande om »världen» och om människan har skapat ett totalt främlingskap mellan dessa båda, där människan inte har någon plats i den värld som hon själv har skapat åt sig genom sitt eget tänkande.

Det är svårt att tänka sig en större paradox och ironi.

Från 1990 års horisont

År 1990 är det möjligt att urskilja en utveckling i vetenskapen och tänkandet som går stick i stäv mot det analytiska och reduktionistiska tänkandet. Denna tendens skall inte kallas syntetisk, eftersom det inte är fråga om att sätta samman något (som blivit) delat, utan i stället *holistisk*: det gäller att hålla samman det som hör samman i en fungerande helhet. Detta språkbruk har använts på många håll, på svensk botten t.ex. i en perspektivrik och stringent artikel av Hans Zetterberg i *Svenska Dagbladet* den 24 oktober 1988, där det skiljs mellan »*analystänkande*» (från 1600-talet till Einstein) och »*helhetstänkande*». ¹⁶ Nyckelbegrepp blir *struktur*, *process*, *funktion*, *system*.

En dikt av sin tid eller I tingens villkor har människan sin lag

Det räcker dock inte med att tala om holism. När man har fasthållit och prövat att finna ut principerna för fungerande helheter, har det visat sig att dessa är långt mer komplexa, än man tidigare anat. Den enkelhet och lagbundenhet, som gett den Newtonska världsbilden en sådan genomslagskraft, har visat sig tillhöra en artificiell laborativ värld, en värld som den klassiska naturvetenskapen har abstraherat ur verklighetens mångfald (pendeln i lufttomt rum!). Och naturligtvis därtill också den rätlinjiga, rätvinkliga, domesticerade verklighet som människan själv har skapat med Newtons världsbild som mönster (typ »landskapet» av skyskrapor på Manhattan). Den vanliga jordiska verkligheten har i stället visat sig vara just så komplicerad och svårberäknelig, som man tänkte sig i den gamla aristoteliska läran om världen *under* »månens skiva» respektive *över*. Man bör alltså också tala om en utveckling från enkelhet mot *komplikation*.

Med Thomas Kuhn är det naturligt att tänka om denna utveckling i termer av paradigmskifte. Men det skall då hållas i minnet att ett sådant skifte är en långvarig historia (144 år från Kopernikus till Newton!) och därtill en osäker sådan (såvida man inte blickar tillbaka på något redan inträffat och alltså sitter inne med historiens nyckel). Det är ingen tvekan om att det analytiska tänkandet alltjämt är det *rådande* – vetenskapligt, ekonomiskt, politiskt. Det finns heller ingen anledning att önska en total omkastning. Vi skulle då bara få en ny skadlig dominans och dogmatism. Båda slagen av tänkande behövs – i en kritisk och kreativ växling.

Det nya har kommit till oss från många håll: cybernetiken, ekologin, informationsteorin, holografin, litteraturteorin, hermeneutiken, dialektiken, kemin, »kaosforskningen». Jag skall konkretisera på ett antal punkter.

Den klassiska fysiken var / är givetvis inte främmande för systembegreppet – det räcker med att peka på solsystemet. Men under andra världskriget utvecklades i USA en ny vetenskap om vad man skulle kunna kalla andra gradens system: cybernetiken. Standardexemplet är det termostatstyrda elektriska värmeelementet. Sedan det ställts in på önskad temperatur *reglerar det sig självt* genom »återkoppling» (»feed back») från temperaturen i rummet. Hemligheten är en stav eller bimetallisk remsa, som ändrar längd eller form med temperaturen och därigenom bryter eller sluter den elektriska strömmen, så att elementet slås av eller på efter behov (negativ återkoppling).

Riktigt intressant blev detta funktionssätt, när det av Gregory Bateson tillämpades på livet och – inte minst – på samspelet mellan liv och miljö. Bateson menade att ekologiska miljöer som regnskogar, korallrev och havsstränder var självreglerande system av detta slag, och något halsbry-

tande kallade han dem för »minds» (vilket blev än mer halsbrytande, när det till svenska översattes med »ande». *Mind and Nature* 1979, *Ande och natur*, 1987). En vidareutveckling av denna tankegång är James Lovelocks Gaia-hypotes, där hela Jorden (»Gaia») ses som ett sådant självreglerande och självkontrollerande system.

Batesons radikala terminologi beror på att han använder begreppet »mind» även om cybernetiska system »i vilka det inte finns några levande delar» (G. och M. C. Bateson, *Där änglar är rädda att gå*, 1988, s. 30). Anthony Wilden däremot gör distinktionen att det i cybernetiska system är fråga om att »simulera liv eller ande (mind)» (*The Rules are no Game*, 1987, s. 72, 77 f, 318; jfr G. H. von Wright, *Explanation and Understanding*, 1971 s. 16 ff). Vilket språkbruk man än väljer framgår det emellertid att dessa systems funktionssätt är detsamma för levande varelser och för döda ting.

Romantikens nyckelbegrepp för system var organism, och om det kan man erinras i ett meningsutbyte mellan de amerikanska forskarna Ken Wilber och Fritiof Capra. Wilber ser hierarkibegreppet som något centralt för verklighetens organisation i olika nivåer (varom mera nedan), men Capra genmäler att hierarki är ett alltför stelt begrepp, kännetecknande för patriarkaliska för att inte säga klerikala kulturer. I stället vänder Capra upp och ner på den hierarkiska pyramiden och förvandlar den till ett *träd*. Trädet med sin synergetiska funktion, där alla »nivåer» alltså samarbetar utan över- eller underordning, är »en mycket bättre symbol för den mångnivåstruktur vi iakttar i naturen» (*Det holografiska paradigmet och andra paradoxer*, red. Ken Wilber, 1986, s. 234; jfr Capra, *The Turning Point* (1982), 1985, s. 303 ff).

Hologafi är ett märkligt sätt att fotografera, där man låter en laserstråle gå direkt till filmen, medan en annan får brytas mot det föremål som skall fotograferas. Där strålarna möts uppstår på filmen ett »interferensmönster» av samma slag som bildas när man kastar en handfull stenar i vattnet och vågsystemen möts och korsas. Detta mönster har den märkliga egenskapen att om man leder en laserstråle genom en liten del av bilden, så framträder som en fristående tredimensionell figur hela det föremål som fotograferas.

Fysikprofessorn David Bohm i London tänker sig att det bakom den explicita (»utvikta») verklighet vi ser skulle ligga en annan implicit (»in-vikt») verklighet av samma slag som hologrammet; först så skulle kvantmekanikens märkliga resultat kunna förklaras. Samtidigt menar hjärnforskaren Karl Pribram att vår hjärna – lika gåtfullt som verkligheten – skulle fungera som ett hologram (*Det holografiska paradigmet*, s. 35–42, 51–110).

En dikt av sin tid eller I tingens villkor har människan sin lag

System av andra slag har urskilts och begrundats i *humaniora*. Hur fungerar ett stort diktverk som en roman? För den frågan skyggade man länge i litteraturforskningen och talade i stället om annat, så som romanens förutsättningar i författarens biografi och psykologi, i litteraturens, idéernas och samhällets historia o.s.v. Frågan är helt visst också både svår och komplex, men ett förslag till svar är i varje fall: som en process, en episk process där delarna i verket genom händelsernas gång relateras till varandra i läsarnas upplevelse (E. Lagerroth, *Romanen i din hand*, 1976, s. 106 ff). Det sista betyder att frågan är nära förbunden med frågan om läsprocessen själv, med *hermeneutikens* forskningsområde. Att läsa, tolka och förstå ett diktverk är också en mycket komplex process, där iakttagelser av delarna ständigt växlar med föreställningar om helheten och där preliminära idéer om denna helhet gång på gång överskrids av mer genomtänkta sådana.

I denna dubbelsidiga process – den vetter på en gång åt verket och åt läsaren – för förändringar på ett håll med sig förändringar på andra håll, vilka i sin tur leder till förändringar på det första hållet. Processer som på detta sätt kännetecknas av ständiga återkopplingar inbördes och därutöver också av *överskridanden* av tidigare ståndpunkter förtjänar att kallas *dialektiska*. Människans mellanhavanden med sin värld torde i största utsträckning förlöpa som dialektiska processer – vilket betyder att förmågan att handskas med sådana är av största betydelse också för *samhällsvetenskapen* (jfr min studie »Det stora växelspelet» i *Tanke och känsla* 1989).

Från *kemin* härrör en teori och ett uppfattningssätt som blivit av stor betydelse. År 1977 fick den rysk-belgiske forskaren Ilya Prigogine nobelpriset i kemi för sin teori om »dissipativa strukturer». Ursprunget är några komplicerade kemiska reaktioner, men teorin fungerar ytterst, kan man säga, som ett komplement och ett motstycke till termodynamikens andra lag, den som säger att universum går mot ett tillstånd av »entropi», ett tillstånd där temperaturen är densamma överallt och ingen mer energi kan utvinnas. Oegentligt brukar man tala om »värmedöden».

Entropilagen gäller emellertid för *slutna* system. De förbrukar sin energi och kan inte bli av med avfallsprodukterna; de både utarmas och storknar. Men alla system är inte slutna, tvärtom de flesta torde vara öppna, och det finns t.o.m. de som menar att universum själv är ett öppet system. Och öppna system fungerar helt annorlunda: de tar fortlöpande in materia och energi utifrån och gör sig också av med restprodukterna utanför systemet. De *förbrukar* på så sätt energi (franska »dissipater»).

Utgångspunkten var alltså »dissipativa» reaktioner eller system i *kemin*. Men genom att skapa en övergripande teori för dem ökade Prigogine

förståelsen för *alla fungerande öppna system*. Och de mest påfallande av dessa är levande varelser och dera kroppsdelar och interna system ner till cellen själv; vidare de levande individernas organisationer och skapelser av olika slag samt ytterst livet självt. Allt och alla fungerar så att de lever på energi och materia utifrån och stöter bort restprodukter – lever i form av en fortlöpande process, där de ständigt producerar sig själva. Men samtidigt kan de också gå in i kriser eller förnyelseförlopp, där de når fram till en »instabilitetströskel», på vars andra sida en ny »regim» vidtar, en regim som inte låter sig förutsägas. Systemet har överskridit sig självt.

Teorin slår alltså en bro mellan dött och levande, och därom är Prigogine själv i hög grad medveten. Tillsammans med Isabelle Stengers gav han 1979 ut en bok som fick namnet *La nouvelle alliance* – den nya alliansen, nämligen, mellan dött och levande, natur och ande, naturvetenskap och humaniora. En omarbetad version föreligger på svenska med titeln *Ordning ur kaos. Människans nya dialog med naturen* (1985).

Om man förstår att betrakta, inte bara människan utan också naturen helhets-, system- och funktionsorienterat, är livet alltså inte något absurt undantag från världen i övrigt utan i stället produkten av en inneboende princip i universums dynamik, nämligen utvecklingen mot allt större komplexitet, mot allt högre organisationsgrader. Och genomgående är det just fråga om *självorganisation*; inte heller livets förmåga att organisera sig självt är något undantag. Vi lever inte längre som Camus i en absurd värld; klyftan mellan C. P. Snows två kulturer *kan* överbryggas. Vad det gäller är att arbeta vidare på ett helhetsorienterat betraktelsesätt.

Och det är just vad som skett under det senaste decenniet, och resultatet kan avläsas på bred front i en bok som kom ut på svenska 1988: James Gleick, *Kaos. Vetenskap på nya vägar*, eller på engelska *Chaos. Making a New Science* (1987).

Den här vetenskapen brukar kallas »kaosforskning», men den skulle också kunna kallas »vetenskapen om processer snarare än tillstånd» (Gleick 17) eller komplexitetsforskning eller forskning om sammansatta systems funktioner. Den utgör en protest, kan man säga, mot den analytiska reduktionismen, mot uppfattningen att dagens fysik är detsamma som att spränga atomer (18, 137). I stället söker man matematiskt förstå hur olika system fungerar under olika omständigheter. Och det på alla områden och i alla skalor.

Men liksom i cybernetiken och hos Prigogine gäller det inte enkla, linjära system som solsystemet, där allt förflyter i bästa ordning och låter sig beräknas med elementär matematik, utan i stället sammansatta, icke-

En dikt av sin tid eller I tingens villkor har människan sin lag

linjära system med återkoppling. Sådana utvecklar sig inte »i rät linje» utan ryckigt eller språngvis; relationerna mellan de ingående faktorerna är inte proportionella.

Ett tidigt område för denna forskning var väder och klimat. Varför kan man inte förutsäga vädret på samma sätt som planeternas rörelser? Borde inte dator teknik och satelliter ha möjliggjort detta för länge sedan? Svaret brukar gå under namnet »fjärilseffekten»: en fjärils vingslag i Brasilien kan utlösa en tornado i Texas (32, 332). Just »utlösa», därför att i vädrets utveckling är det fråga om system med en oändlig rad instabilitetströsklar, där den minsta tuva kan välta det största lass (30). Därtill kommer att de mätningar, som ligger till grund för prognoserna, aldrig kan göras helt perfekta, också här döljer det sig »tuvor» (30, 26). (I själva verket är även förutsägelserna av planeternas rörelser approximativa prognoser, för det är inte möjligt att fullständigt ta hänsyn till den stora mängden av månar och asteroider.) Även i de stora talens värld kan en liten tuva välta ett stort lass – förutsatt att det är instabilt nog. Inte ens »mekanikens under» är evig »lag» (*Aniara*, sång 102).

Mönsterexemplet för icke-linjära system med återkoppling är en fiskdamm, eller rättare populationen i dammen med dess årliga ökning av beståndet av fisk (74 ff). Det vill säga beståndet kan ju inte öka obegränsat, eftersom tillgången på föda är begränsad. Vad kommer att ske och när sker det? För det icke-linjära svarar fortplantningsförmågan – varje år kommer det till nya fiskar och ändrar förutsättningarna för spelet. Och för (den positiva) återkopplingen (feed forward) svarar dessa nytillkommande fiskar: också de producerar ju så småningom nya fiskar (detta kallar Prigogine för »självkatalys»).

Sådana här icke-linjära system – eller med en förträfflig formulering av Gleick (översättaren?), en »sådan hopsnodd föränderlighet» (35) – kan inte lösas med någon enkel matematik, och därför har sådana fall betraktats som obehagliga undantag, som förvisats ur läroböckerna. Men i själva verket är det de lösbara, ordnade, linjära systemen – de som forskningen ständigt sökt upptäcka och sedan hängt i krokig arm i – som är undantag. Mycket få har insett hur icke-linjär naturen i själva verket är (35, 53 f, 80, 92).

»Kaosforskningen» löser problem som dessa genom att ta datorn till hjälp och spela igenom ett nära nog oändligt antal processer med återkoppling och rita upp resultatet. Därmed får man en åskådlig bild av vad som sker i t.ex. den nyssnämnda fiskproduktionen vid olika grad av fruktsamhet. Och resultatet stämmer just med Prigogines teori så till vida

som populationen vid ökande fruktsamhet når en instabilitetströskel, där möjligheterna delar sig i två («bifurkation») för att sedan åter dela sig i två o.s.v. ända tills ett tillstånd av kaos inträder.

Naturens och verklighetens komplikation har gjorts rättvisa också i en ny geometri, »fraktalgeometrin», som gör klart att Euklides geometri, byggd på den räta linjen, den räta vinkeln, triangeln o.s.v., är en hårdragen abstraktion som gäller för den artificiella mänskliga värld, som skapats på basis av denna geometri, men inte för naturen själv (106, 128). Naturen är ständigt mer komplicerad – och samtidigt mer »självlikformig», d.v.s. delarna överensstämmer med helheten och med varandra: moln, träd, blad, blodkärl, lungor, hjärtrytm器等. (119 ff).

Det avgörande med denna matematik och denna geometri, när man som här betraktar *Aniara* från 1990 års horisont, är att de gäller helt oberoende av om systemets beståndsdelar är fiskar, snöflingor, oceaner, klimat, ekonomi eller människokroppen och dess delar och system. »*Komplexitetens lagar gäller universellt*» (314, kurs. här).

Gleick gör halt inför humaniora, men för den som har sysslat med, låt oss säga romaners funktionssätt och tolkningsprocessens förlopp, är det lätt att se att dessa hör hemma under samma kategorier och tankemönster som kaosforskarna tillämpar. »Paradexemplet på ett komplext dynamiskt system är ju människokroppen», skriver Gleick (289), men fråga är om inte människans andliga skapelser och själva hennes skapande är ännu märkligare exempel.

Än en gång har därmed klyftan fyllts ut mellan de två kulturerna, än en gång har den absurda världen blivit mänsklig. Och det är det avgörande, när man ser på *Aniara* från 1990 års horisont. Framtidsvisionen av kärnvapenkrig, ett förstört jordklot och emigranter till Mars och Venus – allt produkter av den »nya» vetenskap från 1600-talet som i dag är så gammal – *det* kan det nya tänkandet av i dag visserligen inte göra något åt. Där är *Aniara* alltså lika aktuell – till varnagel för oss alla.

Men den bild av människan förlorad i en skrämmande värld, totalt främmande för hennes själv, som eposet också ger – den är i dag inte lika aktuell eller snarare självklar. För den analytiska, reduktionistiska, deterministiska vetenskap, som på 1950-talet var Vetenskapen – den rätta, den givna, den enda – och som i 300 år har alierat människan från hennes värld, den är i dag visserligen alltså dominerande, men inte allenarådande. Vetenskap och naturvetenskap är i dag inte självklara begrepp, utan man måste fråga: *vilken* vetenskap, *vilken* naturvetenskap?

Det finns i dag alternativ, alternativ som säger att människan kan känna

En dikt av sin tid eller I tingens villkor har människan sin lag

sig hemma i sin värld. Om man nämligen ser på »tingens natur» och på människans *på samma sätt*. Om man å ena sidan betraktar bådadera analytiskt och reduktionistiskt, består världen förvisso av atomer och kvanta – men det gör vi själva också. Om man i stället ser holistiskt, fungerar världen som en oändlig mängd processer och system – och det gör vi själva med. Samma slags processer och system. Som sådana fungerar inte bara människokroppen och dess komponenter utan också människan som individ, som person och ande (liksom hennes skapelser, sociala och konstnärliga etc.). Själen är inte någon liten klump, som sitter gömd längst inne i hjärnan eller hjärtat utan just processer och system. Allt detta är förståeligt, om vi bara kan bekväma oss att *tänka* mindre primitivt än i partiklar och substanser, analyser och reduktioner, punktvisa fakta och enkla, kausala relationer.

Över hela skalan, från vädret till själen, har de här processerna och systemen, som informationsteorin lär oss, förvisso »bärare» i form av materia och energi, men de är själva något annat och mer än materia och energi. De är världens och människans, andens och naturens *sätt att fungera*. Och världen fungerar på samma sätt som människan, hon är en del av den, liksom den en del av henne. Här finns det »evangelium» som i sång 102 i *Aniara* förgäves efterlyses i »den celesta mekanikens [...] lag». »Barmhärtigheten» kanske bara »gror på livets grunder», men »Lagens sanna bud» är inte någon deterministisk diktatur utan ett spel med möjligheter och överraskningar, som står livet nära.

Självklart kan Martinson inte förebrås denna ensidighet i *Aniara*. Han kunde inte ana det tänkande som skulle växa fram under seklets senare del. *Den* framtidsvisionen kunde inte täckas in genom att förlänga de aktuella trenderna in i framtiden. För den är själv ett exempel på sin egen upptäckt: att de flesta processer och system inte fungerar linjärt, i enlighet med en gång för alla givna förutsättningar – och därför inte kan förutses till sin utveckling.

Och *ändå* förutsåg Martinson på sätt och vis detta – ett nytt bevis på hans storhet. För hans tankar om »gyro» erinrar både om Prigogines dissipativa strukturer och om kaosforskningens ickelinjära system med återkoppling. I alla fallen gäller det starka system som går sin egen väg genom världen. Martinson såg en »Livets gyro» som fungerade och rörde sig bland andra »gyron» i världen under bevarande av sin egen integritet.

Men i *Aniara* avstod han helt från sådana tankar. Där härskar den analytiska vetenskapens, den logiska positivismens kalla hand. Därför behövs där ständig *tröst* – tröst från Mima, tröst från allt det Mima står för,

tröst från allt det som människorna ombord på rymdskeppet och då i synnerhet mimaroben finner på under den långa resan. Hela *Aniara* och en stor del av Harry Martinsons diktning och tankevärld tycks kunna ses som en balansakt mellan de isande konsekvenser han med illusionslös klarsyn drog av samtidens naturvetenskap, de som bäst finns uttryckta i »Vi måste äntligen lyssna» – mellan detta å ena sidan och den »tröst» som speciellt dikten och konsten kan ge. De båda leden är som två kommunicerande kärler, de strävar mot jämvikt sinsemellan.

Men det ligger nära till hands att se insikten, den insikt Martinson menade sig ha nått, som större än »trösten», och så sker både i essän och i eposet. I essän talas det i förbigående om »konst och drömmar» och att vetenskapen är lika viktig som dessa. Men redan i raden därpå kantrar jämvikten: »Forskningen, vetenskapen, är livets största andliga triumf» (*Kring Aniara* 49). Och i eposet är det tanken, fantasin och drömmen som förkrossas och bekänner »sin låga rang»; det är »den celesta mekanikens under» som triumferar som »Lagens sanna bud».

Att jämvikten kantrar i *Aniara* är lätt att förstå mot bakgrund av vad man kunde kalla tröstens programskrift hos Martinson: den utmärkt klara och givande essän »Biologien och konsten» (tryckt i *Horisont, Litterär kalender, våren 1941* och omtryckt i *Kring Aniara*, 22–29). Jämlikt titeln är det här inte fysikens frusna världsbild som står i centrum utan i stället det biologiska faktum att vi alla skall dö, alltså livets korthet. Det gäller därför att »behålla livet på ett sätt som gör det värt att levas». Man kan göra det genom »att lära sig tänka innan man blir gammal» och på så vis göra universum till »en genomtänkt vision» (*Kring Aniara* 22).

Här avser Martinson emellertid inte så mycket vetenskapen som »det mänskliga önskelivet, drömmen, dikten och konsten». Och »dikten är till för att trösta och berika de dödliga individerna». »Livet är kort, men just därför att så är, kräver det en konstrikt arbetad tydning och mycken tanke, mycken dröm för att bli meningsfullt, och en stor och till vision väl omsatt världsbild». Så skapar människan »tröst åt sig själv och andra» som »konstnär, diktare, visionär» (23).

Allt detta förlorar människorna på *Aniara*, när miman går under och dör. Och de förlorar det, därför att konsten inte kan trivas i en värld som deras. Kvar blir bara inre tomhet, en tomhet som växer sig allt större i takt med att rymdskeppet tränger allt längre in i den yttre tomheten.

Att konsten inte kan trivas i denna värld beror i sin tur på att *Aniaras* värld är avskuren från jordelivet. Avskuren från livets eget sätt att kompensera det individuella livets korthet, från livets »konst». För livet döljer sin

En dikt av sin tid eller I tingens villkor har människan sin lag

oförmåga att fasthålla det eviga livet genom att »frambringa så många fler löv, så många fler gräs, så många fler insekter och djur. Så idkar livet självt i de biologiska skalorna en ständig konst, gör en konst av sin brist på evigt liv. Varför skulle inte då vi, medvetna härom, göra drömmens och visionens rike fyllt av en ny övertygelse om sin uppgift» (26 f).

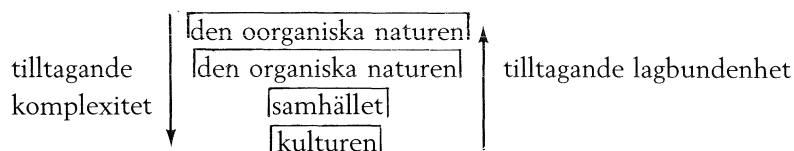
Allt detta låter sig sägas. Ändå ligger det något otillfredsställande just i ordet »tröst», något av en existentiell fallucka. För »tröst» är något man begär och får vid en förlust och sorg, men trösten ändrar inte *på själva sakförhållandet*, mildrar bara den personliga upplevelsen. På så sätt är »tröst» ett korrelerat till hopplösheten i 50-talets naturvetenskapliga och filosofiska världsbild, en produkt av den totala sekulariseringen. *Tröstbegreppets centrala ställning i Martinsons författarskap* (jfr Wrede 181 f, 183 f, 216 ff och passim) *är i sig själv ett belägg för hans bekännelse till denna världsbild.*

Efter detta skulle det, kan man tycka, inte finnas mer att tillägga. Och ändå gör det det. Det är inte *en* bit som »fattas» i *Aniara* utan två – om man nämligen läser dikten från 1990 års horisont.

Detta har samband med att dagens tänkande rört sig också i en annan riktning än den mot sammansatta processer och system; inte bara »horisontellt» utan också »vertikalt». Det gäller frågan om *nivåer* i världen.

Inom informationsteorin talar man, som nyss antytts, om en nivå av materia och energi och om en annan av information och kommunikation. Information och kommunikation kräver visserligen bärare i form av materia och energi men är en nivå för sig själv som förmår att skapa logiskt och strukturellt arbete i motsats till fysikaliskt (DNA-molekylen!).

Om detta kan man läsa i t.ex. Anthony Wilden, *The Rules are no Game* (1987, s. 71 ff, 308 f). Wilden urskiljer också en annan hierarkisk ordning i världen (74):

Ordningen är som synes ställd på huvudet jämfört med vad vi brukar tänka oss. Det beror på att huvudsynpunkten har varit *beroendet*: varje lägre nivå är beroende av den övre för sin existens (och är därmed också ett öppet system). Natur och kultur är inget jämbördigt motsatspar, som man brukar tänka sig, utan naturen är överordnad (samma uppfattningssätt, alltså, som

i »Vi måste äntligen lyssna»). »Stjärnorna kvittar det lika», om kulturen går överstyr. Men det betyder inte att Wilden *värderar* på samma sätt, tvärtom: »Organiserad komplexitet är källan för livet, friheten och nyheten på Jorden» (309).

En annan nivåindelning finner man i E. F. Schumachers *Vägledning för vilseförda* (1986; *A Guide for the Perplexed* 1977, kap. 2). Det är inte någon ny systematik utan snarare en mycket gammal, nämligen tanken på fyra »riken»: mineral, växter, djur, människor. Fast Schumacher kallar dem för existentiella nivåer. Ställd inför detta inser man att fysikernas och astronomernas värld från atomer till galaxer bara är endimensionell: allt är en fråga om mått och storlek.

Schumacher anknyter till det äldre tänkande som 1600-talets nya vetenskap gjorde rent hus med, inte minst det medeltida. Det gör än mer den amerikanske tänkaren Ken Wilber, som både i *Eye to Eye* (1983) och *Det holografiska paradigmet* (1982, 1986) bygger på 1200-talsmystikern Bonaventura. Bonaventura urskilde tre kunskapsorgan, som på svenska kan kallas kroppens öga, själens öga (det »inre» ögat) och kontemplationens eller meditationens öga. Varje »öga» är verksamt på sitt kunskapsområde, sin nivå (materia, psyke, ande), och alla är lika legitima.

Illegitimt är bara att blanda samman olika nivåer, att begå »kategorifel». Vilket naturligtvis är det som ständigt har skett, alltifrån kyrkans anspråk på att veta bäst också om den fysiska världen till naturvetenskapens reduktion av världen och tillvaron till denna samma fysiska värld. I själva verket är de fenomen som iakttas på de olika nivåerna precis lika reellt existerande, nämligen på *den* nivån, för *det* ögat. Och vetenskap är möjlig på alla tre nivåerna, en vetenskap av regler och metoder, iakttagelser och upptäckter, kritik och giltighetsprövning.

Schumacher och Wilber är naturligtvis bara toppen på ett isberg. Kontemplation och meditation har i dag på nytt blivit legitima, om också naturligtvis inte oomstridda.

Men på 1950-talet var det inte så. Den som då till äventyrs hade förespråkade meditation och mystik hade gjort sig löjlig i de tongivande kretsarna, omöjlig i det intellektuella etablissemanget. Därför saknas också allt sådant i *Aniara* – vilket är frapperande, eftersom eposet är fullt av berättelser om olika sekters verksamhet, religiösa och andra.

Frapperande också därför att man möjligen kunde ha väntat sig något annat av Harry Martinson. Det finns en framträdande dikt av honom från 1945, som kan tydas som en vilja att orientera sig åt det »inre», »andliga» hållet. Det är finaldikten i den stora sviten »Passader» i samlingen *Passad*:

En dikt av sin tid eller I tingens villkor har människan sin lag

Jag har planlagt en färd,
jag har inrett ett hus
på nomadiska kuster inåt.

Sjustjärnans brödfruktsgren loc
Oåtkomlig i vintergatornas trädgård,
var den en gren av skådebrödsfrukter.

Men nya visa upptäcktsmän jag mött
ha pekat inåt
mot det nya Gondwanas kuster.
Och de ha sagt mig
att gömda vågor alltid vandra där,
att hav av gåtor alltid strömma där
kring inre resors obeskrivna öar

och jag har lyssnat tyst till dem
och annat
en ny passad – ett nytt Gondwanaland.

Tolkningen av dikten är emellertid inte given. Tore Zetterholm menar utan vidare, att det är fråga om en upptäckt av »själens Gondwanaland» (*Författarnas litteraturhistoria* III, 1978, s. 217), men Ulvenstam är försiktigare och håller två möjligheter öppna. Å ena sidan kan det gälla »en färd på meditationens hav», men å andra sidan kan det också vara fråga om »en rent fysikalisk syftning mot studiet av atomernas värld» (*Harry Martinson*, 1950, s. 181). Erik Hjalmar Linder och Gunnar Brandell lämnar problemet oavgjort – eller har inte upptäckt det (*Fem decennier . . .* II: 749; *Svensk litteratur 1870–1970*, 2, 1975, s. 209).

Att bestämma sig för något av dessa alternativ är svårt, så svårt att man gärna vill tro att dubbeltydigheten är avsiktlig.¹⁷ Men kanske skall dikten bara läsas som en högst allmän, till intet förpliktande navigationsangivelse: diktarens och tänkarens resor i det inre i motsats till sjömannens resor i det yttre.

Men om resan inåt har gällt »meditationens hav», så tycks den ha slutat i en återvändsgränd. Meditationen var nog en alltför abstrakt, »transcendent» verksamhet för Harry Martinson, så inriktad på det jordiska, konkreta och empiriska. Belysande är ett diskussionsinlägg av Lars Gyllensten, publicerat i samlingsvolymen *The Feeling for Nature and the Landscape of Man* (Gbg 1980, s. 76 ff). Martinson var engagerad i kinesiska och indiska filosofier och religioner, konstaterar Gyllensten. Däremot finns det få om ens några spår av *kristna* idéer, känslor och begrepp i hans författarskap.

Och det har, menar Gyllensten, att göra just med Martinsons »vision av människa och natur».

För om kristendomen gäller paradoxen, att samtidigt som den brukar betraktas som en antimaterialistisk religion, så har den blivit den materialistiska västerländska civilisationens religion. Detta har enligt Gyllensten att göra med dess tvåfaldiga ursprung. Dels springer den ur judarnas religion med dess föreställning om människan som en halvgud på Jorden, satt att härska över all naturen, och om Kristus som en frälsare för människan men inte för dagmasken eller kosmos. Dels har den också sin upprinnelse i platonismen och nyplatonismen, vilka därutöver ser naturen och kroppen som en källa till förruttnelse, förfall och synd. Platons Sokrates har inget att lära av fåglar, träd och floder, bara av människoanden.

Det är lätt att se, att detta inte passade Martinson. Och i kinesisk och indisk religion sökte han sig inte till de inåtvända mystikerna utan till taoismen. Om Martinson och Tao finns nära nog en hel litteratur. Hos Wrede kan man inhämta att det finns två former av taoism: en transcendent (liknande platonismen) och en immanent. Men det var givetvis den senare som engagerade Martinson (191 f).¹⁸ Icke desto mindre betecknar Wrede »taoisten» Martinson som »en mystiker» (100) och framhäver emfatiskt att »den österländska mystiken fått en *dominerande* ställning i Martinsons tankevärld» (189; jfr 133, 138, 245 ff). Det synes vara att ta något lätt på begreppet mystik, inte alldeles olikt det grepp med vilket Wrede förvandlar kvinnogestalerna i *Aniara* till gudinnor.

I själva verket är det påfallande att det är det *kinesiska* tänkandet Martinson framför allt knyter an till, och då detta tänkande som *vishetslära*. För en nyktrare och mer realistisk bedömning än Wrede står Marie Louise Ramnefalk i *Tre lärodiktare* (1974): »Det han [Martinson] främst tar fasta på i taoismen är inte dess metafysiska aspekter utan dess levnads-konst» (79). Eller med Martinsons egna ord om »taoismens tankevärld» i det forna Kina: »Det gällde då framförallt att ansluta sig till en naturenlig rytm, att andas, besinna sig och leva i enlighet med solens rytm och jordens rytm, med Yin och Yang. Detta kallade man Tao eller Vägen. Den vägen var förtroendets, besinningens, lugnets och tillitens väg, inte kunskapsörstens eller det vetenskapliga tvivlets» (»Fakta och sanning», Afton-Tidningen 25.1 1947, omtryckt i *Kring Aniara* 35 ff).

Så går Martinson inte meditationens och mystikens väg, och i *Aniara* förblir denna väg hart när den enda som inte prövas – fastän just den skulle ha kunnat ge resenärerna det som de kanske hetast eftertraktar: *en upplevelse av gemenskap och enhet med allt*. Alltså något liknande det som det

En dikt av sin tid eller I tingens villkor har människan sin lag

holistiska tänkandet mynnar ut i. Och något liknande Harry Martinsons uppfattning om religionen: »Religion är för mig samklang med kosmos» (intervju i *Vi* 3/1957, citerad i Wrede 134).

Denna avsaknad¹⁹ är jag dock inte den förste att peka på. År 1972 gav Sven Stolpe ut en samlingsvolym *Myt och verklighet*, i vilken det ingår en essä om *Aniara*, kallad »Harry Martinsons världsbild». Som den ende har Stolpe sett att *Aniara* faktiskt innehåller ett parti om mystiken, men då ett kritiskt avvisande. Det är början av sång 17, den som i fortsättningen handlar om mimarobens »rymdpromenad» (en fortsättning som däremot blivit vederbörligen uppmärksammas):

De falska djupa dykningar du gör
i de förmenta djup du satsat på
bli alla utan varje värde här
ty här finns inte några djup att nå.
Här kan vi följa dykningen du gör
och se precis hur långt och djupt den för.
Den imponerar aldrig i kristall
där man kan följa hur manövern blir
en vridning mot det skikt där du dök ner.
Nu tror vi inte på din dykning mer.

»Martinson vänder sig här mot den religiösa mystiken, den religiösa grund-
erfarenheten», kommenterar Stolpe och fortsätter:

Nu skämtar han inte med allsköns religionssurrogat, med fjolliga religiösa påhitt. Här gäller polemiken kristendomens store: Kristus själv, Paulus, Augustinus, Katarina av Siena, Johannes av Korset, Teresa av Jesus-Barnet. De ljuger inte, men de bedrar sig. De tror sig nå fram till en andlig djupverklighet – denna existerar inte (157).

Invända vill man bara: varför anförs endast kristna mystiker? Mystiken har ju spelat större roll i t.ex. hinduismen och buddhismen än i kristendomen och lär förekomma i alla religioner.

Stolpes iakttagelse kan kompletteras med en märklig ensidighet i den berömda sång 13, som ingen tycks ha observerat. Där sägs att »det vi kallar rymd [...] är ande, evig ande ogripbar / att vi förlorat oss i andens hav». Och denna ande bestäms sedan till »Guds ande». Men vad, måste man fråga sig, blir det av *människans* ande? Har denna inte något med saken att skaffa? Skulle inte människans ande kunna nå kontakt med »andens hav» och därmed med rymden och Gud, om hon går in i sig själv och koncentrerar sig på sin andliga dimension? Detta tycks varken falla »chefsastro-

men» eller hans författare in.²⁰ Andens hav framställs som lika främmande för människan som någonsin tomma rymden.

Nyckeln till denna gåta finns, inte i *Aniara* men i den tidigare nämnda essän »Vi måste äntligen lyssna». Essän visades ovan (s. 51 f) vara en radikal bekännelse till en naturvetenskaplig världsbild av 50-talsmodell, men nyckelbegreppet *pronomina cosmica* lämnades oförklarad. Det konstaterades bara att därmed betecknades »Det enda som äger verklig och evig existens», något som ligger utanför människans »föreställningar och hennes förstånd och förnuft».

Det går emellertid att närma sig detta okända, nämligen genom vetenskapen (inte konsten!), »livets största andliga triumf, ty där når människan utanför livet, genom att tanke och substans samarbetar i riktning mot en gemensam förklaring». »Den rena tanken» blir på så sätt »substansen upphöjd till n:te digniteten» – vilket torde böra förstås så, att den »rena» tanken slutligt skulle förklara »substansen», d.v.s. kosmos.

Den »rena tanken» är naturligtvis ett ouppnåeligt gränsvärde. Men »matematiken [är] den renaste tankevägen. Den når längst i riktning mot ren ande: lagarnas andlighet – *pronomina cosmica*» (*Kring Aniara* 49).

Pronomina cosmica är alltså »lagarnas andlighet», d.v.s. något i riktning mot de matematiska uttrycken eller formlerna för naturlagarna (några andra lagar är det aldrig tal om). Om man tidigare i denna essä tyckt sig nära Platon, så befinner man sig här alltså i närheten av Pythagoras och hans talmystik.

Men framför allt befinner man sig i en helt annan »andlighet», än den som företräds av religion och mystik (om man undantar just Pythagoras). Föga under att människorna ombord på *Aniara* inte får någon kontakt med *detta* andens hav – det vill säga de naturvetenskapliga lagarnas matematiska »andlighet»! Det ligger ju därtill definitionsmässigt utanför människans föreställningar, förstånd och förnuft. Och om någon mystikens väg dit är det naturligtvis inte tal. Det fysiska och det mänskliga är lika radikalt skilda åt som någonsin i 50-talets tänkande, även om båda ges epitetet »andlig».

Varför har då Martinson valt uttrycket *pronomina cosmica*? Det som betecknas är kosmiskt och det är därtill flertal, eftersom naturlagarna är flera. Men varför »pronomina»? Pronomen betyder i stället för namn. *Pronomina cosmica* står i stället för ett kosmiskt namn. Vilket?

Det kan bara vara ett: *Gud*. De är Guds kosmiska pronomina.

Gud nämns inte i essän, och ingenting i den tyder på att det finns något namn bortom dessa pronomina. Vad som finns är bara naturlagarna med sin »absoluta dominans», de yttersta lagarnas abstrakta matematik som vi

En dikt av sin tid eller I tingens villkor har människan sin lag

aldrig kan nå fram till. Det är det yttersta resultatet av 50-talets naturvetenskapliga världsbild, formulerat konsekvent och kompromisslöst. Den totala sekulariseringen.

Men i sång 13 i *Aniara* finns alltså Gud. Eller rättare »Guds ande» och hans »glas». Men ingenting tyder på att denna Gud skulle vara något annat än inbegreppet av *pronomina cosmica*, naturvetenskapens »Gud», oåtkomlig för varje mänsklig kontakt. Och lagarna är alltså lika oåtkomliga: »idén att Gåtan har struktur» antyds nu vara »en blå naivitet».

Långt närmare människan står då den Gud som hand i hand med Satan på Jorden flydde »för människan: askans konung» (79); den gud som »satt kränkt och sårad kvar i Doris dalar» (102). Livets och Jordens Gud, inbegreppet av »Doris dalar».

Stolpes fortsatta kommentar gör helt visst Harry Martinson alltför enkel och entydig – men är inte desto mindre tänkvärd. Hur vet Martinson att denna »andliga djupverklighet» inte existerar, frågar Stolpe. Med vilken rätt avvisar Martinson» den sanning som alla mänsklighetens renaste andar är överens om»?

Jo, med hänvisning till miman [!], till naturvetenskapen! Dessa erfarenheter kan inte ses, inte mätas – därför finns de inte. [...] Sådan primitivitet kan man acceptera hos Reichenberg eller Carnap eller Russell men knappast hos en Harry Martinson. I själva verket står man här vid den svaga punkten i detta mäktiga diktverk. I sista hand är det ändå präglad av materialistisk vidskepelse, av övertro på det tekniska, det matematiska, det påtagliga (157 f).

Nej, en sådan primitivitet kan man inte acceptera hos en Harry Martinson – därför att den inte finns där – inte hos den diktare som »planlagt en färd [...] på nomadiska kuster inåt». Som korrektiv i strofen mot mystiken skall man nog, snarare än naturvetenskapen, tänka sig psykoanalysen (»man-övern blir / en vridning mot det skikt där du dök ner»).

Och ändå är Stolpes polemik ett nyttigt salt – den balanserar alla överdrifter åt andra hållet, alla romantiserande fraser om en »poetisk världsvision». Och Stolpe saknar ingalunda uppskattning av *Aniara*, tvärtom: »Hans Aniara är ett stort verk – det kanske största diktverk som hos oss skrivits utan kännedom om andlig verklighet» (159).

Så är *Aniara* ett bedårande barn av sin tid.

Men den *är* ett barn av sin tid.

Och i det har den, trots allt, sin begränsning.

Noter

- 1 En egendomlighet är Martinsons påstående i programbladet till operan, att Isagels upptäckt »skulle ha kunnat rädda dem alla om den gjorts i tid» (Spelåret 1958–59. 3:e nytryckningen 1966, s 18). Detta utsägs inte i sång 39.
- 2 Betecknande är att Sven Delblanc, som i Wredes avhandling anförts som författare till »djärva artiklar» som betonar misströstan och pessimism i *Aniara*, i sin egen recension av Wredes avhandling godtar dennes framhävande av »ett slags religiöst betonad, poetisk mystik» (*Samlaren* 1966:234).
- 3 Martinson i programbladet till operan *Aniara* s. 16.
- 4 Oberholzer, Zur Gliederung von Harry Martinsons *Aniara* (*Skandinavistik*, häfte 1 1974), s. 42 f och 47.
- 5 Andra tolkningar av »tankens *Aniara*» i Johannesson 195, Wrede 174 och Nettum 156.
- 6 Den egendomliga omöjligheten att efter haveriet nå (radio)kontakt med den övriga mänskligheten kan tolkas så att resenärerna är isolerade i den moderna människans inre tomhet.
- 7 Vad det gäller denna jordiska geografi tycks Martinsons egen text göra sig skyldig till ett dubbelfel. Gond omtalas som ett *land* i sångerna 43 och 63 och efter vad man kan förstå också i 60 och 86. I sångerna 27 och 40:2 är Gond däremot en *stad*. I 55 och 69 kan man inte avgöra vilketdera. Att ett namn kan avse både ett land och en stad är förvisso möjligt nog – Guatemala, Panama – men det verkar inte särskilt pedagogiskt eller estetiskt effektivt att låta läsaren sväva i tvivelsmål.
Entydigt fel tycks det i varje fall vara, när det i sång 92 talas om »Xinombras offerdag i Gond». Vid det laget är vi ju synnerligen väl informerade om att Xinombra låg i Rind (sång 40:2, 49:1 samt 54 kombinerad med 64). Men författaren har kanske hunnit glömma det.
- 8 Jfr Martinson i essä omtryckt i *Kring Aniara*: »För att vi ska kunna leva och blomstra genom de krafter universums källor ge kräves två ting: avstånd och tid. När det gäller solljuset är det stora avståndet vårt skydd [...]» (33).
- 9 Jfr intervjuuttalande 1956, citerat i Tideström 154: »Jag kan inte ansluta mig till några konfessioner eller religioner.»
- 10 Jfr Rolf Nyboe Nettum, »Harry Martinsons *Aniara*»: »Men Isagel gråter över Aniaras skjebne – hun føler seg ansvarlig; det stemmer jo med at hun som matematikkens inkarnasjon *har* ansvaret for romferden» (151).
- 11 Belysande för den naturvetenskapliga världsbildens dominans i vår tid är att det inte bara är Tord Hall som 1986 tycker att Martinson i *Gyro* (ställvis) är »så dunkel, att det är mycket svårt att begripa honom». Wrede menar år 1965 att just »Den kosmiska frågan» är så svårläst, att den kunde »ge sin författare en hedersplats vid sidan av författaren till *En Blå bok*» (152).
- 12 Jag är medveten om att ideologibegreppet är mångskiftande och problematiskt, med lång historia. Jag använder det här som synonymt med idémönster, sätt att tänka och liknande, alltså inte bara om *politiska* föreställningar (och avviker därmed naturligtvis från Tingsten).
- 13 Som alla karakteristiker eller tolkningar av en tidsanda är denna naturligtvis subjektiv, byggd på egna omdömen. Men också på egna erfarenheter. Det är därför på sin plats att underbygga med dessa erfarenheter. Under hela 50-talet var jag knuten till en tankemiljö, som inte var så fjärran från den där Harry Martinson rörde sig, nämligen Stockholms högskola. Bl.a. läste jag 1955 teoretisk filosofi för Anders Wedberg och frapperades då av dennes liberalitet: i fordringarna för två betyg kunde åtminstone en av böckerna väljas fritt efter den studerandes eget önskemål. Eftersom jag under en hel termin hade

En dikt av sin tid eller I tingens villkor har människan sin lag

fördjudat mig i Ludwig Klages – en tysk filosof jag lärt känna genom Hans Ruin, *Poesins mystik* och Lars-Ivar Ringbom, *Kampen om illusionen i måleriet* – föreslog jag något av Klages. Förslaget möttes med ett nedlåtande leende – och tystnad. Det var en orimlighet, en omdömeslöshet, en taktlöshet – för att inte säga en förolämpning. Följaktligen blev jag också utfrusen under resten av min tid på institutionen, och någon spets på betyget var naturligtvis utesluten. Så småningom förstod jag, vad jag borde ha förstätt från början, att valet var fritt bara inom *den gällande filosofin*, d.v.s. den logiska positivismen eller analytiska filosofin, inom vilken Wedberg själv var ett ledande namn i Sverige.

Studiet i filosofi var dock bara ett mellanspel i arbetet på en doktorsavhandling i litteraturhistoria. Under 50-talet var den positivistiska traditionen från Schück, Lamm och Blanck den rådande inom ämnet (i varje fall i Stockholm och Uppsala), vilket kan åskådliggöras så, att idealet – ett ideal som många levde upp till – var att skriva om *den unge* författaren si eller så. För författarens läroår kunde man nämligen hoppas på att tillfredsställa kravet på »säkerställda fakta», d.v.s. sådana biografiska, historiska, sociala eller idé- och litteraturhistoriska förhållanden, som kunde (be)visas ha »påverkat» författaren åt ena eller andra hållet. För den mogne författaren var detta vanskligare. Mönstret var biljardbollstänkandet: att finna *den* boll som hade stött på »min» boll så att den tog just *den* riktningen.

På detta sätt kunde man leva upp till det analys- och kausaltänkande som alltsedan Descartes och Newton setts som synonyma med vetenskapen. Med andra ord: det är just här som kopplingen ligger mellan naturvetenskapen (sändaren) och humaniora (slavsändaren). Historicismen är det naturvetenskapliga kausaltänkandet omsatt till humaniora.

I filosofin kunde man också se vad som hotade, om man inte skötte sig i humaniora. Det fanns en filosofisk riktning i Chicago som pläderade för »unified science», en förening av alla vetenskaper till en Vetenskap. Det kunde möjligen låta förföriskt – tills man upptäckte att det var fråga om en vetenskap på den logiska empirismens, ytterst på fysikens villkor. Fysiken skulle vara basen och rättesnöret för allt.

Men också i litteraturhistorien gjorde jag ett alltför fritt val. För det första skrev jag primärt om verket självt: *Landskap och natur i Gösta Berlings saga och Nils Holgersson*. Jag ville klarlägga relationer mellan människa och natur och hur dessa relationer fungerade i verket. I detta fall förstod jag dock vad som krävdes och adderade avsnitt om biografiska och historiska förutsättningar för allt detta – avsnitt som både till omfång och nedlagt arbete vida kom att överstiga dem som primärt intresserade mig. Dessvärre visade det sig dock att författaren Selma Lagerlöf inte var ung nog eller inte hänsynsfull nog mot den kommande positivistiska forskningen: hon hade i stort sett sopat igen spåren efter sig. I stället tvingades jag till en hel rundmålning över de idéer och kompositionsprinciper jag hade funnit i böckerna, en rundmålning som kom att sträcka sig över hela 1800-talet och en del av 1700-talet. Detta var givetvis en brist som hos de flesta förringade värdet av min avhandling. I dag då teorin om »intertextualitet» långt om länge har slagit ut detta primitiva tänkande, hade det räknats mig till förtjänst.

Märkligt nog godtog seminarieledaren professor Henry Olsson båda dessa innovationer: han visade sig mottaglig för nya idéer (jag hade också under arbetet fått den västerifrån annalkande »New Criticism» till stöd). Men samtidigt hade det tillkommit ytterligare en professor i ämnet, E. N. Tigerstedt, som höll fast vid »hävdvunna litteraturhistoriska metoder» (se vidare min *Litteraturvetenskapen vid en korsväg*, 1980, s. 53–60). Eller vid »Vetenskapens höghet», som han också uttryckte det (muntlig uppgift från Henry Olsson). Och därmed var loppet kört. Loppet och hoppet om docentur.

14 De invändningar mot Snow, som Delblanc i en recension av Wredes Aniarabok refererar från McLuhan, avser inte den uppdelning i två samhällsgrupperingar, som Snow primärt talar om (*Sammlaren* 1966, s. 234).

- 15 Både i förordet till *Doriderna* (1980) och i sin egen bok *Naturvetenskap och Poesi* från 1981 resonerar Tord Hall om Harry Martinson och determinismen. I det förra menar Hall att Martinson i *Doriderna* blivit »mera konturskarp» i sin världsuppfattning: han »anser inte att slumpen spelar någon avgörande roll» utan tror mera på Einstein än på »dussintals andra nobelpristagare» (7). I den senare är Hall mer osäker eller tillskriver Martinson olika uppfattningar i olika verk (175 ff). Sanningen är väl att Martinson på diktares sätt experimenterade med olika ståndpunkter – en sanning som naturligtvis bör hållas i minnet också när det gäller de programskrifter, som spelar en framträdande roll i föreliggande framställning. Jfr dikten *Credo* i *Vagnen* (75).
- 16 En radiointervju den 16 juni 1956 visar att Martinson själv ingalunda var främmande för ett holistiskt betraktelsesätt. Men betecknande är att han bara tillämpar det på humanistiska ämnen och ställer det i motsats till »materialismens» sätt att arbeta »med sak för sak»: »Tappar vi kontakten med de förbindande och sammanbindande symbolerna; det är då vi glider ifrån humanismen, glider ifrån den äldre tidens andlighet, som den förekom i religionerna, som den förekom i de humanistiska idéerna, och glider över i en sak-efter-sak-materialism, som är rena öknen och där människan är dömd att irra vilse» (citerat efter Wrede 98 f och 130).
- 17 Jfr *Doriderna* 76: »Inåt är både själens riktning och atomernas.» Däremot torde inte dikten »Till Isagel» i *Vagnen* (60) vara relevant i sammanhanget. »Föd mig inåt» apostroferas Isagel tre gånger i slutstrofen, men här torde tonvikten ligga på »föd» väl så mycket som »inåt» – »föd mig inåt, hän från tid och grav».
- 18 »Men min religion är inte hinsides. Den är här och nu» (Martinson i intervju i *Vi* nr 3 1957).
- 19 Man kan hävda att detta – i motsats till frånvaron av vår tids holistiska tänkande – är en *brist* i diktverket. Men det är möjligt att Martinson faktisk har garderat sig mot en sådan anmärkning. *Aniara* har ju undertiteln: »En revy om människan i tid och rum». Och denna undertitel kan läsas i anslutning till en strof i »Besök på observatorium» i *Passad*:
- Vår tankes svindel föreställde sig
att den sig lyfte högt från jordens krig,
från tid och rum – vårt livs naivitet –
till andra dimensioners majestät (citerad i Wrede 202, kurs. här)
- Martinson kan alltså i sin undertitel ha deklarerat att han i *Aniara* avstår från dessa »andra dimensioner».
- 20 Tideström menar att en föreställning »om människoandens mystiska identitet med en världsande eller en världssjäl» då och då skymtar i *Aniara* (148). Men såvitt jag förstår inskränker sig hans belägg till »Isagels identitet med Isis», »den kosmiska modergudinnan» (148, 124). Denna »identitet» blir dock aldrig uttalad i diktverket, utan källan är en intervju i *GHT* 5/12 1956, där Martinson förklarar att namnet Isagel är härlett »av Isis, som var kunskapens och navigationens gudinna i det gamla Egypten, och [...] en föregångare till kristendomens Maria». Som synes är Martinsons ursprungsvariant nyktrare än Tideströms, och hela påståendet är ett nytt exempel på den tendens till idealisering och romantisering som utmärker Wredes och Tideströms böcker.

Jöran Mjöberg

Visionsdiktare i växlande tidevarv: W. H. Auden och William Langland

1

I den rika engelska litteraturen, där varje sekel räknar ett antal toppunkter bland författare och verk, karakteriserade både av stark inspiration, rik litterär kultur och fin känsla för språket, kan man urskilja släktskaper och linjer som går från en epok till en annan. I den nyare litteraturen arbetar kanske de allra flesta betydande diktare i intim kontakt och i hemligt samförstånd med författarskap från det förflutna, de bygger vidare på motiv, idéer och former som under andra litterära perioder varit aktuella och varierar dem på sitt personliga sätt, beroende av deras egen tid och dess ideologiska, sociala och estetiska ideal. Om man sysslar med en sådan betydande poet från vårt eget århundrade som W. H. Auden, lägger man märke till hur hans författarskap, sådant det tog form under trettio-, fyrtio-, femtio- och sextio-, inte är tänkbart i dess föreliggande form utan det intresse som han visade för äldre engelsk diktning, och kanske särskilt den från trettonhundratalet. De diktare som han särskilt sysslade med var Geoffrey Chaucer och William Langland, och den som han var alldeles speciellt fäst vid var Langland.

Wystan Auden upplevde vid ungefär tjugofem års ålder, våren 1932 och 1933, ett flertal mystiska visioner som översattes i lyrisk form och som, tycks det, hade olika grader av intensitet. En av dem ägde rum sommaren 1933, i juni månad, när han var lärare på en internatskola i Skottland, Larchfield Academy. Många år efteråt återgav han den i prosaform och skildrade den som en avgörande händelse i sin personlighetsutveckling och sin etiska livssyn:

One fine summer night in June 1933 I was sitting on a lawn after dinner with three colleagues, two women and one man. We liked each other well enough but we were certainly not intimate friends, nor had any one of us a sexual interest in another. Incidentally, we had not drunk any alcohol. We were talking casually about everyday matters when, quite suddenly and unexpect-

W. H. Auden på 1930-talet (ur Mendelson, *Early Auden.*)

edly, something happened. I felt myself invaded by a power which, though I consented to it, was irresistible and certainly not mine. For the first time in my life I knew exactly – because, thanks to the power, I was doing it – what it means to love one's neighbor as oneself. I was also certain, though the conversation continued to be perfectly ordinary, that my three colleagues were having the same experience. [In the case of one of them, I was able later to confirm this.] My personal feelings towards them were unchanged – they were still colleagues, not intimate friends – but I felt their existence as themselves to be of infinite value and rejoiced in it.

I recalled with shame the many occasions on which I had been spiteful, snobbish, selfish, but the immediate joy was greater than the shame, for I knew that, so long as I was possessed by this spirit, it would be literally impossible for me deliberately to injure another human being. I also knew that the power would, of course, be withdrawn sooner or later and that, when it did, my greeds and self-regard would return. The experience lasted at its full intensity for about two hours when we said good-night to each other and went

to bed. When I awoke the next morning, it was still present, though weaker, and it did not vanish completely for two days or so. The memory of the experience has not prevented me from making use of others, grossly and often, but it has made it much more difficult for me to deceive myself about what I am up to when I do. And among the various factors which several years later brought me back to the Christian faith in which I had been brought up, the memory of this experience and asking myself what it could mean was one of the most crucial, though, at the time it occurred, I thought I had done with Christianity for good.

Även om denna upplevelse inte utgjorde någon egentlig vision i den bemärkelse att den skulle innehålla någon stark upplevelse från synsinnets sida, betecknade Auden den många år senare som »a mystic vision» och »a vision of Agape», och litteraturkritiken tycks ha accepterat hans definition. Till en antologi som utgavs av Anne Freemantle år 1964, *The Protestant Mystics*, skrev Auden ett förord, där han konstaterade fyra olika typer av mystiska upplevelser, nämligen av Dame Kind [Naturen], av Eros, Agape och Gud, och under rubriken »Agape» hänvisar han till den ovan citerade upplevelsen. I sitt verk *Early Auden* 1981 betonar Edward Mendelson att även om det är den medelålders, kyrkligt inriktade Auden som skriver om den unge ateisten Auden, är det ändå inget tvivel om att berättelsen är tillförlitlig.

2

Den dikt som tog form efter den av Auden skildrade upplevelsen bär titeln *A Summer Night*. Tryckt i *The English Auden*, Part IV, innehåller den sexton sexradiga strofer, med slutrim enligt mönstret a b c c b. Den börjar med att diktaren/drömmaren vilar i sin säng ute på gräsmattan, under stjärnan Vega i junis »vindlösa nätter». I denna situation liknar han en annan drömdiktare, Geoffrey Chaucer, som Auden gärna läste: i sin dikt *The Legend of Good Women* sover nämligen Chaucer i sin säng i sin trädgårdsberså när drömvisionen kommer över honom. Auden sitter i trädgården både om dagen och om kvällen, »Equal with colleagues in a ring»; i sin visionsdikt vilar han under månen som ser ner på jorden, ovetande om alla sociala och mänskliga problem:

Now North and South and East and West
Those I love lie down to rest;

Jöran Mjöberg

The moon looks on them all:
The healers and the brilliant talkers,
The eccentrics and the silent walkers,
The dumpy and the tall. [= undersåtsig]

She climbs the European sky;
Churches and power stations lie
Alike among earth's fixtures: [= inventarier]
Into the galleries she peers,
And blankly as an orphan stares
Upon the marvellous pictures.

To gravity attentive, she
Can notice nothing here; though we
Whom hunger cannot move,
From gardens where we feel secure
Look up and with a sigh endure
The tyrannies of love . . .

Denna dikt, säger Edward Mendelson, försöker förena privata och offentliga domäner; de privata tolkas i de åtta första stroforna, de offentliga i de åtta senare. Försoning och kärlek är diktens mål, »kärlek» både i betydelsen av Eros och av Agape, av den jordiska kärleken och den himmelska. Auden arbetade vid samma tid med en recensionsartikel för tidskriften *The Criterion* om en biografi över en forskningsresande, Talbot Clifton. Boken var skriven av Cliftons änka, och den fina äktenskapliga kärlek som de båda hade upplevt hos varandra var något helt nytt för Auden. Han såg boken som ett uttryck för givandets konst i dess ädlaste form, ett tecken på den barmhärtighet som han upptäckte i sin vision av Agape. Samtidigt finns det i dikten en antydning om ett politiskt synsätt, nytt för Auden vid denna tid, ett närmande till kommunismen. »May this for which we dread to lose // Our privacy, need no excuse // But to that strength belong . . .», heter det i näst sista strofen, och i slutstrofen: »After discharges of alarm [= varningssignaler], // All unpredicted may it calm [= kan det helt oförutspått lugna] // The pulse of nervous nations;» dessa rader följs också av en uppmaning till barmhärtighet gentemot kriminella: »Forgive the murderer . . .», vädjar han.

Det spåras naturligtvis också en tydlig religiös underton i denna dikt, fastän det skulle dröja avsevärd tid innan Auden kom att återvända till sin barndoms kyrka. Inom religionspsykologin är det en stående erfarenhet att

visioner gärna dyker upp i samband med kriser i livsåskådning i människors liv och att de har en personlighetsintegrerande, inte en destruktiv innebörd.

3

Redan under början av året 1933 och till och med under 1932 hade Auden på olika sätt tagit upp visionsgenren. Dikten *Memorial for the City* några år senare skulle som motto bruka ett ord från 1300-talsnunnan Julian of Norwich, en av de klassiska visionsförfattarna inom den medeltida katolicismens värld, och hennes *Revelations of Divine Love*: »In the self-same point that our soul is made sensual, in the self-same point is the City of God ordained to him from without beginning» [= på samma punkt där vår själ är vorden kött, tillfaller oss rätten till Guds stad, från evigheters evighet.]

Den upplevelse som Auden skildrar i *A Summer Night* och i den senare prosarapporten hade otvivelaktigt en mystisk karaktär. Ett par månader tidigare hade han emellertid författat en visionsdikt med en egenart av mera så kallad »mock-heroic» typ; »parodisk hjältedikt» skulle vi för vår del kunna kalla genren. Den saknar titel och har efter sina första rader, med deras exakta datering, kallats »The month was April». Den utgör nr XII i Part IV i *The English Auden* (1977, 1988) och består av tjugosex åttaradiga strofer. Det är alltså en mera parodisk drömvision, som omedelbart slår an diktens kåserande ton:

The month was April, the year
Nineteen hundred and thirty-three,
The place a philosopher's garden
In Oxford, the person me.
The weather was mild and sunny
As prophesied by Old Moore;
I fell asleep in a deck-chair
And this is what I saw.

Mot fjärde radens ytterst lekfulla uttryck »the person me» står slutradens »I saw», den klassiska formeln genom tiderna hos den mystiske litteräre visionären. I svenskan motsvaras det direkt av orden »jag såg», som är en stående formel t.ex. i dikter som Rydbergs *Träsnittet i psalmboken* och Frödings *Drömmar i Hades*.

Auden själv träder in i diktens andra strof i gestalt av en havsmås – »I found myself a sea-gull» – som svävar ovanför ett skepp som bär Englands flagga och namnet »Wystan Auden Esquire». Måsen Auden slår sig ner på däck och granskar besättningen. Till denna hör den myndige kaptenen, som är en kvinna och enligt Mendelson svarar mot diktarens kraftfulla moder; vidare den tillbakadragne förste styrmannen, som tillrättavisas av kaptenen för en felnavigering och bär drag av Audens blygsamme fader; en radiosignalist; en ingenjör; en kock; en eldare; en hertig med homosexuella böjelser; slutligen en professor, som är en världsfrånvärd herre enbart sysslande med snörfigurer efter mönster av navajoinianerna i Arizona; detta avser att vara en bild av poesin och dess eteriska väsen.

Skeppet med poetens namn har en destination till Utopia eller lycksalighetens ö, och radiosignalisten rekommenderar att styra mot öster, ett väderstreck som måhända har ett symboliskt innehåll detta nådens år 1933:

I would remind you we are sailing
To the Islands of Milk and Honey
Where there's neither death nor old age
And the poor have all the money.
The wells are full of wine,
New bread grows on the trees,
And roasted pigs run about
Crying "Eat me, if you please".

Med detta sköna mål för ögonen, tecknat med viss ironi, råkar skeppet in i ett rasande oväder, alla besättningsmännen går ned under däck och gömmer sig, och endast professorn och kaptenen är kvar däruppe. Medan ovädet oavbrutet tilltar i kyla och raseri, börjar kaptenen skjuta och riktar plötsligt sin musköt mot måsen, väsende: »Sabötör, spion, jag har dig fast.» En blix, ett dån, och skottet går av; och så slutar dikten, som Mendelson sammanfattar det, med att kaptenen på skeppet »Auden» skjuter måsen Auden i samma ögonblick som drömmaren Auden vaknar i sin trädgård och hör ett rop från verandan: »teet är serverat.»

Det är påfallande, fastän varken Mendelson i *Early Auden* eller Humphrey Carpenter i *W.H. Auden: A Biography* (1981) berör det, att Auden på olika sätt kommer nära Coleridges kända dikt *The Rime of the Ancient Mariner*. Audens versmått påminner med sina jamber och anapester i växling om Coleridges, samtidigt som dess dynamiska tempo och dess rikedom på vardagliga repliker anknyter till diktaren från romantikens

dagar; också motivet, sjöfärden genom det häftiga ovädret, är identiskt med det hos Coleridge. Dessutom handlar även Coleridges dikt om en fågel som blir skjuten; i detta fall är det en albatross. Hos Coleridge är de symboliska övertonerna starka, när sjömannen grips av skuld över sin våldshandling, medan det hos Auden närmast rör sig om en travesti på romantikerns verk, med övertoner av mera psykologisk art. Dessutom har hela dikten med dess kretsande kring människan/diktaren själv i olika dimensioner och roller tycke av någon berättelse av Jorge Luis Borges. En »mock vision» kallade Mendelson dikten, men den är alltså samtidigt en variation på en intertextuellt plan och en psykologisk thriller.

4

Under de båda år, 1932 och 1933, då Auden skrev sina visionsdikter, hade han alltså politiskt sett och i kontakt med åtskilliga vänner och kolleger kommit att närma sig kommunismen. Dessa politiska sympatier skymtar tydligare än förut i den tredje visionsdikt, som Auden författade under hösten 1932, från september till december, där han, med en forskares ord, blottlägger »the anatomies of modern England». Han kallade den bara för »my epic»; av kritiken nämns den efter första raden »*In the year of my youth*». Den är uppdelad efter mönster av en annan visionsdikt, Dantes *Divina Commoedia*. Som motsvarighet till de tre huvudavdelningarna i *Divina Commoedia* skulle den bestå av tre »Cantos», men bara Canto I, som omfattade 925 rader, blev fullbordad, medan Canto II blev en torso på 310. Dikten trycktes först i en artikel av Lucy McDiarmid i »*Review of English Studies*» 1978.

Diktens karaktär av visions- och drömdikt kommer fram i dess inledning, där en järnvägsresa tecknas mot bakgrund av tidens händelser:

In the year of my youth when yoyos came in,
The carriage was sunny and the Clyde was bright
As I hastened from Helensburgh in the height of summer
Leaving for home in a lounge suit.
Sombre were the sixteen skies of Europe,
The stokers were seasick on the ship of state. [= eldare]
For the decks were dipping though MacDonald was steering.
Rumours were rife about the Reinmuth object
And Stiffkey was sued by the See of Norwich [= Norwicks stift]
For poking his parishioners in their private parts. [= peta]

Between our vans and the vision the valves were closed. [= ventilerna]
I sat in my still corner while the country ran
Listening to the lulling low of the lines [= vyssjande böl]
And a shadow-train flitted foreshortened through fields [= for förminskat]
Of the English counties one after another.
Day wore on. I dozed and I dreamed. [= jag dåsade]

Det är de fem sista orden i denna inledning, som anger dikten som en visionsdikt, och samtidigt stadfästs den tidsmässigt genom en rad händelser i sin samtid: jojoflugan, labourledaren Ramsay MacDonalds irrfärder med statsskeppet genom de politiska skären, orosmoln över sexton länder i Europa, en kyrklig sexskandal i Norwichstiftet o.s.v. Och drömmaren/berättaren, som kan beskrivas som »Auden», sitter i en kavajkostym på tåget på vägen genom det engelska landskapet.

Men Dante är inte den ende visionsdiktaren som ligger bakom planeringen av Audens dikt. Han skrev sina Cantos under en tid då han tjänstgjorde som lärare vid en skola som hette Downs och ligger i Colwall i Herefordshire. Strax nära Colwall finns en ås, Malvern Hills, en plats som är djupt förankrad i den engelska litteraturens historia genom att den av Auden så beundrade medeltidsdiktaren William Langland här upplevde en rad visioner som samlades i den stora dikten *The Vision of William Concerning Piers the Plowman* och skrevs ut i olika handskrifter mellan åren 1370 och 1400. En litterär vän till Auden, Naomi Mitchison, som hade besökt honom på skolan, har berättat att han under en vandring visade henne Malvern Hills och deklamerade rad efter rad ur Langlands dikt. Det var Langlands vision vars allittererande, knittelliknande vers Auden tog som metrisk förebild för sin egen dikt, och de första raderna hos 1900-talspoeten påminner både i tidsangivelsen och i beskrivningen av drömmarens klädsel klart om de första hos Langland, vilka lyder:

In a somer season whan soft was the sonne
I shope me in shroudes as I a shepe were,
In habite as an heremite unholy of workes,
Went wyde in this world wondres to here.

[I en sommartid då solen lyste så milt
jag svepte mig i en dräkt som var jag en herde,
i dräkt som eremiter med lättsinniga tankar,
gick vida i världen att om under få höra.]

Medan det om Auden hette att han dåsade och drömde, »dozed and dreamed», står det om Langland att han »slombered in a slepyng». Men

versmåttat och drömgreppet är inte det enda som Auden har gemensamt med Langland. Andra drag är tecknandet av likgiltiga människor i stora skaror, bilden av en tid som kännetecknas av oro och förvirring samt den ekonomiska kritiken av samtiden.

Drömmaren hos Auden, som är praktiskt taget identisk med författaren, kommer med tåg till en stad som är tänkt att motsvara en plats i helvetet och har många infernolikhande drag. Vid stationen möter honom en bekant, Sampson, som i fortsättningen kommer att verka som hans skyddsande. Sampson är för den moderne infernobesökaren en älskvärd Vergiliusgestalt, som gång på gång genom sina fina pedagogiska demonstrationer parafrazerar den Danteske Vergilius' stil.

Vägen in i staden är mörkt färgad, och Sampson ger en kort föreläsning om hur olika klasser är bosatta i olika partier av staden och lever under vitt skilda villkor, och han tänker särskilt på dem som har att lystra till fabriks sirenernas tjut om morgnarna men långa perioder måste gå arbetslösa, väntande, hungriga. Hans ord är på många punkter starkt politiskt medvetna: han talar bland annat om en general som han kallar Sir Ernest Gorse, som »created many widows in the World War». Här berörs flera gånger gruvarbetarnas villkor och talas om faran för ett krig som kan skaka världen och kosta den oändligt många fler liv än det första världskriget.

Diktaren och hans vägvisare ställs inför ytterligare lokaliteter som är infernopräglade: en är maskinhallen eller kraftstationen i djupet, en typ av institution som Auden alltifrån skoltiden hade ett starkt intresse för; en annan är slumkvarteret, som skildras med mörk intensitet, efter en häftig invokation från berättaren och med en vädjan om medlidande, riktad till hans läsare:

O human pity in the English heart . . .
Shudder indeed at what I saw and tell.
Weep not, howl, till your eyes are full,
That life of one litteral lucky to be [= strand]
Can make its tittle of eternity so cruel. [= punkt]
The street we traversed with setts was paved [= gatstenar]
Cracked and uneven as an Alpine glacier,
Wretched and dirty as a run for chickens [= kycklingbur]
Garbage chucked in the gutter and slops [= avfall utkastat; slask]
Had collected in the hollows in loathsome pools [= äckliga pölar]
And back to back houses on both sides stretched
A dead straight line of dung-coloured brick.

Jöran Mjöberg

I denna värld, utbrister diktaren, finns en sorg som aldrig glöms bort, inte ens i ögonblick av kärleksupplevelse. Så följer bilder av svält och ohälsa hos de arbetslösa och deras familjer:

Full as a theatre was that foul thoroughfare [= stinkande gränd]
With a great multitude of men and women,
Some sitting like sacks, some slackly standing,]= slappt]
Their faces in the glimmering gaslight grey,
Their eyeballs drugged as a dead rabbit's [= bedövade]
Or child I saw at a window by want so fretted [= plågat]
His face had assumed the features of a tortoise.

Audens uttrycksfulla teckning av de arbetslösa tolkar ett intensivt mänskligt engagemang: de grå ansiktena med ögongloberna bedövade som hos döda kaniner, eller barnet i fönstret vars ansikte är så plågat av nöden att det får drag av en sköldpadda. Detta är en av diktens absoluta toppunkter.

I denna visionsdikt, som är ett enda långt underhållande kåseri och undviker longörer med hjälp av den vakna uppmärksamheten i sitt reportage, följer nu bland annat en utförlig skildring av stadens medeltidskatedral – skönare än den i diktarens uppväxtstad York, säger han själv. Där finns skulpturer av en domsprofet, vidare en kvinna med ett ansikte som en »wet afternoon», en glad kung med falkar och jakthundar, pojkar som blåser i trumpet, flygande änglar och en bonde som plöjer – som inte kan ha undgått att ge Auden associationer till den litterära bondegestalten hos Langland, »Piers the Plowman». Och inför tanken på hur sårbar en stad är om natten, utgjuter sig Vergiliusgestalten Sampson i en miljömedveten apokalyptisk fantasi:

But imagine for a moment a major lesion, [= större skada]
And after the last of the earliest minutes
We should find many and millions weeping,
Sewage washing the walls of the cellars [= kloakvatten]
Hear the smash of looting, the screech of the raped [= de våldtagnas skrik]
Cold, hunger, thirst, hate in the dark.

Inne i rum som liknar maskinrummet på ett fartyg finner Sampson och poeten ett par små äldre herrar som nu tar över intresset och huvudroller-na i dikten genom ett parti på mer än tvåhundra femtio rader. Det är Titt och Tool, två gestalter som också dyker upp på andra håll i Audens diktning, såsom »The Witnesses». De lever här i en mekaniserad miljö, ligkiltiga för alla böner om social rättfärdighet: de är, säger de, bara representanter för ett system och kan ingenting uträtta.

Auden var fascinerad av sång och visa, och nu slår dikten över i en strofisk sång, med sex korta sexradningar i varje strof, med Titt och Tool som omväxlande sångare och taktstampare. Detta parti omfattar inte mindre än trettio strofer och koncentrerar sig till en saga om en prins, Prince Alpha, som har all möjlig framgång i världen men som tappar sin livsglädje och dör i en öken som är en bild av hans eget hjärta. Det är Titt och Tool som har gett honom hans dom. Han förargade dem, men de hade makten, och nu bestämmer och fördömer de alldeles efter eget behag. Dessa båda har makten i hela världen; det finns en viss släktskap mellan visan om dem och några av Bert Brechts kända sånger från Tolvskillingsoperan och andra politiskt inspirerade verk.

Canto I slutar med att Sampson och diktaren, som en sorts symbolhandling, liksom ett fostbrödralag, byter klockor på sitt hotell och i vänskap känner jaget, »the self», smälta bort i ett hopp om världens framtid.

Canto II avsågs alltså föreställa en motsvarighet till Skärselden, till Dantes *Purgatorio*: den skulle bland annat skildra en konfrontation mellan en grupp rika män på jakt och en grupp kommunistiska rebeller gömda ute på landsbygden, meddelar Mendelson. I Canto III, som aldrig blev skriven, var det avsikten att det mänskliga psykets olika sidor skulle uppnå en försoning, vilken också skulle ha en motsvarighet i en framtid där segrarna i en revolution inte längre skulle behöva bekymra sig om någon klasskamp.

Diktarens vägvisare, hans Vergilius, alltså Sampson, är en förklädnad för en person ur samtidens verklighet: Gerald Heard, en radioreporter och kulturkritiker som var homosexuell och som sysslade mycket med naturvetenskaperna och deras framtid, något i H. G. Wells' anda. Han menade att människans medvetna inre personlighet hade kommit i konflikt med den allt mera dominerande »ekonomiska människan» och att denna konflikt skulle leda till en neuros hos tidens människa och på sikt till en social revolution. Särskilt i Canto II, påpekar Lucy McDiarmid i sin analys av dikten, lånar Auden terminologi och uttryck från Heards arbete *The Ascent of Humanity*.

Som roten till krigen och andra olyckor på mänsklighetens väg betraktar Heard den mänskliga personlighetens förfall. Det svarar mot Audens egen syn på tidens »chaos of values». De tankar och de personligheter som dominerar »In the year of my youth» skymtar delvis i omformad gestalt i Audens senare skådespel *The Dog Beneath the Skin*.

Denna Audens stora episka dikt, »my epic» som han alltså kallade den, är alltså en visionsdikt med litterär bakgrund. Den hade aldrig kunnat bli till i den form som dess utkast representerar, om inte Dante och Langland hade

existerat som förebilder och inspiration för honom. Med Audens intresse för medeltidslitteraturen, för de katolska diktarnas visionsupplevelser, liksom för de versmått och den komposition de valde men samtidigt, ur filologisk synvinkel, för medelengelskan, blev denna uttrycksform närliggande och naturlig för honom. När han en gång intervjuades av Alan Ansen, nämnde han inte bara *Divina Commoedia* och *Piers the Plowman* utan också Chaucers *The House of Fame* och Guillaume de Lorris' *Le Roman de la Rose* som verk vilka föresvävade honom när han skrev sin långa »dream sequence».

Till slut var det kanske diktens något utflytande gestaltning som gjorde att han aldrig förde företaget i hamn och att han aldrig tryckte den i någon av sina diktsamlingar. Det var alltså Lucy McDiarmid som i förening med sin inledning och utförliga analys publicerade den år 1978, vilket var fem år efter diktarens död. Denna kritiker anger i sin värdering av dikten det långa partiet om Titt och Tool som första sångens klimax och betraktar världen i deras sång som hela diktens värld i en liknelse. Det är troligt att Lucy McDiarmid har rätt i sin syn på strukturen i dikten, men i styrka och storhet är det ändå de sociala partierna som når högst.

5

Audens fjärde visionsdikt ingår, som första avdelning, i dikten *A Happy New Year*, som skrevs i februari 1932 och trycktes i diktantologin *New Country* 1933. Den andra, kortare avdelningen, som ser fram emot det nya året, d.v.s. 1932, omtrycktes i diktsamlingen *Look Stranger!* 1936, men den första, som är en kritisk tillbakablick på året 1931, återkommer först i *The English Auden* 1977, i avdelningen Appendix IV. Det är betecknande att *A Happy New Year* är dedicerad till Gerald Heard, den ovan presenterade radioreportern, samtidsfilosofen och Vergiliusgestalten i »In the year of my youth».

A Happy New Year I använder sig av ett medeltida versmått, Chaucers så kallade rhyme-royal. Men motiv och grepp är lånade från den andre 1300-talspoet som hade väckt Audens intresse och som han värderade högre än Chaucer, nämligen William Langland. Inledningen till Audens dikt »*In the year of my youth*» jämfördes ovan med de första raderna i Langlands långa dikt *Piers the Plowman*. Dikten *A Happy New Year* består av fyrtiofyra strofer med omväxlande sex och sju rader, och liksom i »*In the year of my youth*» använder Auden här en kåserande ton, som är mindre

rent satirisk än allmänt lekfull och gycklande. Han såg själv dikten som ett uttryck för en skolpojksaktig lust att i farsaktig form koncentrera ett års händelser, med personliga rapporter om figurer i samhället, politiken, affärlivet, underhållningsbranschen, konsten, litteraturen och forskningen. Men medan Auden i »*In the year of my youth*» hade anslutit sin syn direkt till sin föregångare Langlands geografiska landskap, har han här satt in den i en skotsk landsbygd. Det var i samband med hans undervisning vid skolan Larchfield Academy; dikten tillkom i februari 1932.

De tre första stroforna i *A Happy New Year* anger tiden, väderleken och platsen för diktens händelser: den tredje veckan i december, en stilla frostmorgon utanför skolan. »Loch Lomond was below, I saw // boats on a bay like toys on floor,» heter det i strof 4, med den klassiska visionsformeln »I saw». Samtidigt tillgriper Auden det som han kallar »the hawk's vision», perspektivet från luften ner mot landskapet därunder, som han hade träffat på dels hos Thomas Hardy, dels i medeltidslitteraturen hos både Langland, Chaucer och Dante. Det fanns också när han talade om månen i *A Summer Night*, och det återkommer, efter fjärde strofens beskrivning av rösten som sjunger i telefontråden ovanför och sjunger i diktarens inneröra, rösten som vill visa hela landskapet för diktens berättare, i strof 5:

Look down, look down at your promised land:
There's Murgatroyd's Folly and Waster's Well,
The dark peninsula shaped like a hand
Where the long-headed dance-loving miners dwell;
To your left is the quarry where the lovers fell;
The Marsh of Five Churches lies to your right
Where the parsons are credited with powers of flight.

De lokala anspelningarna i dessa sju rader är svåråtkomliga men lätt försumbara. Vad gruvarbetarna beträffar, som också hade en plats i »*In the year of my youth*» samma år på hösten, stod de länge i förgrunden för Audens intresse, både därför att han var engagerad i deras pressande ekonomiska och sociala situation och därför att hans ofta dokumenterade ingenjörsintresse hade kommit honom att i skolåldern studera böcker som handlade om gruvlandskap, gruvor och gruvteknik.

I strof 8 utvidgas landskapet, och som ett eko av telegraftrådens tystnade stämma kommer landsmän av alla slag in på scenen. Det visionära seendet tar nu över, och med den stående formeln »I saw» rullar diktaren upp ett myller av människor, på ett sätt som direkt motsvarar Langlands grepp att

Jöran Mjöberg

låta stora människoskaror på ett sammanfattande sätt företräda hela mänskligheten: den första av de tio visionerna i *Piers the Plowman* målar fram ett fält där ett stort marknadssällskap är församlat, företrädande olika sidor av engelskt liv under medeltiden. Så talar Auden:

The voice ceased but the wire droned louder still [= brummade]
And more insistent on the sterile hill.
The landscape moved, from East and West I saw
Converging quickly on that moor [= strävande samman]
The English in all sorts and sizes come
Like an army recruited there
From lake and brush and stone and air
By the unbearable excitement of a drum.

I strof 9 växer antalet av människor som kommer strömmande: det är tusentals nya, och berättaren inregistrerar dem med syn och hörsel: »I could see and hear». Den visionära upplevelsen interfolieras med en humoristisk scen, när en sportig motorcyklist, med spjället öppet i motorn på sitt dånande fyrcylindriga ekipage, frågar efter klockan och skryter med sitt tvåhjuliga vidunder: det är en »Matchless Four», ett motorcykelmärke som den gången var mycket populärt i England. Auden var starkt intresserad av både motorcykel- och bilmodeller, och i dikten »In the year of my youth» nämner han exklusiva trettiotalsbilar som Lanchester och Riley.

Nu anländer, i strof 12 och 13, andra grupper: pojkar och flickor i baddräkter, ett musikband med kornettister, saxofonister och basunister, en harpist, en dragspelare och en trumslagare. Ett Bristolflygplan sveper ner över församlingen, och vid spakarna sitter den legendariske ökenövers-ten och författaren T. E. Lawrence; efter honom strömmar generaler, läkare och politiker in: »Ramsay Mac Donald was rubbing his seat», han gnuggade sin bakdel, står det respektlöst om årets premiärminister. Den tjugoförsta strofen gycklar friskt med andra berömda politiker, bland andra Baldwin och Churchill:

Thomas was only demanding fair play,
Baldwin was wiping his nose on his pipe.
Snowden was for making the landlord pay;
Limping but keeping a stiff upper lip [= med haltande gång
Churchill was speaking of a battleship: men med gott humör]
It was some little time before I had guessed
He wasn't describing a woman's breast.

Baldwin, som blir så lättsamt avsnubbad, är James Baldwin, konservativ brittisk premiärminister i flera omgångar. Snowden är den socialistiske politikern Philip Snowden, som just på hösten 1931 gjorde sina sista insatser som chancellor; Winston Churchill slutligen behandlas med dråplig ironi.

Längre fram, i strof 30, är det författares tur att råka ut för Audens gyckel:

Unhappy Eliot choosing his words
And D'Arcy's beautiful head at a glance
I noticed building a sanctum for birds; [= helgedom]
Pound had just sent them a wire from France.
The Sitwells were giving a private dance
But Wyndham Lewis disguised as the maid
Was putting cascara in the still lemonade. [ett avföringsmedel]

Att den konservative T. S. Eliot får en pik av den radikale Auden för sina sirliga formuleringar förvånar inte. D'Arcy, d.v.s. den ledande teologen och prelaten Charles Frederick D'Arcy, behandlas med viss lekfull vördnad, medan det litterära skvallret i de tre sista raderna syftar på Ezra Pound och hans verksamhet under Frankrikeperioden, vidare på de tre syskonen Sitwell – Edith, Oswald och Sacheverell – samt på målaren, kritikern och författaren Wyndham Lewis.

Den som utsätts för de värsta av sarkasmerna är dock författaren D. H. Lawrence, som också Lewis var mycket kritisk mot. Lawrence hade talat om att människans väsentligaste själ tillhörde hennes underliv. En man, som äter upp en hel igelkott, står nu upp och predikar i Lawrences anda om grovtarmen och dess andliga betydelse: »The colon we know is the seat of the soul // Keep the colon clean by conscious control.» Den sista delen av dikten är full av disparata repliker, och det krävs mycken kunskap om England på trettioalet för att kunna följa alla dess gycklande inslag. Den allra sista strofen, den fyrtiofjärde, är en resignerad avslutning, där synen enligt visionsdikternas klassiska mönster tonar bort:

Stillness was total; everyone had gone.
I started into the road; the snow fell on
Soundlessly closing on the winter day.
All other feelings died away.
Absorbed in its enormous slight sensation
Leaving the mind to moralise
Upon these blurring images [= suddiga bilder]
Of the dingy difficult life of our generation. [= smutsiga]

Som Mendelson fint belyser, kom Auden att i diktens Part II överge greppet med rovfågelsvisionen och i en ungefär samtida dikt betona sin förändring till ett föremål som däremot rovfågeln ser ner på från ovan.

6

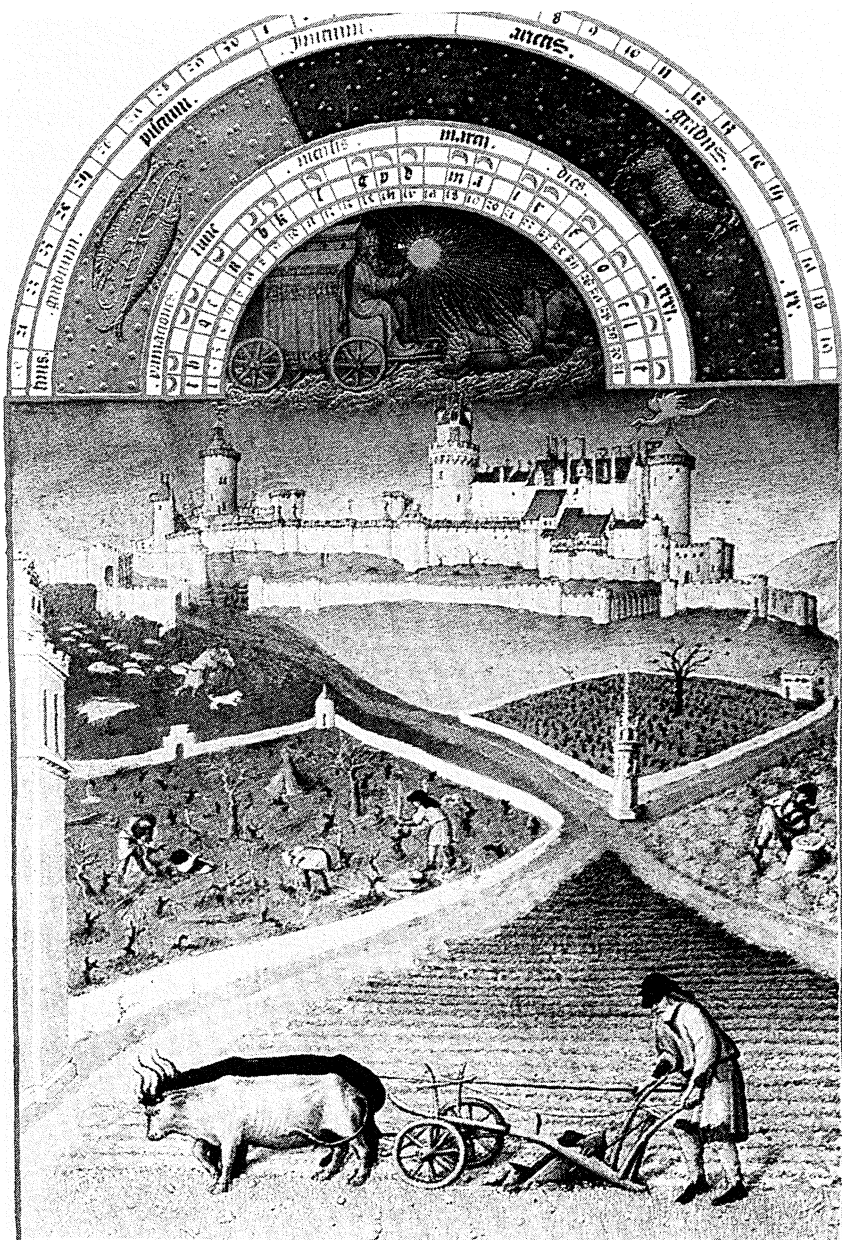
Visionsdikter anses av naturliga orsaker utgöra en speciellt andlig genre inom litteraturen, en genre där existentiella livsfrågor oavbrutet gestaltas. Det har sina givna orsaker i att de, som också hos Auden och hos hans medeltida förebilder, ofta öppnar utsikter in i både himmel och helvete. Det förvånar därför inte att olika människor, olika kategorier av människor omfattar visionerna och deras bakgrund på olika sätt. Människor av utpräglat religiös bekännelse vill ofta beteckna dem som budskap från en högre värld, religionspsykologer å sin sida ställer samman dem med impulser från vardagsupplevelser av en art som står deras personlighetstyper nära och uppfattar dem samtidigt som tillkomna i tillstånd av understimulans och under psykiska kriser ägnade att bära fram nya sidor inom personligheten. Psykologer har undersökt deras betingelser i bildseende överhuvud, medan psykiatriker betonar deras samband med bl.a. schizofrena, i vissa fall toxiska tillstånd.

När det gäller trovärdigheten och särarten hos de visioner som ligger bakom Audens visionsdikter, vittnar hans långa prosarapport om den personlighetsintegrerande visionsupplevelsen i Skottland i juni 1933 liksom den därtill anslutna dikten *A Summer Night* tydligt om deras äkthet och styrka, även om en psykolog kan tänkas betrakta den mera som en spontan och ostrukturerad upplevelse av någon sorts kraft utanför Auden själv. Det ligger i denna Audens upplevelse ett påfallande mystiskt drag, »mystikt» skulle religionspsykologerna säga: Auden vittnar om »kraften» som med visshet inte var hans »egen». Om »*The month was April*» från samma år konstaterades det ovan att denna dikt har en mera »mock-heroic» karaktär, vilket ger en antydning om en mera »litterärt» betonad inspiration. Vad angår »*In the year of my youth*» från hösten 1932 kan man kanske spåra en kombination av visionär upplevelse och litterär inspiration, särskilt sådan som kommer från Langland och Dante. Detsamma gäller *A Happy New Year I*, som var den allra tidigaste bland dessa dikter och förenade sitt visionära seende, formulerat i orden »I saw», med det storslagna rovfågelperspektivet och med en satirisk samhällsskildring som hade motstycken också hos medeltidsdiktarna.

William Langland var alltså den medeltida diktare som Wylan Auden speciellt höll av och föll tillbaka på. Det hängde dels samman med Audens intresse för Malvern Hills, där Langland hade sin första vision, dels med hans engagemang i Langlands stora dikt som helhet. Det var iögonfallande i versformen och grundkaraktären i dikten »*In the Year of My Youth*», med bilden av en människomassa samlad på ett fält, den symboliska avbildningen av världen. Langlands stora visionsdikt har av en kritiker i vår tid betecknats som ett av de sex främsta diktverken i engelsk litteratur överhuvud.

Langlands dikt *Piers the Plowman* skrevs under en period av Englands historia, översvämmade rik på kulturella insatser, arkitektoniska, litterära, religiösa, musikaliska. Det var samma tid, det senare 1300-talet, då västtornet restes på Elykatedralen, då Lady Chapel i York Minster blev färdigbyggt, då korstolarna med deras rikedom av religiösa och profana skulpturer kom till i Lincoln Cathedral och då det stora västfönstret i Durham Cathedral skapades. Utom *Piers the Plowman* såg då en rad viktiga verk av Geoffrey Chaucer dagens ljus, både *The Book of the Duchess*, *The House of Fame*, *The Legend of Good Women*, *The Parliament of Fowls* och *Canterbury Tales*, liksom de anonyma dikterna *Pearl*, *Cleanness*, *Patience* och *Sir Gawain and the Green Knight*. Kyrkomusiken stod på hög nivå, och i Worcesterkatedralen fanns det en särskild skola för komposition av kyrklig musik.

Allt detta var integrerat i en helhet, kännetecknad av en djupt kultiverad levnadsmiljö. Det kommer särskilt tydligt fram i dikten *Sir Gawain and the Green Knight*, som daterats till tiden strax efter sekelmitten. Detta är ett verk präglad av riddarväsendets etiska normer, kristen idealitet samt dessutom fornengelsk och delvis fornnordisk sagovärld. På samma gång ger det en oerhört detaljerad inblick i tidens höviska och materiella kultur. Det visar sig i skildringen av Sir Gawains klädsel, med turkestansk jacka, pälsfodrad hovmannakrage, stålskor, lårharnesk, försilvrad brynja, metallhandskar, sporrar i guld och svärdgehäng i siden, men också i beskrivningen av hästarnas mundering, av slottshallarnas vävda franska tapeter, av jakten på galt och räv, liksom av det noggranna styckande som villebrådet underkastas. Alla dessa skildringar är utförda med den minutiösa realism som kännetecknar illustrationerna till samtidens bönböcker och historiska krönikor, medeltidskatedralernas skulpturer samt de dyrbart arbetade go-

En medeltida plöjare sätter plogen i jorden i mars månad (scen ur den vackert illustrerade tideboken *Les Très Riches Heures du Duc de Berry*, början av 1400-talet).

Kapital från 1000-talet i Le Mans, Frankrike, framställande "Avaricia", Girigheten, som en jätte som griper sina offer; Avaricia uppträder som allegorisk gestalt också i William Langlands diktverk *Piers the Plowman*. (Ur *The Oxford Illustrated History of Medieval Europe*. Oxford 1988. Ed. by George Holmes.)

belängerna. Det var en hövisk värld, där livet präglades av skönhet och renhet.

William Langland, eller möjligen Langley, tycks i alla fall ha varit namnet på författaren till *Piers the Plowman*. Han anses ha varit född år 1331 eller 1332 i närheten av Malvern Hills och ha gått i skola i benediktinerklostret i Malvern. Endast en tillskrift på baksidan av slutbladet i en av

handskrifterna har bragt författarens namn till eftervärlden. Man vet mycket lite om hans liv: han lär ha varit bosatt i London efter 1360-talets början och haft en hustru vid namn Kit och en dotter, Calote. Han tycks endast ha nått lägre grader i kyrkans tjänst och torde ha förtjänat sitt levebröd huvudsakligen genom att verka som böneman eller tiggare och sjunga dödsmissor. Troligen avled han ungefär vid sekelskiftet år 1400.

8

Langlands stora verk är lättast tillgängligt i J. F. Goodridges översättning till modern engelska i Penguin Classics, med första upplagan år 1919. *Piers the Plowman* bär i hög grad Langlands personliga prägel och är färgad av den dialekt som talades i West Midlands. Dess lokaliteter är inte bara Malvern Hills och London, de är också både himmel och helvete.

Langlands dikt har blivit föremål för en hel rad analyser i bokform, av t.ex. Morton W. Bloomfield, E. Talbot Donaldson, Willi Erzgräber, John Lawlor och Elizabeth Salter. Det kan betecknas inte som en utan tre olika dikter. Det existerar nämligen fyra olika versioner av *Piers the Plowman*, de så kallade A-, B-, C- och Z-texterna, och de föreligger i något mera än femtio handskrifter. A-texten, som härrör från ungefär 1370, omfattar prologen plus tolv sånger, så kallade »passus», sammanlagt 2.567 rader. B-texten, med 7.232 rader, författad ungefär 1377–1379, är en utvidgad version av A-texten och innehåller tjugo »passus»; det är den text som oftast användes. C-texten med tjugotre »passus» är från olika delar av 1390-talet och motsvarar i stort sett B-texten. Hela dikten trycktes först 1550, genom en man som hette Robert Crowley. Z-texten, till slut, framkom först sent, publicerad 1983 av A. G. Riggs och C. Brewer; den är den ursprungligaste, med bara åtta »passus». Den har just nu satts in i sitt sammanhang med de andra handskrifterna och Langlands omarbetningar av sin text i Malcolm Goddens verk *The Making of Piers Plowman* [1990].

Grundläggaren av den moderna Langlandforskningen, W. W. Skeat, utgav år 1886 sin edition *The Vision of William Concerning Piers the Plowman in Three Parallel Texts*, vilken också utkommit i flera reviderade upplagor. Skeat fann att verket måste vara skrivet av en enda författare, en uppfattning som emellertid motsades av den amerikanske forskaren J. M. Manley år 1908, som menade att de tre texterna var alltför olika för att en enda författare skulle kunna ligga bakom dem. Manleys åsikt vann få anhängare, och en senare forskare, George Kane, som är upphovsman till

editionen *Piers the Plowman: The Three Versions*, från 1960, konstaterade 1965 att några övertygande skäl till en teori som Manleys inte existerade och att forskningen nu hade slutat att såga itu diktaren. Det som av Ifor Evans har kallats för forskningens plastkirurgi skall alltså ha återställt William Langland. Men ännu 1967, i Albert C. Baughs *Literary History of England, the Middle Ages*, anses frågan inte avgjord.

Piers the Plowman brukar ur litterär synpunkt indelas i två avdelningar, »The Visio», som omfattar prologen och passus I–VII, och »The Vita», VIII–XX, alltså »Visionen» och »Livet». Man har också försökt sig på en indelning i fyra avdelningar, I–VII, VIII–XV, XVI–XVIII och XIX–XX. Dikten, som av Derek Brewer i *English Gothic Literature* 1983 kallas »en andlig självbiografi», utgör en allegori med en rad gestalter som företräder olika mänskliga egenskaper och uttrycker sig genom inte mindre än tio olika visioner: den är, har någon sagt, ett mångfaldigande av den vanliga allegoriska drömmen, och det konstateras fortlöpande hur drömmaren faller i sömn och vaknar. I fortsättningen följes här i huvudsak uppställningen i Goodridges moderna engelska översättning, tillsammans med den medelengelska versionen från B-texten (W. W. Skeat).

Handlingen börjar med att författaren ger sig ut på en vandring över Malvern Hills, lägger sig ner bland kullarna och faller i sömn. Det var denna inledning som Auden anknöt till och som i B-texten lyder:

In a somer seson · whan soft was the sonne,
I shope me in shroudes · as I a shepe were,
In habite as an heremite · vnholý of workes,
Went wyde in this world · wondres to here.
Ac on a May mornynge · on Maluerne hules
Me byfel a ferly · of fairy me thouzte;
I was very forwandred · and went me to reste
Vnder a brode banke · bi a bornes side,
And as I lay and lened · and loked in the wateres,
I slombred in a slepyng · it swyued so merye.

Man observerar hur medelengelskans vers använder sig av allitterationer och av en taktvila inne i varje rad. I svensk översättning, som håller sig nära Goodridges moderna engelska text, skulle innebörden av detta stycke, plus det närmast följande, vara ungefär detta:

En sommardag, då solen var varm, klädde jag mig i ruggiga yllekläder, som om jag var en herde; och i en lättsam eremits dräkt gav jag mig iväg för att ströva långt ut i världen, i förhoppning om att få höra om underverk. Men en morgon

i maj hände mig något sällsamt bland Malvern Hills, som av trolldom. Jag var nämligen uttröttad av mina vandringar, och när jag lade mig ner för att vila under en bred strandbrink vid sidan av en flod och lutade mig ner och tittade i vattnet, ljöd det så skönt att jag föll i sömn.

Och jag drömde en underbar dröm: jag var i en vildmark, jag kunde inte säga var, och när jag såg mot öster såg jag ett torn högt upp i riktning mot solen, och ståtligt byggt på toppen av en kulle. Långt under det var ett stort djup med ett borgfångelse i, omgivet av mörka, djupa hålor, som var fruktansvärda att se. Men mellan tornet och djupet såg jag en jämn slätt, fylld med alla slags människor, hög och låg tillsammans, ivrigt i färd med sina världsliga sysslor.

I inledningsraderna täcker orden »som om jag var en herde» inte hela originalets mening, därför att »shepe» innebär en ordlek som betyder både »får» och »fåraherde». Tornet uppe på kullen i landskapet som Langland överblickar i drömvisionen med det »hawk's eye», det rovfågelsöga som senare både Thomas Hardy och W. H. Auden skulle utnyttja för sin egen perspektiviska överblick, är tornet Treuthe, alltså Sanning, och borgfängelset i djupet är hålan där Falsness, alltså Falskhet, bor. Folkhopen, av Derek Brewer jämförd med en målning av Brueghel, är i dikten en symbol för hela världen. Snart möter nya allegoriska gestalter.

I Passus I träder en kvinna, Holicherche, den Heliga Kyrkan, fram för att förklara för drömmaren hans vision. När poeten frågar henne hur han skall kunna frälsa sin själ, svarar hon att han skall söka Treuthe, Sanningen, som också är identisk med Loue, Kärlek. Motivet med en kvinna som upplyser och vägvisar poeten är ju en topos i medeltidsdiktningen, känd både genom Beatricegestalten som leder Dante genom Purgatorio i *Divina Commoedia* och före henne Filosofien som besöker fången i Boethius' *De Consolatione Philosophiae*. I Passus II, III och IV framträder i en ny allegorisk scen Falsness, vars dotter Mede, Besticklighet, är på väg att ingå ett olagligt giftermål med Fals Fikel-tongue, Svek Ormtunga, men blir bortjagad av kungen i Westminster. Kungen vill i stället gifta bort Mede med Conscience, Samvete, men den senare nekar, och Passus IV slutar med att kungen inser vikten av kloka rådgivare och väljer Conscience samt Resoun, Förnuft, att stå bakom honom i hans beslut.

I Passus V följer den andra visionen i dikten. Medan Resoun predikar för folkmassan och uppmanar den att bekänna sina synder, träder De sju dödssynderna fram med sina respektive bekännelser. De har latinska namn i rubrikerna till sina inlägg och engelska i textsammanhanget: Subertia/Pride, Luxuria/Lechoure, Invidia/Envy, Ira/Wratthe, Avaricia/Coueytise, Gula/Glotoun och Accidia/Sleuthe, d.v.s. Högfärd, Lust, Avund, Vrede,

Girighet, Frosseri och Lättja. I denna passus utvecklar Langland ett överdåd av burleskeri och satir och presenterar t.ex. Coueytise med bred och grov pensel; så heter det i B-texten:

And thanne came Coueytise · can I hym nouzte descryue
So hungiriliche and holwe · sire Heruy hym loked. [= ihålig]
He was bitelbrowed · and baberlipped also,
With two blered eyghen · as a blynde hagge [uthängande ögon; häxa]
And as a letheren purs · lolled his chekes,
Wel sydder than his chyn · thei chiuened for elde;
And as a bondman of his bacoun · his berde was bidraueled.
With an hode on his head · a lousi hatte aboue,
And in a tauny tabarde · of twelue wynter age,
Al totorne and baudy · and ful of lys crepynge:
But if that a lous couthe · haue lopen the bettre,
She sholde nouzte haue walked on that welche · so was it thredebare.

På svenska:

Och sedan kom Girighet; inga ord kan beskriva honom, han såg så hungrig och insjunken ut, en sådan slug gubbstut! Han hade buskiga ögonbryn och tjocka, uppsvällda läppar, och hans ögon så sura som en gammal blind häxas. Hans påsiga kinder hängde ner under hakan och dinglade som en läderväska, darrande av ålderdom. Hans skägg var alldeles nerstänkt av ister, som en träls med skinkfett. Han bar en kåpa över huvudet med en lusig mössa överst och en smutsig blus som var minst ett dussin år gammal, söndrig och sjaskig och krälände av löss. Han var så luggsliten att till och med en lus skulle ha föredragit skutta någon annanstans.

Dödssynden Coueytise beger sig till kyrkan för att bikta. Han blir anropad av krogvärdinnan Betty och hamnar på krogen tillsammans med ett tjogtal glada dryckeskumpaner. Där är Cesse skomakare, Watte skogvaktare och hans hustru, skökorna Clarice och Peacock i sällskap med två prästmän, Tymme kittelflickare, en gigare, en råttfångare, en gatsopare, en repslagare och en ryttare. Men till slut drar de alla i väg på pilgrimsfärd. När någon frågar efter ett helgon med namnet Treuthe, träder en man fram ur folkhopen, som är en tillbedjare av Treuthe. Det är Piers the Plowman själv, Peter Plöjare alltså, diktens huvudperson. Han blir symbol för hederligt arbete, ett mänskligt ideal, och det är ingen slump att hans yrke är just bondens. Han är också den gode herden, en gammaltestamentlig Mosesgestalt som leder pilgrimståget i dess sökande efter sanning och barmhärtighet, och till slut kommer han att identifieras med Kristus.

I de följande partierna – i »the Vita» – är diktens röda tråd svårare att följa, och poeten ägnar sig åt teologiska frågor och samtal med olika allegoriska gestalter. I början av den tredje drömmen [passus VIII–X] är tre förmänskligade begrepp av etisk dignitet centrala: Dowel, den plikt-trogne arbetaren, Dobet som motsvarar ett liv i tro och kärlek, och Dobest, som symboliserar Kyrkan och dess liv. De företräder tillsammans vägen till kristen fullkomlighet. Drömmaren möter nu Lady Studye och nersjunker, i ett grepp som uppträder i flera olika visionsdikter, i passus XI i en djupare dröm eller vision inom den första drömmens ram. Där följer han gudinnan Fortune, Lycka, genom en tidrymd av fyrtio år; sedan blir [i passus XII] Ymagynatyf, Fantasin, hans följeslagare. I sin femte dröm [passus XIII–XIV] upplever drömmaren att han äter middag med Scripture och Clergye, d.v.s. Skriften och Prästerskapet eller Lärdomen, i den sjätte [XV] möter han Anima, en manlig gestalt som med viss dunkelhet företräder olika sidor av människosjälen och talar med honom om Charite, Barmhärtighet: den ende som kan förverkliga Barmhärtigheten är Piers.

Nu faller emellertid drömmaren i en ny dröm inom den tidigare drömmens ram [passus XVI–XVII], en dröm som handlar om trädet Charite och mynnar ut i en vision av Kristi liv. Barmhärtighet, Caritas, är diktens själva nyckelord, säger J. A. W. Bennett. Den åttonde drömmen [i XVIII] har återigen Kristus som föremål, hans intåg i Jerusalem, hans lidande, hans död och hans färd till helvetet för att kämpa mot Satan och hämta upp de dödas själar. I den nionde drömmen [XIX] ser han Kristus bärande sitt kors, hans uppståndelse och hans seger. Diktens sista passus, nummer XX, med den tionde visionen, skildrar kampen mot Antikrist och Consciences, Samvetes, slutliga pilgrimsfärd, vars mål är att finna Piers som nu identifieras med Kristus själv. Om den allegoriska visionen av korsfästelsen och frälsningen är diktens första klimax, är denna slutscen den andra, och Piers blir efterhand till en mångdimensionerad symbol med delvis apokalyptiska drag.

9

Langlands ämne i dikten är sökandet inte bara efter sanning och mening, utan också, som Brewer formulerar det, »efter frälsning i världens olika skiften, bland dess bryderier och missräkningar, som poeten fullföljer med lidelse och ängslan, satir och komedi, med ett anslag av förtvivlan och ett oförminskat hopp.» Mot slutet, i passus XVIII, liknas kampen mellan gott och ont vid en turnering vid ett medeltida hov, en strid där Jesus är

riddaren som kämpar för det goda. Han strider i en rustning som tillhör Piers, denne som nu är färdig med sin långa pilgrimsresa och beredd att förena sin humana natur med Kristi gudom för att kämpa mot Guds och mänsklighetens fiender.

Det stora diktverkets komposition är förbryllande. I den franska översikt över den engelska litteraturens historia som för några decennier gavs ut av Émile Legouis och Louis Cazamian underkänns totalt diktverkets konstnärliga uppbyggnad. Langland var, säger Legouis, fullständigt i avsaknad av konstruktion eller plan för verket och förlorar sig i labyrintiska allegorier och målningar. Gentemot denna bistra kritik har dikten dock många positiva drag att uppvisa. Verket är ju en skildring av en pilgrimsfärd, ehuru med många sidoutflykter i tid, rum och fantasi; där inviger det en viktig engelsk tradition som snart skulle följas av Chaucer med hans *Canterbury Tales* och några sekler senare av Bunyan med *The Pilgrim's Progress*. Och pilgrimsfärdens mål är det himmelska Jerusalem.

Bland de system som sammanfogar de olika dramatiska inslagen i verket har man pekat på händelserna inom kyrkoåret i de senare avdelningarna: i passus XVI är tiden Kristi födelse i julens budskap; i XVIII kommer fastlagen, passionstiden och påsken, i passus XIX är vi vid pingsthögtiden och i passus XX vid adventstiden: en dramatiserad ritualbok, menar J. F. Goodridge. Utvecklingen i dikten är korkskruvsaktig, säger J. M. S. Bennett, och kretsar kring fyra huvudbegrepp: människornas värld, som fältet i början, Kyrkan såsom försoningsplats för Sanningen, vidare förlåtelsetemat och korsfästelsen.

Ramen till *Piers the Plowman* är, som vi sett, på en gång lokal och universell, beskrivande och allegorisk. Genremässigt låter dikten definiera sig som en allegorisk vision. Genom drömformen, urgerar D. J. Williams, fick en medeltida diktare tillgång till en rad allegoriska grepp och en vedertagen frihet att bruka dem. Men ingen, menar han, har utnyttjat dess möjligheter i samma utsträckning, och medan alla Langlands grepp är traditionella, är kombinationerna däremot unika. Allegorin var, som Goodridge uttrycker det, för Piers' författare ett dynamiskt sätt att utforma sanningen i form av en målning eller ett skådespel, intuition, iakttagelse och logisk diskussion. För detta använder han såväl alla de resurser hans språk erbjuder som drömformens möjligheter, och han arbetar med häftiga omkastningar mellan genrer, stämningar, mardrömmar, teologiska dispyter och drömmar-inom-drömmen.

Ser man till det religiösa planet, står diktaren i olika partier nära både consolatioformen – som brukade användas som en poetisk tröst vid ett

dödsfall – klagodikten, predikan, profetian och sådana dramatiska genrer som moralitet och mysteriespel. Consolatioformen har sitt första ursprung i Boëthius' verk *De Consolatione Philosophiae*, och i denna genre brukar huvudpersonens bekymmer lösas genom hjälpande ord och ledning från en auktoritativ, symbolisk kvinnogestalt.

Det är i sin skildring av Lady Medes, Fru Besticklighets, beramade giftermål som Langland står moraliteterna nära, likaså i bilden av de Sju Dödssyndernas bekännelser. Om mysteriespelen och deras stil kan han erinra när han berättar om Kristi nedstigande till helvetet. Och som motstycke till allt detta utvecklar han, särskilt i sin personskildring, genrer som brutal realism, social satir och öppen samhällskritik.

Tekniskt sett präglas Langlands dikt av hans starka fantasi, som till sitt väsen är visuell och dramatisk, nästan filmatisk. Hans effekter karakteriseras psykologiskt sett av hans distans och ironi; han leker med kontraster, han ställer teologisk lärdom mot folklig vishet. I skildringen av sociala villkor är hans satir påfallande, och den riktar sig särskilt mot domare, ämbetsmän och kyrkans folk. Stilistiskt sett fäster man sig vid hans ordlekar, t.ex. när han i inledningen utnyttjar dubbelbetydelsen i ordet »shepe», får och fårherde, eller när han spelar på dubbelbetydelsen i ordet »virtus» – dygd och styrka.

10

Det har tidigare gjorts antydningar om den målgrupp, den publik som denna stora dikt kan ha haft. I motsats till Chaucer vänder sig Langland inte till hovet och hovfolket utan snarare till en bredare publik, bredare än den som den allitterativa poesin i norra England brukade ha, närmast bestående av medelålders aktningvärda prästmän – inte munkarna, som ju är föremål för diktens satir. Men detta verk nådde också den illitterata publik ur tidens underklass som kände igen sin egen oro och otillfredsställdhet hos Langland. På detta sätt innebär *Piers the Plowman* ett förebud till reformationen, som skulle bryta fram ett drygt sekel senare; i verket finns påfallande paralleller till John Wyclifs idéer.

11

Som tidigare framgått, använder Langland visionstekniken på ett synnerligen raffinerat sätt. Medeltidens visions- och drömdikter kunde varieras

med många olika grepp. Ibland, påpekar E. L. Salter, kan det utnyttjas summariskt, med en kort anmärkning om sömn och död, varpå berättelsen fortsätter på ett därav oberoende sätt. Ibland kan det vara rent ornamentalt och låta drömmaren bevittna ett händelseförlopp eller en moralisk diskussion inom ett idealiserat landskap. Genom att befria drömmaren från tankar på vakenvärlden omkring honom kan författaren använda sitt grepp som en litterär konvention och ostört ägna sig åt sin skildringskonst, åt sitt dramatiska engagemang, åt analys av känslor eller uppgående i fantasin.

Salter anser att ingen visionsdikt ger ett så starkt intryck av drömerfarenhetens personliga och universella betydelse som *Piers the Plowman*, och det finns en enträgenhet i växlingen mellan vaka och sömn som skiljer den från andra drömdikter i förloppet. I *Piers the Plowman*, liksom i dikten *The Pearl*, uppfattas inträdet i drömmen som en väg från en illusorisk verklighet till verkligheten själv. Det finns ett drag av uppenbarelse och profetia i drömmen, som här dessutom innebär ett tillstånd av nåd, av gudomlig nåd. Om vissa visionsdikter kan sägas använda visionen som en litterär konvention, har man i Langlands fall intrycket att det för honom verkligen varit frågan om regelrätta och mycket intensiva drömvisioner. Och nyckeluttrycket är här genomgående »I saw», »jag såg», som ett vittnesbörd om visionen-uppenbarelsen; ibland varieras det med »I scanned» och »I was ware». Denna uppfattning av Langland som visionär förstärks av den psykologiska och andliga fördjupning som tekniken med visionen-inom-visionen betyder.

12

Derek Brewers sammanfattande omdöme om *Piers the Plowman*, citerat ovan, var ju superlativt, medan Émile Legouis i sitt uttalande om diktens komposition var så påfallande negativ. Hans helhetsomdöme var också kritiskt: dels på grund av Langlands ålderdomliga versform och dels på grund av hans verkliga brist på konstfärdighet griper hans versrader inte känsliga sinnen så som poesi bör göra.

Många kritiker instämmer åtminstone till en del i Legouis' synpunkter. Traversi kallar Langland en »stor poet» men finner att allegorin ställvis hamnar i tyngd och otympliga personifikationer. Goodridge talar om hur Langlands dikt trots intrigens många olika lager ändå inte förlorar sitt dramatiska och målade anslag och betonar hur de allegoriska gestalterna får liv genom sin närhet till de levande realistiska figurerna. Albert O.

Baugh betecknar verket som en stor dikt med brister i sin planläggning men framhäver dess kraftfulla fantasi, livfulla scengestaltning och realistiska karaktärsteckning, dess bitande satir, dess moraliska allvar. Dansken H. Bach talar om dess åskådlighet i personteckningen, dess naturliga replikföring; han medger att vackra partier blandas med svagare, att överdrifterna stundom kan verka stötande. Fowler prisar *Piers the Plowman* som ett gripande verk, av djupt mänskligt intresse, med sitt tankedjup, sitt tillgängliga och samtalspräglade språk. Å andra sidan finner han den allegoriska formen vansklig, med dess sammanflätning av visioner, expositioner, halvt liturgiska stycken och abrupta utvecklingar.

Till de mest entusiastiska hör Harry Blamires och George Sampson. Den förre berömmar slutpartiets utomordentliga fantasistyrka och klarhet: det enda stora vittomfattande diktverket i tiden som innehåller en djupträngande behandling av det goda livet och av människans religiösa kallelse. Sampsons sammanfattande omdöme, å andra sidan, förtjänar att citeras i sin helhet:

Piers the Ploman should be read as a great poem, and not as material for the higher criticism or as a text-book of social discontent. Its fervent adoption by reformers, ecclesiastical and economic, has tended to obscure the absolute poetic greatness by which alone, like Dante's *Divina Commoedia*, it endures in the heart. Its grave and moving music, its creative charity, its vivid pictures of person and place, and its imaginative criticism of life, make it one of our greatest long poems. It is, in one sense, a beacon light of farewell. In it the Old English alliterative line, strangely rekindled, blazes up to a glorious end, and is seen no more.

* * *

Släktskapen mellan två diktare med fem–sexhundra års avstånd från varandra i tiden är ett konkret exempel på kontinuiteten i Englands litteratur. Med djup hängivenhet har Auden trängt in i sin medeltida föregångares diktverk, tagit till sig de knappa uppgifterna om hans liv, följt hans spår i West Midlands landskap, vandrat över samma kullar och utefter samma bäckar som Langland. Medeltidsdiktarens oro för människosjälens frälsning, hans inlevelse i Kristi lidande och hans skapelse av den symboliska gestalten *Piers the Plowman* motsvaras hos Auden av andra motiv och andra dimensioner, av ett personligt medlidande med de fattigas situation i samtiden, med barnens öden och framtidsutsikter, och av oron över en värld som hotas av miljöförstörelse, diktatur, åsiktsförtryck och krig.

Langlands pilgrimsfärd har ett motstycke hos Auden i hans politiskt

medvetna perspektiv in i framtiden, och liksom Langland inte helt lyckades att skapa en klar linje genom sitt stora verk, misslyckades Auden med att slutföra den *Commedia* i tre *Cantos* som han med utgångspunkt från Langland ville skapa som ett modernt motstycke till Dantes stora verk. Langlands burleska bilder av de mänskliga dödssynderna liksom på ett konkretare plan av krogkunderna i 1300-talets London har pendanger i Audens mera lekfulla satir över det politiska och kulturella livet i 1930-talets England.

Allegorin, som bredvid visionen var Langlands tekniska huvudgrepp, saknas hos Auden, men i stället har sådana bilder som det svältande barnet med sköldpaddsansiktet slagkraft av en stor symbol. Och ifall man betänker att för Auden som för många intellektuella i trettioalets Europa den socialistiska läran innebar en sorts religiöst evangelium, kan man skönja ännu en bro som leder från den folksliga diktare som skapade *Piers the Plowman* till hans mera verserade, internationelle, dekadente men samtidigt etiskt medvetne kollega som diktade *A Summer Night*, »*The month was April*», »*In the year of my youth*» och *A Happy New Year*.

Referenslitteratur

- Ansen, Alan, opublicerad intervju med Auden [återgiven i McDiarmid, Lucy S., W. H. Auden's »In the year of my youth», se nedan].
- Auden, H. W., *The English Auden, Poems, Essays and Dramatic Writings 1927–1938*, ed. Edward Mendelson, London, Boston 1977, 1986, 1988.
- Bach, H., *Den folkspråkliga medeltidslitteraturen: Piers Plowman s. 184–187 i Bonniers allmänna litteraturhistoria, Medeltiden*, red. E. Tigerstedt, 1958. Stockholm 1958.
- Bennett, J. A. W., *Piers Plowman, The Prologue and the Passus of the B-Text*, Oxford 1972.
- Blamires, Henry, *A Short History of English Literature*, London, Bungay 1974.
- Bloomfield, Morton W., *Piers Plowman as a Fourteenth Century Apocalypse*, New Brunswick, N. J., USA.
- Brewer, Derek, *English Gothic Literature*, London/Basingstoke 1983.
- Carpenter, Humphrey, W. H. Auden, *A Biography*, London/Aylesbury 1981, 1983.
- Coote, Stephen, *English Literature in the Middle Ages*, Penguin Books, London, Bungay 1988.
- Donaldson, E. Talbot, *Piers the Plowman, The C-Text and Its Poet*, New Haven, USA 1949.
- Erzgräber, Willi, *William Langlands »Piers Plowman», Eine Interpretation des C-Textes*, Heidelberg 1967.
- Fourteenth Century Verse and Prose*, ed. Kenneth Sisem, Oxford 1921, 1985.
- Fowler, Alastair, *A History of English Literature*, Oxford 1987.
- Godden, Malcolm, *The Making of Piers Plowman*, London/New York/ Singapore 1990.
- Langland's Piers the Plowman, translated into modern English by J. F. Goodridge*, Harmondsworth 1959/1986.

Jöran Mjöberg

- Lawlor, John, *Piers the Plowman, An Essay in Criticism*, London/Leiden 1962.
- Legouis, Emile, and Cazamian, Louis, *A History of English Literature, The Middle Ages and the Renaissance (650–1660)* by Emile Legouis, *Modern Times (1660–1932)* by Louis Cazamian, New York 1935/1945.
- Literary History of England, ed. Albert C. Baugh: I. Kemp Malone and Albert C. Baugh, *The Middle Ages*, Second ed. London 1967.
- McDiarmid, Lucy S., W. H. Auden's »In the year of my youth . . .«, i *Review of English Studies*, 1978, s. 207–312.
- Mendelson, Edward, *Early Auden*, New York 1981.
- Piers Plowman, The A Version; Will's Vision of Piers the Plowman and Do-well, An edition in the form of Trinity College Cambridge Ms. R 3.14 corrected from other manuscripts, with variant readings*, by George Kane, London/Bristol 1960.
- Salter, Elizabeth, *Piers the Plowman: An Introduction*, Oxford 1962.
- Sampson, George, *The Concise Cambridge History of English Literature*, Cambridge 1941, 1970.
- Sphere History of Literature: W. F. Bolton, The Middle Ages*, London/Glasgow, 1979, 1987 i D. J. Williams, *Alliterative Poetry in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*, s. 119–167.
- The Cambridge History of English Literature, Vol. II*, Cambridge 1908.
- The New Pelican Guide to English Literature, Medieval Literature Part One, Chaucer and the Alliterative Tradition*, Hammondswoth/Gateshead 1986 [A. C. Spearing, *Dream Poems*, s. 235–247; Derek Traversi, *Langland's Piers Plowman*, s. 188–207].
- The Oxford History of English Literature: J. A. W. Bennett, Middle English Literature*, Oxford 1986.
- The Protestant Mystics*, selected and edited by Anne Freemantle, with an introduction by W. H. Auden, New York 1964.
- The Vision of William Concerning Piers the Plowman in Three Parallel Texts, together with Richard the Redeless*, edited from numerous manuscripts with preface, notes, and a glossary by the Rev. Walter W. Skeat, Vol. I, Text, London 1886, 1954.
- William Langland: Piers the Plowman, the Z Version*, eds A. G. Rigg and C. Brewer, Toronto 1983.

Lars-Arne Norborg

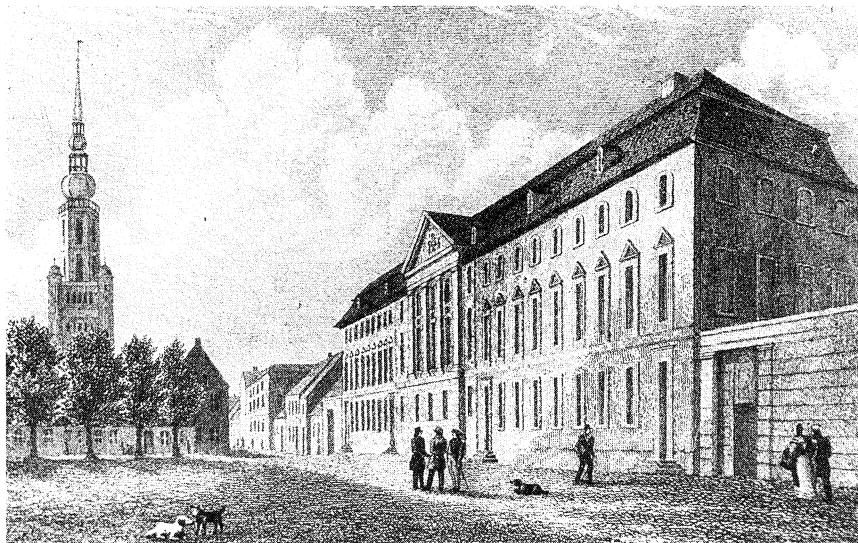
Historievetenskapliga förbindelser mellan Lund och Greifswald¹

»De omedelbara personliga relationerna mellan tysk och svensk vetenskap och universitetsundervisning skall man förvisso inte övervärdera men heller inte helt underskatta.» Så uttryckte sig en framstående greifswaldhistoriker, professor Adolf Hofmeister, i ett högtidstal om Greifswalds universitets historiska ställning med anledning av universitetets 475-årsjubileum den 13 november 1931.² I detta väl genomtänkta omdöme finns det än i dag inte mycket att ändra, särskilt inte om man tänker på förbindelserna mellan universiteten i Lund och Greifswald på historievetenskapens område.

Allmänt sett tycks förbindelserna mellan historiker i de båda städerna i äldre tider inte ha varit särskilt intensiva ens vid en jämförelse med motsvarande relationer mellan Greifswald och Stockholm respektive Uppsala. Med tanke på den korta vägen från Greifswald till Skåne kan detta vid en första anblick verka förvånande. Likväl har det en naturlig, man skulle rentav kunna säga en historiematerialistisk förklaring. De kulturella impulserna följde nämligen de pommerska spannmålsskutorna, som också brukade frakta böcker, från Stralsund till Stockholm.³

Därför borde det egentligen inte överraska, att den store pommerske tänkaren och skalden Ernst Moritz Arndt, som givit namn åt Greifswalds universitet, hade sina flesta kontakter i huvudstaden och överhuvudtaget i Mellansverige. Uno Willers, som skrivit ett stort upplagt, 500-sidigt arbete om Arndts svenska förbindelser, tror att han möjligen kan ha uppehållit sig i Lund en kortare tid år 1806 på flykt undan Napoleon, men helt säker är han inte.⁴ En greifswaldbo som däremot med säkerhet kom till Lund var Karl Schildener, rättshistoriker och översättare av Gutalagen. Han konkurrerade t.o.m. om en lärartjänst vid universitetet men fick den inte.⁵

Det är också anmärkningsvärt, att när den lundensiske kyrkohistorikern

Universitetet i Greifswald på Arndts och Rühs tid. Hit for många lundastudenter för att disputeras för graden – av blandade skäl (ur *Universität Greifswald 525 Jahre. Berlin 1982*).

Henrik Reuterdahl, i sin radikala källkritik en föregångare både till Ernst Bernheim och Lauritz Weibull, år 1835 företog en längre bildningsresa till Tyskland, så for han via Stettin direkt till Berlin utan att besöka Greifswald.⁶

Också senare, under 1800-talets andra och 1900-talets första hälft, tycks de personliga förbindelserna mellan historiker från Lund och Greifswald ha förblivit få. Bröderna Lauritz och Curt Weibull, vilka båda mottagit avgörande impulser från källkritikern Ernst Bernheim i Greifswald, lärde sålunda sannolikt aldrig känna sin läromästare; i familjen Weibulls brevsamling har i varje fall inte något brev från Bernheim påträffats.⁷

Ännu ett exempel utgör Johannes Paul, professor i historia i Greifswald under mellankrigstiden. I förordet till sitt arbete »Nordische Geschichte» (1924) tackar han en professor från Stockholm (Sven Tunberg) men ingen lundensisk kollega. I hans bok söker man också förgäves efter hänvisningar till bröderna Weibulls arbeten, fastän dessa då var högst aktuella och Paul och weibullarna behandlade samma tidsavsnitt, nämligen vikingatiden och den tidiga medeltiden. I samma riktning pekar också det faktum, att i skriftserien »Nordische Studien», som mellan krigen gavs ut av det nordiska institutet vid Greifswalds universitet, inte en enda lundahistoriker medverkade.

Historievetenskapliga förbindelser mellan Lund och Greifswald¹

Dock påstås inte, att personliga förbindelser mellan historiker i Greifswald och Lund helt skulle ha saknats. För det första kan man självklart inte utesluta möjligheten av kontakter, som inte dokumenterats i av oss kända eller undersökta källor. Förr i tiden fanns ju inte hela den nutida kommunikationsapparaten med kongresser, symposier och transnationella kommittéer. De dåtida kontakterna var helt och hållet privata, och det är naturligtvis alltid en tillfällighet, om sådana relationer blir observerade av forskningen eller inte. Därtill kommer, att åtskilliga belägg för sådana personliga förbindelser faktiskt existerar.

Under 1600- och 1700-talen kom av olika anledningar många svenska studenter till Greifswald. Under den första tiden efter den svenska erövringen av Skåneland var syftet oftast endast att skriva in sig för att sedan fara vidare till det av de svenska myndigheterna svartlistade universitetet i Köpenhamn. Senare kom man i de flesta fall för att förvärva sina *honores academicos*, vilket enligt vissa lundensiska kritiker, bland dem historikern Sven Lagerbring, gick alldeles för lätt⁸. Bland dessa lundastudenter i Greifswald befann sig några mer eller mindre ryktbara personer som Henrik Hammarberg, »Stenbocks kurir», och Emanuel Swedenborg⁹ men också ett antal personer som längre fram i livet på ett eller annat sätt skulle komma att ägna sig åt historiska studier.

En av dessa, Johan Lundblad (1735–1820), vars huvudintresse låg inom den klassiska filologin, var t.o.m. 1798–99 professor i historia i Lund.¹⁰ Ett annat exempel utgör kyrkohistorikern Martin Hegardt, en man som av dagens lundabor mest är ihågkommen som ägare av det s.k. Karl XII-huset i Stora Södergatan under den tid, då krigarkungen hade sitt högkvarter där. Hegardt föddes 1685 i Malmö, blev Mag. Artium i Rostock och teol.dr i Greifswald, gifte sig med änkan efter historieprofessorn Johann Philipp Palthen och blev sedan professor i kyrkohistoria och *Chronologia sacra* i Lund, där han dog 1732. Genom sitt gifte kom han i besittning av Palthens kvarlåtenskap, vilken dock efter hans död försålades av änkan och därför tyvärr inte står till forskningens förfogande¹¹.

Ett exempel på personliga kontakter också på senare tid har vi i Adolf Hofmeister, professor i medeltida och nyare historia 1921–55, känd som urkundsutgivare och en av dem som fick åta sig den svåra uppgiften att reorganisera universitetet och historiska institutionen efter sammanbrottet 1945. Han stod i förbindelse med de båda dåtida historieprofessorerna i Lund, Lauritz Weibull och Gottfrid Carlsson; den senare skrev Hofmeisters nekrolog i *Historisk tidskrift* 1956.¹²

Dessa knapphändiga notiser bör inte förläda oss att underskatta betydelse-

sen av de ömsesidiga förbindelserna mellan de båda universiteten på historievetenskapens område. Man glömmer lätt bort, att de lärda i äldre tider skaffade sig information inte så mycket genom resor och personliga sammanträffanden som genom läsning. Böcker och vetenskapliga tidskrifter spelade under 1700- och 1800-talen samma centrala roll som kongresser, symposier och gästföreläsningar gör i dag. I många fall kan man också konkret belägga att historikerna i Lund och Greifswald har läst varandra och givit varandra fruktbarande impulser. Därvid måste man dock vara medveten om, att vad det handlar om inte är en enkel påverkan från den ene forskaren till den andre utan en komplicerad växelverkan mellan många aktörer inom ett och samma större nätverk («cross-fertilization»).

Trots detta vill jag för koncretionens skull nämna tre män, från vilka särskilt betydelsefulla impulser har utgått, nämligen Sven Lagerbring, Friedrich Rühs och Ernst Bernheim.

Sven Lagerbrings vetenskapliga arbete blev tidigt känt i Nordtyskland genom välinformerade tidskrifter som *Critische Nachrichten* i Greifswald, *Rostockische gelehrte Berichte* och *Wismarsche gelehrte Zeitung*. Hans »Swea Rikes Historia», vars första del utkom 1769, översattes av historieprofessorn och överbibliotekarien Johann Georg Peter Möller i Greifswald och lades till grund för hans föreläsningar.¹⁴

I inledningen till sitt 5-bandsverk »Geschichte Schwedens» (1803–14) har den som källkritisk banbrytare bekante greifswaldhistorikern Friedrich Rühs en ingående uppgörelse med sin lundensiske föregångare Lagerbring. Han medger, att Lagerbring otvivelaktigt inlagt »die grössten Verdienste um die schwedische Geschichte». Trots detta intar han en ganska reserverad hållning mot honom, inte bara på grund av Lagerbrings påstått torra stil – ett omdöme som kan förvåna en nutida lagerbringläsare och väl i första hand vittnar om den litterära smakens förändring under förromantiken – utan vad viktigare är, för att han finner föregångaren alltför okritisk mot de fornordiska traditionskällorna.¹⁵

Friedrich Rühs är den förste greifswaldhistoriker som på ett mera avgörande sätt övat inflytande på svensk historiografi. Hans »Geschichte Schwedens» i svensk översättning av A.M. Strinnholm var under en tid standardverket i svensk historia också i Sverige, tills det undanträngdes av Geijers och Fryxells arbeten.

Karakteristiskt för Rühs är, vilket redan framgått av polemiken med Lagerbring, den radikala källkritiska tendensen, som han övertagit från sin läromästare A.L. Schlözer i Göttingen. Den vetenskapliga, »objektiva» sanningen är för honom historieskrivningens enda giltiga mål. Historikern

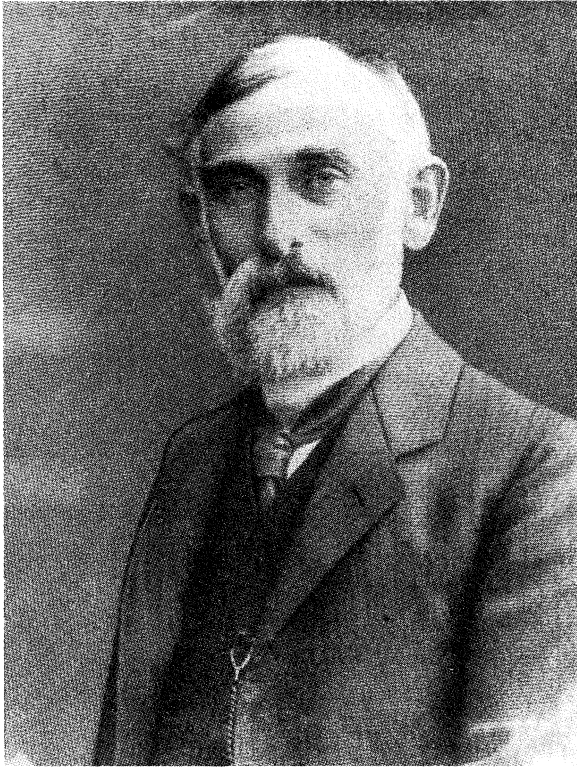
måste hålla sig på avstånd från varje patriotisk tendens, liksom från välmentade, uppfostrande avsikter. Tillämpat på den svenska historien betydde detta ett avståndstagande från de fornnordiska traditionskällor, som den nordiska renässansen i Danmark och Sverige (Grundtvig, Tegné, Geijer, Ling) byggt sin romantiska uppfattning om vikingatiden på, i synnerhet islänningasagorna och Saxo. Sagorna bygger enligt hans mening i stor utsträckning på Söderns riddarromaner och innehåller inget autentiskt stoff. Han vägrar också att betrakta goternas historia som en del av den svenska historien.

Med utgångspunkt i källkritiken företar Rühls också en omvärdering av vissa delar av den svenska historien. Vikingarna förlorar sin heroiska glans och blir helt enkelt »entsetzliche Räuber». En självständig nordisk kultur under vikingatiden erkänner han inte; all kultur i Norden skall ha kommit med kristendomen, även skrivkonsten. Rühls försvarar också av svenska historiker misskända medeltida härskare som Magnus Eriksson och Erik av Pommern, medan han har mindre förståelse för nationalhjältar som Engelbrekt och Sturarna. Vidare uppvärderar han den siste skandinaviske unionskonungen Kristian II, »Kristian Tyrann», något som för varje svensk patriot måste ha framstått som ett *sacrilegium*.¹⁶

Detta blev för mycket för romantikern och nationalisten Erik Gustav Geijer i Uppsala, och mellan de båda lärda utbröt en polemik om de isländska sagornas källvärde. En betydelsefull skillnad var, att när Rühls fann källorna till en bestämd historisk period opålitliga, så förkastade han dem helt och hållet, medan Geijer visserligen visade på svagheter men ändå frågade sig, om de inte ändå kunde innehålla någon sanning.¹⁷ I början av 1900-talet, när striden stod som hårdast mellan bröderna Weibull och deras uppsvenska kritiker, var detta en av de viktigaste skiljelinjerna mellan den lundensiska och den uppsaliensiska synen.¹⁸

Vilket mottagande fick då Rühls i Lund? Frågan kan inte få ett fullständigt svar, eftersom ingen mera ingående undersökning om forskning och undervisning i historia vid det sydsvenska lärosätet ännu gjorts. Vad som kan sägas är, att alla viktiga arbeten av Rühls hittade vägen till Lunds universitetsbibliotek. Under perioden 1820–1860 utlånades de också flitigt, därefter tycks intresset för Rühls verk avta.¹⁹

Ingen svensk historiker, i synnerhet ingen som fått sin utbildning i Lund, kan gärna ta del av Rühls tankar utan att känna igen den weibullska källkritiska skolans huvudteser. Likheten är i själva verket så påfallande, att man gärna skulle vilja tänka sig en direkt förbindelse.²⁰ Men tyvärr har det inte lyckats mig att finna belägg för någon sådan. Under bröderna Weibulls

Ernst Bernheim (1850–1942), ledande källkritiker, inspirationskälla för bröderna Weibull, som dock aldrig fick träffa honom.

studieår omkring sekelskiftet tycks Rühs av utlåningsjournalerna att döma ha varit nästan helt glömd i Lund, och bland låntagarna av hans böcker finns inte weibullarna. Man kan heller inte våga anta, att de i sitt hem konfronterats med hans tankar, som ju var Martin Weibull ganska främmande. I weibullarnas för det källkritiska genombrottet avgörande skrifter finns det inte heller några hänvisningar till Rühs.²¹ Kanske gör vi oss ibland onödig möda med att hitta påverkningar. Var det kanske helt enkelt så, att tiden mot 1800-talets slut började mogna för en källkritisk nyrationism? Möjligen är de historiografiska förändringarna liksom andra skiftningar i kulturklimatet snarare cykliska än evolutionära.

En greifswaldhistoriker som utan varje tvekan i hög grad påverkat de lundensiska källkritikerna är emellertid Ernst Bernheim. De flesta av de källkritiska principer som Lauritz Weibull med hänsynslös radikalitet till-

Historievetenskapliga förbindelser mellan Lund och Greifswald¹

lämpade på den fornnordiska historien, stod att finna redan i Bernheims »Lehrbuch der historischen Methode» (1889). Det gäller t.ex. den olika bedömningen av kvarlevor och traditionskällor, kartläggningen av de olika faserna i en traditionsutveckling, elimineringen av sagor och legender som trovärdiga källor osv. Lauritz Weibull var väl medveten om att han stod i tacksamhetsskuld inte bara till Bernheim utan till hela den tyska Monumenta-traditionen för sina metodiska insikter. Varje tal om en hans egen, personliga metod var, yttrade han en gång, »ridikylt».

Slaviskt följde Lauritz Weibull dock inte Bernheim. Han lärde också mycket av de franska källkritikerna Seignobos och Langlois och radikaliserade under deras inflytande den bernheimska metoden. Sålunda avvisade Weibull, som i detta avseende följde den skeptiska franska traditionen gentemot Bernheim, bestämt kombinationer mellan arkeologiska fynd och historisk tradition. Han vägrade också att acceptera varje argumentation som stöder sig på olika grader av sannolikhet – också detta till skillnad från Bernheim, som var böjd att tillåta en sådan argumentation under termer som »sakkritik» och »realkritik». Hans totala motstånd mot historiefilosofisk spekulation låste honom fast i en extrem faktapositivistisk position och spärrade vägen för honom till förståelse för den framväxande sociologins nomotetiska ambitioner, liksom för alla strävanden mot en teoriförmedlad historieskrivning. Träffande har Birgitta Odén sagt om Lauritz Weibull: »I hans intellektuella miljö var teori detsamma som metafysik och följaktligen förbjudet.»²²

Nu var bröderna Weibull inte de enda svenska historiker som gått i Bernheims skola. Också i Uppsala och Stockholm accepterades och tillämpades dennes källkritiska principer i rätt stor utsträckning, även om man där av patriotiska skäl inte var beredd att med samma radikala nitälskan som bildstormarna Weibull angripa de gammalsvenska nationalbelätena.

Exklusivt lundensisk var däremot receptionen av de idéhistoriska forskningsresultat, som Bernheim 1918 sammanfattade i boken »Mittelalterliche Zeitanschauungen» men som sedan flera år tillbaka var kända genom olika förstudier. Den så kallade augustinska världsuppfattningens av Bernheim framhävda betydelse har på ett avgörande sätt präglat Curt Weibulls arbete om Saxo (1915) och Lauritz Weibulls om Erik den helige. Samma inflytande finner vi också i skrifter av sådana andra generationens män inom den lundensiska källkritikerskolan som Ingvar Andersson och Sture Bolin.²³ Bernheims påpekande av den augustinska världsuppfattningens betydelse för de medeltida krönikeskrivarna gjorde det möjligt för källkritikerna att på ett positivt sätt utnyttja också opålitliga traditionskällor som

kvarlevor och på så vis överskrida källkritiken i dess snävaste, rent negativa mening.

Framställningen av Bernheims reception i Lund skulle vara ofullständig utan ett omnämnande av hans historiedidaktiska betydelse. Bernheims idé, att varje historiestuderande redan under sitt första läroår skulle stimuleras till självständigast möjliga arbete med källorna, lades måhända redan på 90-talet till grund för det akademiska studiet i Lund.²⁴ Helt säkert är, att så var fallet på 1940- och 50-talen; kännedom om Bernheims tämligen komplicerade system för klassificering av källorna avkrävdes också de yngsta studenterna. Men så svagt var vid denna tid det historiografiska medvetandet och så spröda kontakterna mellan Sverige och Tyskland, att i varje fall dessa raders nedskrivare inte på den tiden fick veta, att Bernheim hade varit verksam i en pommersk universitetsstad på endast åtta timmars färd från Lund.

Därmed har vi kommit till gränsen för vår egen tid, och där bör en klok historiker stanna. »Memoarer», sade redan Ranke, »är inte historia». Dock är det nödvändigt att påminna om den nybegynnelse i de vetenskapliga kontakterna mellan Lund och Greifswald på det historievetenskapliga området som skett under efterkrigstiden. Jag tänker då främst på de historikerseminarier som sedan 1979 omväxlande hållits i Greifswald och Lund. Seminarierna har behandlat en mängd teman från feodalismens kris till den strategiska situationen i Östersjöområdet efter det sista kriget.²⁵

Dessa möten har i varje fall enligt min mening varit utomordentligt värdefulla både ur personlig och kulturpolitisk synpunkt. Vi har verkligen lärt känna varandra, var och en vet vad den andre gör, och många oklarheter och fördomar har kunnat röjas ur vägen. Dock är jag inte alldeles säker på, att lika konkreta impulser i våra dagar har utgått från Greifswald eller Lund som på Bernheims och Weibulls tid. Detta kunde förbättras, och till det ser jag också betydande möjligheter, bl.a. på arbetarhistoriens område. Skulle så ske, skulle Greifswald och det gamla Svenska Pommern än en gång bli vad de fordom var: en bro över vilken kulturella impulser av största betydelse kan vandra.²⁶

Noter

- 1 Artikeln återger i lätt bearbetad form ett föredrag hållet vid ett festkollokvium i Greifswald den 29 november 1988 med anledning av Sektion Geschichtswissenschafts (»historiska institutionens») vid Ernst-Moritz-Arndt-Universität i Greifswald 125-årsjubileum.
- 2 A. Hofmeister, Die geschichtliche Stellung der Universität Greifswald. Rede gehalten am Gedenktag des 475-jährigen Bestehens der Universität Greifswald am 13. November

Historievetenskapliga förbindelser mellan Lund och Greifswald¹

- 1931, Greifswald 1932, s. 22.
- 3 U. Willers, Ernst Moritz Arndt och hans svenska förbindelser, Uppsala 1945, s. 43, 72 f.
- 4 Willers, s. 209^f.
- 5 Lunds universitets arkiv. För uppgiften tackar jag professor Kjell-Åke Modéer, Lund.
- 6 L. Weibull (utg.), Ärkebiskop Henrik Reuterdahls memoarer, Lund 1920, s. 126 f.
- 7 Enligt benägen uppgift från professor Birgitta Odén, Lund, som för sin avhandling »Lauritz Weibull och forskarsamhället» (Bibliotheca Historica Lundensis XXXIX, Lund 1975) genomgått brevsamlingen.
- 8 I. Seth, Universitetet i Greifswald och dess ställning i svensk kulturpolitik 1637–1815, Uppsala 1952, s. 79, 82, 277. J. Rosén, Lunds Universitets historia, I, Lund 1968, s. 22 f.
- 9 Seth, s. 165.
- 10 M. Weibull–E. Tegnér, Lunds universitets historia 1668–1868, II, Lund 1868, s. 243, 259 f.
- 11 Hofmeister, s. 21, not 44.
- 12 Hofmeister, a.a. – Benägen uppgift av professor Sten Carlsson, Uppsala. – Historisk tidskrift (Stockholm) 1956, s. 92 f.
- 13 I polemik mot en förenklade inflytelseforskning har Birgitta Odén i ovan a.a. utvecklat detta tema. Jfr även Sven-Eric Liedman i Sydsvenska Dagbladet 24.3.1976.
- 14 Willers, s. 57.
- 15 Fr. Rühs, Geschichte Schwedens, T. 1, Greifswald 1803, s. XXVIII. Grundläggande för vår kunskap om Rühs' ställning i svensk historiografi är Ludvig Stavenow, Friedrich Rühs betydelse för svensk historieskrifning, Nordisk tidskrift 1918. Stavenow har dock förbiset, att Rühs inte bara kritiserar Lagerbrings »stil och bredd» utan också hans bristande källkritik (Stavenow s. 319). Se också B. Henningsson, Geijer som historiker, Uppsala 1961, och Rolf Torstendahl, Källkritik och vetenskapssyn 1820–1920, Uppsala 1964.
- 16 Stavenow, s. 318 f.
- 17 Henningsson, s. 257.
- 18 Torstendahl, a.a.
- 19 Lunds universitetsbiblioteks arkiv: kataloger, utlåningsjournaler.
- 20 Man kan t.ex. tänka på den kritiska inställningen till de isländska sagorna och Saxo, påvisandet av deras beroende av en äldre sägentradition, avståndstagandet från patriotiska och pragmatiska syften, förnekandet av identifikationen götar-goter, de s.k. omvärderingarna och, inte minst, den radikala agnosticismen i fall då inga tillförlitliga källor står till buds.
- 21 Genomgått har L. Weibull, Kritiska undersökningar i Nordens historia omkring år 1000, Lund 1911, densamme, Historisk-kritisk metod och nordisk medeltidsforskning, Lund 1918, och C. Weibull, Saxo, Lund 1915.
- 22 B. Odén, Det moderna historisk-kritiska genombrottet i svensk historisk forskning, Scandia 1975/1, s. 16. Om relationerna mellan Bernheim och weibullarna se också Odén, Lauritz Weibull och forskarsamhället samt Torstendahl, a.a.
- 23 I. Andersson, Källstudier till Sveriges historia 1230–1436, Lund 1928. S. Bolin, Om Nordens äldsta historieforskning, Lund 1931.
- 24 Odén, Lauritz Weibull och forskarsamhället, s. 49. Om Bernheim som historiedidaktiker se Karl-Michael Chilcott, Ernst Bernheim (1850–1942) – Historiker und Hochschulpädagoge. Zum Verhältnis von Geschichtsauffassung, -theorie, -methodologie und geschichtsdidaktisch-hochschulpädagogischen Intentionen (opublicerat manuskript).
- 25 Om historikerseminarierna Greifswald–Lund, se W. Wilhelmus i: Beiträge zur Geschichte der Arbeiterbewegung 1988 nr. 1 och i DDR-revyn 1988, nr. 2.
- 26 Möjligheterna till fruktbara vetenskapliga kontakter mellan Greifswald och Lund ter sig nu, på våren 1990, mera lovande än någon kunde tro när ovanstående ord uttalades.

Torbjörn Vallinder

Montesquieu and Constitution-making in Sweden, 1809–1815

Part I

1 The basic problem: The origins and character of the Instrument of Government of 1809

1809 is one of the most important turning-points in Swedish constitutional history. Following a crushing defeat in a war against Russia, King Gustavus IV Adolphus, the last absolute monarch of Sweden, was dethroned through a *coup d'état* in March that year. A new constitution had to be made in a hurry to establish a legal basis for the new power-holders. The main result was the Instrument of Government of June 6, 1809 which, with many successive amendments, was to be in force up to 1975 when it was succeeded by the Instrument of Government of 1974.

During the last 100 years one of the “great debates” among Swedish political scientists, historians and, to a lesser extent, legal scholars has concerned the roots and the general character of the Instrument of Government of 1809 (hereafter the 1809 IofG). In that debate it has been possible to distinguish two main schools.

The first school maintained that the 1809 IofG was wholly, or at any rate mainly, a result of domestic experiences, a distillation of Swedish constitutional history through the centuries and especially since 1719. A century after the enactment of the 1809 IofG the tenets of the school were aptly summarized by Pontus Fahlbeck in a famous sentence: “The Instrument of Government of 1809 is the history of Sweden transformed into constitutional articles.”¹

Three decades later another prominent member of the school, Fredrik Lagerroth, strongly maintained that not only the building material but also the architectonic style of the 1809 IofG was thoroughly Swedish.²

The second school, while not denying the importance of domestic experiences, tried to demonstrate constitutional influences from abroad, i.e. from foreign countries and from the political philosophy of the time. The leading representative of this school, Axel Brusewitz, summarized his opinion in the following way:

Montesquieu and Constitution-making in Sweden, 1809–1815 Part I

“If we take a broader view of the philosophy which characterized the activities of the Constitution makers it must be said to be fully proved that the regeneration of the Swedish governmental system in 1809 by no means came about without influence from those political ideas which were spread through the French Revolution and everywhere in Europe stimulated the constitutional developments”, i.e. the ideas of Montesquieu.³

During recent decades the polemics between the two schools has abated and the border-line between them has been blurred. Modern scholars, e.g. Gunnar Heckscher, C.A. Hessler and Nils Stjernquist, have pointed out that the contrasts between the schools have often been overstated.

Although their relative importance can be controversial both domestic developments and foreign impulses must have influenced the making of the 1809 IofG, these scholars maintain (see References). Heckscher also stressed that all the time since the Middle Ages Swedish constitutional history has been influenced from abroad.

Against that background I will try to assess the influence of Montesquieu’s ideas on constitution-making in Sweden in the early 19th century. In doing so, I think it will be instrumental to have a long-term perspective on the problem, in both directions, so to speak. That means

1. that the influence of Montesquieu must be studied from the very beginning, i.e. from the middle of the 18th century;
2. that the constitution-making process studied must not be restricted to the enactment of the IofG in 1809. Rather the period 1809–1815 should be taken up. Thus, also the enactment of the *Riksdag* Act in 1810 and the Freedom of the Press Acts in 1810 and in 1812 as well as the revision of the latter Act in 1815, introducing a jury system, should be included in the study. Those three basic laws, together with a fourth one, the less important Succession to the Throne Act of 1810, formed the Constitution of Sweden c. 1810.

In this article I will take up the first aspect, i.e. the influence of Montesquieu in Sweden, c. 1750–1809. I hope to be able to take up the second aspect on some later occasion. As a general background I will, first of all, give an outline of Swedish constitutional traditions up to 1809.

2 Swedish constitutional traditions up to 1809

The constitutional traditions of Sweden are almost as old as those of England – but not unbroken.

The kingdom of Sweden can be traced back at least to the 11th century. After the breakdown of the union with Denmark–Norway during the latter part of the Middle Ages, Sweden emerged as an independent nation-state around 1520.

The deepest roots of Swedish law go back to the ancient Germanic society. From the Middle Ages, Canon and Roman law, primarily through Catholic church, exerted influence in Sweden, although to a lesser extent than in most other European countries.

From the 13th century onwards several provincial codes were recorded in Sweden. In the middle of the 14th century a National Code for the rural areas was enacted and, somewhat later, a corresponding code for the towns.⁴

In the National Code for the rural areas there was a chapter about the king (*konungabalken*). It may well be described as the first Swedish constitution.

The chapter starts by stating rules for the election of the king. Then comes the Royal oath (*konungaeden*) to be taken by the king elect. According to the oath the king should love God, justice and truth and fight injustice and untruth. He should also maintain the rule of law and protect the rights of the citizens. Further there were rules about the Royal council, law-making and public finance.⁵

The *konungabalk* remained in force up to 1809. However, from time to time it was supplemented by two other types of legal documents.

From 1371 to 1809 most Swedish monarchs, though by no means all, had to accept an Accession Charter (*konungaförsäkran*). In this first type of supplementary documents the monarchs promised to govern in accordance with the Royal oath, to protect the rights of the Swedish Parliament (the *Riksdag*) and of the citizens.

The second type of legal documents was an Instrument of Government (*regeringsform*). The first one was enacted in 1634.⁶

From the Middle Ages up to 1809 two of the main participants in the constitutional game were the King and the nobility, especially the high aristocracy, represented by the members of the Council of State. Around the middle of the 16th century a third party emerged, the Four Estates *Riksdag*, with roots back at least to the 15th century. The Four Estates were the Nobility, the Clergy, the Burghers and the Farmers, the Estate of the Farmers being almost unique among European parliaments.⁷

In the constitutional game the *Riksdag*, simply speaking, cooperated with the King and the Council alternately. If two of the actors united they

normally managed to subdue the third one.

Up to the last quarter of the 17th century, some sort of constitutional balance was kept between the King and the Council. However, during the reign of Charles XI (1660–1697) that balance was upset and an absolute era was inaugurated.

The absolute regime started as a military dictatorship at the middle of the 1670s during a fierce war, primarily with Denmark. In the beginning of the 1680s, when the war had been brought to a successful end, the King, backed by the three lower Estates and also the lower Nobility, forced through a series of constitutional decisions by the *Riksdag* which cemented his position.

In 1719 the constitutional pendulum swung in the opposite direction. The change was a result of a prolonged and, eventually, disastrous war between Sweden and other Baltic powers, especially Russia. After the King, Charles XII, had been shot in 1718 at the Norwegian front, the Council and the *Riksdag* united against the different members of the Royal family, absolutism was abolished and the so called Era of Liberty (1719–1772) was inaugurated. During that period several remarkable constitutional achievements were recorded.

First, the Era of Liberty produced two Instruments of Government, in 1719 and in 1720 respectively. Those documents were quite different from their predecessor of 1634. They were no mere administrative statutes – they were fullfledged constitutions, comparable to the American Constitution of 1787.

Through the Instruments of Government the *Riksdag*, not the Council of State, succeeded the King as the leading constitutional actor in Sweden. The Estates alone held the legislative power and decided upon the budget. The *Riksdag* also controlled the Council and, partly through the Council, the King.

“He could not veto legislation, since he had promised in his Accession Charter ‘always to agree with the Estates’. He could not dismiss a minister; he could make appointments to the Council of State only from a list of three presented to him by the Estates; he could not dissolve parliament and appeal to the country, as George III did in 1784; his influence on policy was limited to having a double vote and a casting vote in the Council, and the right to record his dissent; when, in 1756, Adolf Fredrick refused to sign nominations which his Council had approved, they made a name-stamp to take the place of his signature.”⁸

The Instruments of Government also contained an article about the

rights of the citizens. In the main the article repeated the wording of the Royal oath of the Middle Ages. Much later, when the article had been included for a considerable time in the Instrument of Government of 1809, it was sometimes called the Great Charter of Sweden. However, the English Charter of 1215 was a shelter for the feudal barons whereas its Swedish counterpart was valid for all citizens. On the other hand, the Swedish article was less comprehensive and less clear than the American Bill of Rights of 1791 – and immensely less powerful than its American counterpart turned out to be. Nevertheless, despite its ancient origin and archaic language it might very well be looked upon as a modern constitutional feature.

Secondly, in 1723 a *Riksdag* Act was enacted. It regulated the organization and functions of the Estates in a rather stringent and detailed manner. A powerful committee system was instituted.

Thirdly, during the Era a fairly advanced two-party system successively developed in the *Riksdag*. The parties were called Hats (*hattar*) and Caps (*mössor*). The Hats were pro-French and business and industry oriented. The Caps were pro-British or, as a second option, pro-Russian and perhaps somewhat more bureaucratic-minded than the Hats. In the beginning both parties were mercantilistic but the party of the Younger Caps during the 1760s showed more liberal tendencies, not only, for that matter, in their economic policy.

By and large the party battle produced a parliamentary, cabinet system of government, if somewhat crude. The first cabinet crisis occurred after the Hat victory in the election to the 1738–1739 session of the *Riksdag*. The Council was purged of some, though by no means all, Cap members who were replaced by Hats, thus securing a new party majority in the Council.

This is to say that, at the time of Robert Walpole, Sweden produced a cabinet system of government, in some respects more advanced than its contemporary British counterpart, in some respects less advanced.⁹

Fourthly, in 1766 a Freedom of the Press Act was enacted. It abolished outright the previous censorship, except for religious books. It further stated that the files of all public authorities should be open to inspection. Thus Sweden was the first country in the world to institute an almost unlimited freedom of the press, “a very impressive constitutional record”.¹⁰

Fifthly, at the 1765–1766 session the *Riksdag* took up the old problem of the fundamental laws of Sweden, i.e., how to make them and, possibly,

to amend them.

During the 17th century the concept of fundamental law had played an important role in the constitutional debate in Sweden – as well as in England. However, in both countries the concept was fairly unclear.¹¹ In Sweden it seems to have comprised the National Code or at least the chapter about the King, the Instrument of Government, the Accession Charter, possibly also related documents.¹²

Thus, in 1765–1766 the Estates declared that the fundamental laws (*grundlagarna*) might be amended and made rules for the necessary procedure. Any amendment should require two identical, unanimous decisions by the Estates, with a parliamentary election in between. This idea had originally come from the Russian minister in Stockholm.¹³ However, it was clearly very much in line with Cap principles.¹⁴

Which were, then, the fundamental laws of Sweden in 1766? That important question was not answered at that time. The problem remained unsolved up to 1809 when a new Instrument of Government gave the answer through an enumeration of the fundamental laws (cf. above Ch. 1).

In 1772 the constitutional pendulum swung in the autocratic direction. The Era of Liberty was abruptly brought to an end through a *coup d'état* by the new King, Gustavus III (1771–1792). The political parties disappeared, the Freedom of the Press Act was declared invalid and a more balanced system of government was inaugurated through the Instrument of Government of 1772.

In 1789 the constitutional pendulum suddenly and resolutely continued in the autocratic direction. During a war against Russia, a war which had caused a mutiny among aristocratic officers, Gustavus made a new *coup* and instituted a more or less absolute regime.

In 1792 Gustavus was murdered by a nobleman during a masked ball at the Royal Opera House in Stockholm, at least partly for ideological reasons (cf. below Section 3.3). He was succeeded by his son Gustavus IV Adolphus, the last absolute King of Sweden, to be dethroned in 1809.

3 Montesquieu in Sweden up to 1809

3.1 Introduction

The Swedish constitutional development has probably always been determined by a combination of domestic experiences and general political

Montesquieu. Teckning av Saint-Aubin.

ideas coming from outside. During the just described Era of Liberty the impulses from abroad were anyhow very important. Locke's *Second Treatise on Government* was published in Swedish in 1726, the translation having been initiated by the Chancery.¹⁵ The Continental *philosophes*, e.g. Montesquieu, Voltaire and Rousseau, were also read, or at least known, in Sweden.

Conversely, the Swedish governmental system was widely admired on the Continent. Voltaire called Sweden the freest country in the world. To Rousseau the Swedish Constitution was an example of perfection and to Mably a masterpiece of modern legislation, even better than the contemporary English system.¹⁶ However, a more critical view was taken by de Lolme.

It is well known that, during the 18th century, the educated classes in Sweden had a fairly good knowledge of the French language. French was the language of the diplomats. It was also spoken at the court and among

Ulrik Scheffer. Oljemålning av Alexander Roslin 1763. Skokloster.

the nobility, to some extent even among the burghers.¹⁷ Thus, the educated public was quite able to read the French *philosophes* in the original language.

During the 18th century France was, in military, political and cultural

respects, the leading country in Europe. Hence the post as ambassador in Paris was a very important one in the Swedish foreign service. For more than two decades around the middle of the century that post was held in turn by the two brothers Barons (later Counts) Carl Fredrik Scheffer and Ulrik Scheffer. Both of them were leading members of the Hat Party. After the royal *coup d'état* in 1772 they served as principal advisers of King Gustavus III.

In Paris Ambassadors Scheffer enjoyed a fairly good access to the leading political and cultural circles. Both of them seem to have met Montesquieu; Ulrik Scheffer was even present at Montesquieu's death-bed 1755.

Practically nothing is known of Ulrik Scheffer's opinion about Montesquieu's ideas. However, in a letter to a Danish colleague in 1755, Carl Fredrik Scheffer wrote that he had always looked upon Montesquieu as a great man whereas he had never admired *The Spirit of the Laws*. The reason for that scepticism was perhaps that in his work Montesquieu had paid homage to the English governmental system and ignored the Swedish one.¹⁸

3.2 Montesquieu and cultural life

Against the background just given it is hardly astonishing that there is ample evidence that, from the middle of the 18th century, the works of Montesquieu were widely read in Sweden, also in the highest circles. Thus, according to the records of the *Kungl. Biblioteket* in Stockholm (The Royal Library-National Library of Sweden) three members of the royal family had copies of their own of *The Spirit of the Laws* (1748), in French, needless to say.

The first of those members was Louise Ulrica, the wife of Adolphus Frederick, King of Sweden 1751–1771. In her library she had a copy of Montesquieu's book, printed in Geneva in 1749. Further, Gustavus III, King of Sweden 1771–1792, owned a copy of Montesquieu's main work, printed in Copenhagen and Geneva in 1764. Lastly, his brother Charles, in his old age King of Sweden 1809–1818, had two copies of the book, printed in Amsterdam & Leipzig in 1763 and in London in 1769 respectively.

Those three royal persons also owned several other books by Montesquieu. In general it can be said that Montesquieu is represented in all the important 18th century collections which form the core of the *Kungl. Biblioteket*.

Montesquieu and Constitution-making in Sweden, 1809–1815 Part I

The University Library of Uppsala has several editions of *The Spirit of the Laws* printed before 1809. At least some of those volumes must reasonably have been acquired before that year.

In 1807 the University Library of Lund acquired a copy of the book, printed in Amsterdam & Leipzig in 1772. It was, together with several other books of political philosophy, bought from the estate of L.P. Munthe, professor of philosophy, 1785–1807.¹⁹

During the 18th century *The Spirit of the Laws* also found its way to several private libraries in Sweden. Ample evidence has here been found in book advertisements in the newspapers and in the records of the book auction-rooms of Stockholm.²⁰

During the 18th century two of Montesquieu's books were translated into Swedish. In 1755 a Swedish version of *Considerations of the Grandeur and Decadence of the Romans* appeared. At the request of Queen Louise Ulrica, the translation had been made by Olof von Dalin, a leading writer of the period and one of the tutors of Crown Prince Gustavus, the future Gustavus III.

In 1759 a translation of *The Temple of Gnidus* was published. It had been performed by Hedvig Charlotta Nordenflycht, a woman poet.²¹

However, no complete Swedish version of *The Spirit of the Laws* was published before 1809—nor after that year. Up to 1989 only fragments of the book were translated and printed, in periodicals, readers or text-books. In the autumn of that year a publishing house informed about its plan to publish an extensive selection from the book in the spring of 1990.

Up to 1809 fragments from *The Spirit of the Laws* were published on two occasions.

In 1790 C.F. Nordenskjöld, a nobleman and public official, a review editor and founder of a Swedenborg society, printed selections from Montesquieu's book in his journal, the *Allmänna Magazinet*. The chosen text included the chapter on spies in monarchies (Bk 12 Ch. 23) and a selection of remarks on despotism from different chapters.²²

In 1802 Michael Hambrée, a lawyer and later a merchant, published in a pamphlet a translation of two chapters on the corruption of the principle of monarchy in *The Spirit of the Laws* (Bk 8 Chs. 6–7). He did that as an element in a polemic against a review editor (cf. below Section 3.3).²³

Probably only slowly did the Swedish universities add *The Spirit of the Laws* to their syllabi. At the University of Lund that may not have happened until after 1809. About the University of Uppsala we know that, during the later decades of the 18th century, *The Spirit of Laws* was

among the most frequently borrowed books in the libraries of the provincial unions of the students. We also know that, during the first half of the 19th century, some students, following a tradition from the 18th century, read Montesquieu's book.²⁴

However, already during the latter part of the 1750s Montesquieu's works began to influence academic teaching, at least in Uppsala. In 1758 the French *philosophe* was referred to in the lectures by a law professor, Daniel Solander. The instruction given by Johan Ihre, professor of eloquence and political science 1738–1780, and his successor J.A. Lindblom, professor 1781–1787, was deeply influenced by Montesquieu's ideas.²⁵

About the University of Lund we know that, during the later decades of the 18th century, at least two professors of philosophy, the just-mentioned Munthe and also Matthaeus Fremling, were familiar with Montesquieu's work.²⁶

Already in 1758 *The Spirit of the Laws* was quoted in a doctoral thesis at the University of Lund. Interestingly enough, the thesis was suppressed by the Chancellor of the University since, in his view, it contravened the fundamental laws of Sweden. In Uppsala from the 1760s onwards references to Montesquieu became more and more common.²⁷

The most spectacular thesis in the area was written and publicly defended in 1788 in Uppsala by Thomas Thorild, one of the leading writers of the time. The King, Gustavus III, was present during the ceremony and two members of the Swedish Academy served as opponents.

The author boasted that the thesis had been put together in a few hours. Judging from the size (five pages) and the quality of it, that does not seem improbable. The thesis mainly contains a rather superficial criticism of Montesquieu's ideas about the relation between law and liberty. However, Thorild's oral defence of it was a great success.²⁸

“For one concentrated Gustavian moment, scholarship had been transformed into a high-class show.”²⁹ However, that moment cannot be described as one of the finest in the history of the University of Uppsala.

3.3 *Montesquieu and political life*

Needless to say, the borderline between cultural life and political life is often unclear and dubious. However, I think that the distinction may be useful here.

The constitutional message of *The Spirit of the Laws* should be described as reasonably plain. Montesquieu feared and hated despotism. Political

Montesquieu and Constitution-making in Sweden, 1809–1815 Part I

liberty was, consequently, his basic value. His main goal was to construct a constitutional shelter for that liberty.

“Liberty is the right to do everything the laws permit . . . Political liberty is found only in moderate governments. But it is not always in moderate states. It is present only when power is not abused, but it has eternally been observed that any man who has power is led to abuse it; he continues until he finds limits . . . So that one cannot abuse power, power must check power by the arrangements of things” (Bk 11 Chs. 3–4).

Thus, the balance of power was a central concept in Montesquieu’s thought. Such a balance should be achieved through a division of powers between the executive, the legislative and the judicial branches of government. In such a system independent courts were crucial: “Nor is there liberty if the power of judging is not separate from legislative power and from executive power” (Bk 11 Ch. 6).

Beside the balance of power another concept was very important in Montesquieu’s thought: intermediate powers: “The most natural intermediate, subordinate power is that of the nobility. In a way, the nobility is of the essence of monarchy, whose fundamental maxim is: *no monarch, no nobility: no nobility, no monarch*; rather, one has a despot . . . If you abolish the prerogatives of the lords, clergy, nobility, and towns in a monarchy, you will soon have a popular state or else a despotic state” (Bk 2 Ch. 4).

In sum, Montesquieu was a thoughtful liberal aristocrat with some democratic leanings and his constitutional ideal was a monarchy tempered by intermediate groups.³⁰

During the Era of Liberty in Sweden different practical conclusions might have been drawn, and were in fact drawn, with Montesquieu as the starting point.

During the first half of the 1750s the royal family grew more and more unhappy with the system of government, especially the weak position of the king. The leading force of the family, not least in constitutional matters, was Queen Louise Ulrica. The Queen was a sister of King Frederick the Great of Prussia and a well educated, intelligent and strong-willed woman. She was heavily influenced by the ideas of the Enlightenment and had met several of the leading personalities in the field of culture, among them Voltaire. Her constitutional ideal was enlightened despotism.³¹

Around her Louise Ulrica assembled what might be called a third political party, the Court Party, with a new constitution as its basic goal. In 1756 that party, led by the Queen, attempted a *coup d'état* to achieve a

constitutional reform. The coup was incompetently organized and ended in disaster.

We have no clear evidence of influence from the ideas of Montesquieu behind the *coup*. However, already in 1750, only two years after the publication of *The Spirit of the Laws*, Dalin who was a close friend of the Queen (above Section 2.2) was acquainted with the book. In his own book on Swedish history he referred to Montesquieu's theory of climates.³²

At roughly the same time, i.e. about 1755–1756, Carl Fredrik Scheffer wrote a private memorandum on the faults of the Swedish governmental system. Without mentioning Montesquieu he stressed the need for a constitutional balance of power. In his last paragraph Scheffer suggested that the Estates should hold a session exclusively devoted to constructing a shelter for “their and the general liberty against themselves”.³³

Already before the royal *coup* the governing Hat Party had taken some measures to prop up the existing system of government. One of those measures was the publication of an official journal, *En Ärlig Svensk* (An Honest Swede) 1755–1756, edited by the *ensor librorum* himself, Niklas von Oelrich, earlier professor of the history of literature and of philosophy at the University of Lund. The task of the journal was to explain and defend *det sälla regeringssättet*, i.e. the felicitous system of government, as understood by the Hats. Thus, the journal tried to demonstrate that the system was in accordance with the demands of religion and natural law.

According to the index, Locke was mentioned once in the *En Ärlig Svensk* (pp. 187 f), in connection with a reference to the Swedish translation of his *Second Treatise* (above Section 3.1). There were no explicit references to the works of Montesquieu. However, glancing through the journal it is easy to find sentences which must reasonably have been influenced by *The Spirit of the Laws*. Several of them are paraphrases, more or less, of the French *philosophe*, quite natural in a journal edited by a former professor of philosophy.

A few examples may be illuminating. Freedom was the central theme of the journal. Freedom, it was repeatedly stressed, here meant freedom under the law, especially under the fundamental laws (e.g. pp. 37 f, 224, 296, 454 f, 870). Royal absolutism was described as the worst form of human bondage, as the main root of all evil (e.g. pp. 256, 287). Referring to the Instrument of Government of 1720, the journal described the Council of State as a mediator between the King and the Estates (p. 547).

During the 1760s the royal family and its advisers made new efforts, this time in a more careful way, to achieve a constitutional reform. The court

Montesquieu and Constitution-making in Sweden, 1809–1815 Part I

took up negotiations with the leaders of the parties, among them Carl Fredrik Scheffer. These new efforts were clearly influenced by the ideas of Montesquieu. However, the endeavours failed in the end; no agreement between the parties about a reform was reached.³⁴

In 1772 a new constitution was brought about through the *coup d'état* by the new King, Gustavus III (above Ch. 2). The king and his advisers, among them the Scheffer brothers, were educated men who all knew the constitutional ideas of Montesquieu. However, Gustavus was no constitutionalist; he was, above all, a shrewd political actor greedy for power. In practice the new governmental system was more and more balanced in favour of the king.³⁵

In 1789, through a new *coup* by Gustavus III, every shade of constitutionalism was wiped out from the Swedish system of government. Quite naturally, the enemies of the new royal despotism turned to the constitutional armoury of Montesquieu. Thus, Nordenskjöld who in 1790 translated and printed selections from *The Spirit of the Laws* (above Section 3.2) seems to have been fairly close to the group of noblemen who were planning the murder of Gustavus. Interestingly enough, Nordenskjöld was at about the same time preparing a Swedish edition of Thomas Paine's *The Rights of Man*.

In his excerpts Nordenskjöld had, quite deliberately, of course, concentrated on Montesquieu's statements on despotism. The authorities understood the message and Nordenskjöld's journal was banned by the Chancery.³⁶

After the murder of Gustavus III, the absolute or nearly absolute system, first during the regency and then, from 1796, during the reign of Gustavus IV Adolphus, developed in an even more obscurantist and reactionary direction. Successively a fullblown authoritarian press regime was built up. A few remnants of the political debate could be found in some cultural reviews, e.g. the *Läsning i blandade ämnen*, edited by Count Georg Adlersparre, a military officer and a writer on political and economic matters.³⁷ The fifth volume of the *Läsning* (1801) contained an extensive anonymous article on "The mission of the Swedish nobility". We now know that the author was Michael Hambrée (above Section 3.2).

Hambrée's starting-point was a famous dictum in *The Spirit of the Laws*: "... no monarch, no nobility; no nobility, no monarch ..." (above Section 3.3). Following Montesquieu, Hambrée looked upon the nobility as the most important intermediate power in the society. To Hambrée the nobility should primarily be a class of proprietors devoting themselves to

cultural and scientific affairs. Agriculture should be taken care of by the farmers.

Hambrée's article started a polemic between him and the editor, Adlersparre. Since the *Läsning* had been closed down it had to be performed in pamphlets.³⁸

In his pamphlet, as said above (Section 3.2), Hambrée inserted a translation of two chapters of *The Spirit of the Laws*.

The public debate on the matter stopped there. However, in private the debate was continued by A.G. Silverstolpe, a noted poet and a member of the Swedish Academy. In an unpublished commentary Silverstolpe criticized Adlersparre and agreed with Hambrée. Like Montesquieu Silverstolpe stressed the need of intermediate powers. In this connection he translated extensive parts of the chapter on the excellence of a monarchical government in *The Spirit of the Laws* (Bk 5 Ch. 11). Silverstolpe described the book as a masterpiece.³⁹

Around 1800 an important stronghold of Montesquieu's ideas was a group in Uppsala called the *Juntan* (the Junta). Two of the leading members were readers at the University: Benjamin Höijer in philosophy, G.A. Silverstolpe (a brother of A.G. Silverstolpe) in political science. The third man in the leadership was Hans Järta, a former baron who in 1800, during a session of the *Riksdag*, as a protest against the King, Gustavus Adolphus, had resigned his nobility. Höijer, Silverstolpe and Järta were well versed in the philosophical, political and economic writings of their time. Especially Järta was also an elegant writer.⁴⁰

In 1799 Järta anonymously published a satirical pamphlet about the best way to reinstitute the ancient French monarchy. He started, ironically of course, by a reference to the horrible publications where the *philosophes* had advocated the so called rights of man. He went on by proposing the institution of a "bureau of opinion" which should supervise the printers, assign topics for writers, collect reports on public opinion in different provinces of the country and so on. Thereby the authorities would be able to "guide" the ways of thinking in the country – an early form of "the Ministry of Truth."⁴¹

Järta further made an explicit reference to *The Spirit of the Laws*, namely the earlier quoted statements about the intermediate powers (above Section 3.3).⁴² There is maybe also a certain similarity between Montesquieu's *Persian Letters* and Järta's pamphlet. However, the Swede could not match the graceful elegance of the Frenchman.

4 A preliminary summary

At this point a preliminary summary may be in order.

During the last 100 years no serious Swedish scholar has ever denied that, in 1809, the educated public in Sweden knew the constitutional ideas of Montesquieu fairly well. That statement is even more true, speaking about the politicians who made the fundamental laws from 1809 onwards: they were all highly educated men. In Swedish history those politicians, very similar to the American “Founding Fathers” of 1787, are known as “the Men of 1809”.

Against this background it may be fair to say that there are relatively few really new pieces of information in what I have written so far. However, as indicated above (Ch. 1), I think that the long-term perspective I have applied may, after all, provide some new insights.

Looking backward I think that I have very clearly demonstrated

- that, in 1809, Montesquieu had been at the centre of the cultural and political debate in Sweden for about 60 years,
- that Montesquieu’s works had been debated at the court, at the universities, among writers and editors,
- that, all the time but especially since 1789, Montesquieu had inspired different opponents of royal absolutism.

Looking forward, without unduly anticipating the results of subsequent parts of this article I would like to point out that several of the politicians and writers who have been mentioned so far were to play important roles during the constitution-making period from 1809 onwards. For example

- Georg Adlersparre was one of the leaders behind the *coup d’état* in March, 1809,
- A.G. Silverstolpe was a leading member of the Men of 1809 and also of the Constitutional Committee of the *Riksdag* which drafted the fundamental laws,
- Hans Järta, also a member of the Men of 1809, was the secretary of the Constitutional Committee in 1809,
- G.A. Silverstolpe held that post in 1812 and 1815,
- J.A. Lindblom was Archbishop and *ex officio* Speaker of the Estate of the Clergy 1809–1818
- A.G. Silverstolpe and Michael Hambrée wrote influential constitutional pamphlets in 1809.

All those men were deeply imbued by the ideas of Montesquieu. That fact must at least have had some influence on constitution-making in Sweden, 1809–1815.

Footnotes

- 1 P. Fahlbeck (1910) p. 29, cf. pp. II, 291.
- 2 F. Lagerroth (1942) p. III.
- 3 A. Brusewitz (1917) p. 110.
- 4 S. Strömholm (1981) pp. 21 ff.
- 5 F. Lagerroth (1947).
- 6 S.A. Nilsson (1984); the Instruments of Government 1634–1809 and the Accession Charters 1611–1800 are printed in E. Hildebrand (1891).
- 7 See generally M.F. Metcalf (1987) and N. Stjernquist (1989).
- 8 M. Roberts (1986) pp. 62 f.
- 9 See the illuminating comparisons in M. Roberts (1986) Ch. 2.
- 10 F. Lagerroth (1915) p. 593.
- 11 On the English debate cf. J.W. Gough (1961).
- 12 Cf. G. Rystad (1987) p. 105.
- 13 M.F. Metcalf (1977) p. 193.
- 14 M. Roberts (1986) p. 169.
- 15 J. Locke (1726) p. 2.
- 16 F. Lagerroth (1915) pp. 733 f.
- 17 E. Hammar (1980) pp. 4 f.
- 18 See generally the Scheffer dispatches from Paris in the *Diplomatica Gallica* collections of the *Riksbiblioteket* (National Archives), Stockholm; further e.g. C.T. Odhner (1892) pp. 35, 91 f, C.F. Scheffer (1982) esp. pp. 37 f, 192 f, R. Shackleton (1961) p. 393.
- 19 Personal communications from Mr Lars Olsson, Librarian, Special collections, Kungl. Biblioteket, Ms Margareta Härdelin, Librarian, University Library of Uppsala and Dr J.-O. Friström, Librarian, University Library of Lund respectively.
- 20 R. Karlbom (1964) pp. 80 ff.
- 21 *Vitterhetsarbeten* Vol. I (1759) pp. 173 ff; cf. T. Stålmarch (1967) pp. 78 f.
- 22 Pp. 122 f, 138 ff.
- 23 M. Hambrée (1802) pp. 23 ff, R. Karlbom (1964) pp. 128 ff.
- 24 K. Gierow (1971) p. 25, B. Henningsson (1961) p. 47, A. Brusewitz (1945) p. 4.
- 25 I. Brohed (1973) pp. 47 ff; cf. B. Lewin (1985) pp. 87 ff.
- 26 G. Johannesson (1982) p. 211.
- 27 I. Brohed (1973) pp. 16, 34, 47.
- 28 O. Levertin (1982), C. Annerstedt (1914) pp. 636 ff.
- 29 S. Lindroth (1976) p. 118.
- 30 Cf. J.N. Shklar (1987).
- 31 O. Jägerskiöld (1945).
- 32 M. Lamm (1911) p. 63.
- 33 The memorandum is printed in O. Jägerskiöld (1939).
- 34 O. Jägerskiöld (1943) esp. pp. 155 ff.
- 35 F. Almén (1940) pp. 41 ff, B. Hennings (1967) pp. 24 ff.
- 36 R. Karlbom (1964) p. 83; cf. E. Nyman (1963) pp. 80 f.
- 37 K. Anér (1948).
- 38 G. Adlersparre (1801), M. Hambrée (1802).
- 39 R. Karlbom (1964) pp. 145 ff.
- 40 Cf. e.g. O. Dixelius (1953) pp. 186 ff.
- 41 H. Järta (1799) pp. 6 f.
- 42 H. Järta (1799) p. 36.

References

Unpublished material

Diplomatica Gallica, *Riksarkivet* (National Archives), Stockholm, Sweden.

Books and articles

G. Adlersparre, *Fyra oförgripeliga meningar* ... Stockholm: Andreas J. Sylvenius 1801.

F. Almén, *Gustav III och hans rådgivare 1772–89*, Uppsala: Appelbergs Boktryckeri-aktiebolag 1940.

K. Anér, *Läsning i blandade ämnen. Studier i 1790-talets svenska press- och litteraturhistoria*, Göteborg: Rundqvists Bokförlag 1948.

C. Annerstedt, *Uppsala universitets historia*, Vol. 3:1 1719–1792, Uppsala & Stockholm: Almqvist & Wiksell 1914.

I. Brohed, *Stat – religion – kyrka. Ett problemkomplex i svensk akademisk undervisning under 1700-talet* (Summary in German), Stockholm: Nordiska Bokhandeln 1973.

A. Brusewitz, *Studier öfver 1809 års författningskris*, Uppsala: Akademiska Bokhandeln 1917.

A. Brusewitz, »Från Svedelius till Kjellén», *Statsvetenskaplig Tidskrift* Vol. 48 pp. 3–25 1945.

O. Dixelius, *Den unge Järta. En studie över en litterär politiker*, Uppsala: Appelbergs Boktryckeri 1953.

P. Fahlbeck, *Regeringsformen i historisk belysning*, Stockholm: Norstedts 1910.

K. Gierow, *Lunds universitets historia* Vol. III 1790–1867, Lund: Gleerups 1971.

J.W. Gough, *Fundamental Law in English Constitutional History*, Second ed., Oxford: At the Clarendon Press 1961.

/M. Hambrée/, *Herr Vål Ment* ... , Stockholm: Andreas J. Sylvenius 1802.

E. Hammar, *L'enseignement du français en Suède jusqu'en 1807*, Stockholm: Akademitlitteratur 1980.

G. Heckscher, »Nationell och internationell författningsdebatt 1809 »tidigare» (Summary in English), *Civibus et rei publicae. Festskrift till Georg Andréén*, Stockholm: Almqvist & Wiksell pp. 146–161 1960.

B. Hennings, *Fyra gustavianska studier*, Stockholm: Norstedts 1967.

B. Henningsson, *Geijer som historiker* (Summary in German), Stockholm: Norstedts 1961.

C. A. Hessler, »Regeringsformen och den utländska doktrinen», *Statsvetenskaplig Tidskrift* Vol. 62 pp. 209–225 1959.

E. Hildebrand, ed., *Sveriges regeringsformer 1634–1809 samt Sveriges konungaförsäkringar 1611–1800*, Stockholm: Norstedts 1891.

G. Johannesson, *Lunds universitets historia* Vol. II 1710–1789, Lund: Liber 1982.

O. Jägerskiöld, »C. F. Scheffer och 1750-talets författningskris», *Historisk Tidskrift* Vol. 59 pp. 180–196 1939.

O. Jägerskiöld, *Hovet och författningsfrågan 1760–1766* Uppsala: Almqvist & Wiksell 1943.

O. Jägerskiöld, *Lovisa Ulrika*, Stockholm: Wahlström & Widstrand 1945.

/H. Järta/, *Några tankar om sättet at uprätta och befästa den urgamla franska monarchien*, Stockholm: Kumblińska Tryckeriet 1799.

R. Karlbom, *Bakgrunden till 1809 års regeringsform. Studier i svensk konstitutionell opinionsbildning 1790–1809* (Summary in French), Göteborg: Akademiförlaget 1964.

F. Lagerroth, *Frilhetstidens författning. En studie i den svenska konstitutionalismens historia*, Stockholm: Bonniers 1915.

F. Lagerroth, *1809 års regeringsform, dess ursprung och tolkning*, Stockholm: Norstedts 1942.

F. Lagerroth, *Den svenska landslagens författning i historisk och komparativ belysning*, Lund: Gleerups 1947.

M. Lamm, *Johan Gabriel Oxenstierna. En gustaviansk natursvärmars liv och dikt*, Stockholm: Gebers 1911.

Torbjörn Vallinder

- O. Levertin, »Thorilds Disputation Pro Exercitio 22 mars 1788», *Samlaren* Vol. 13 pp. 91–115 1892.
- B. Lewin, *Johan Skytte och de skytteanska professorerna*, Uppsala: Almqvist & Wiksell International 1985.
- S. Lindroth, *A History of Uppsala University 1477–1977*, Stockholm: Almqvist & Wiksell 1976.
- J. Locke, *Oförgräpelige Tankar om Werdslig Regerings Rätta Ursprung Gräntsor och Ändamål*, Stockholm: Kungl. Tryckeriet 1726.
- J. L. de Lolme, *A Parallel between the English Constitution and the Former Government of Sweden* . . . London: Almon 1772.
- M. F. Metcalf, *Russia, England and Swedish Party Politics 1762–1766*, Stockholm: Almqvist & Wiksell 1977.
- M. F. Metcalf, ed., *The Riksdag: A History of the Swedish Parliament*, Stockholm: The Swedish Riksdag/The Bank of Sweden Tercentenary Foundation 1987.
- Ch.-L. de Montesquieu, *Tankar öfwer orsakerne til de romares wälde och fall*, Stockholm: Kongl. Tryckeriet 1755.
- Ch.-L. de Montesquieu, *The Spirit of the Laws*. Transl. and ed. by Anne M. Cohler et al., Cambridge: Cambridge Univ. Press 1989.
- S. A. Nilsson, »1634 års regeringsform i det svenska statssystemet» (Summary in English), *Statsvetenskaplig Tidskrift* Vol. 87 pp. 295–311 1984.
- E. Nyman, *Indragningsmakt och tryckfrihet 1785–1810* (Summary in English), Stockholm: Bok- och Reklamtryck 1963.
- C. T. Odhner, *Minne af Riksrådet m.m. Grefve Ulrik Scheffer*, Stockholm: Norstedts 1892.
- M. Roberts, *The Age of Liberty. Sweden 1719–1772*, Cambridge: Cambridge Univ. Press 1986.
- G. Rystad, "The Estates of the Realm, the Monarchy, and Empire, 1611–1718", M. F. Metcalf (1987) pp. 61–108 1987.
- C. F. Scheffer, *Lettres particulières à Carl Gustaf Tessin 1744–1752*. Edition critique par Jan Heidner, Stockholm: Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia 1982.
- R. Shackleton, *Montesquieu. A Critical Biography*, Oxford: Oxford Univ. Press 1961.
- J. N. Shklar, *Montesquieu*, Oxford: Oxford Univ. Press 1987.
- N. Stjernquist, »Regeringsformens tillkomst», *Statsvetenskaplig Tidskrift* Vol. 62 pp. 98–133 1959.
- N. Stjernquist, ed., *The Swedish Riksdag in an International Perspective*, Stockholm: The Bank of Sweden Tercentenary Foundation 1989.
- S. Strömholm, ed., *An Introduction to Swedish Law*, Stockholm: Norstedts 1981.
- T. Stålmarch, *Hedvig Charlotta Nordenflycht*, Stockholm: Natur och Kultur 1967.
- T. Thorild, *Critik öfver Montesquieu*, Uppsala: Johan Edman 1788.
- Vitterhetsarbeten*, utgifne af et Samhälle i Stockholm, 2nd ed. Vol. I, Stockholm: Kongl. Tryckeriet 1759.

Periodicals

Allmänna Magazine

En Ärlig Svensk

Läsning i blandade ämnen

Acknowledgements

Valuable advice has been provided by Professor Hans F. Petersson, Department of Political Science, and Mr Leif Lindin, Department of Theology, University of Lund.

Minnesord

Stig Gustafsson

Av Curt Kihlstedt

När ekonomutbildningen påbörjades vid Lunds universitet 1961, hade Stig Gustafsson redan tagit plats på scenen som en av de första lärarna och forskarna inom ämnet företagsekonomi. Nils Västhagen hade 1958 utnämnts till den första professorn i företagsekonomi i Lund och fick uppdraget att som dekanus för den ekonomiska fakulteten bygga upp en »handelshögskola» inom universitetets ram. Han hade lärt känna Stig Gustafssons kapacitet redan tidigare. De hade båda tjänstgjort vid handelshögskolorna i Göteborg och Stockholm, och Västhagen rekryterade honom år 1960 till Lund, till en början som t.f. på den egna professuren. – Det var så Stig Gustafsson kom till Lund.

Stig Gustafsson föddes i Göteborg den 10 augusti 1923. Föräldrar var förste poliskonstapeln Johan Gunnar Gustafsson och hans hustru Sigrid Elisabet, f. Hedin. Efter studentexamen på latinlinjen vid Hvitfeldtska läroverket i Göteborg 1941 och den ettåriga fackkursen för studenter vid Göteborgs Handelsinstitut 1942 skrevs han in vid Handelshögskolan i Göteborg och avlade där ekonomexamen år 1945 med ett av de högsta betyg, som delats ut vid denna högskola. Redan något innan han avlade examen hade han anställts som biträdande lärare och assistent till professorn i ekonomisk geografi Olof Jonasson, och ett år senare blev han biträdande lärare i företagsekonomi hos Göteborgs »grand old man» inom redovisningen, professor Albert ter Vehn. Båda torde ha haft ett betydande inflytande på såväl hans kunskaper som hans framtida intresseinriktning.

Efter några år med taxeringsarbete i Göteborg började Stig Gustafsson 1948 på Företagsekonomiska Forskningsinstitutet vid Handelshögskolan i Stockholm (FFI). Den distributions- och strukturekonomiska forskningen där under Folke Kristensson (som hade blivit den förste ekonomie doktorn 1946) och med Bertil Ohlin och Gerhard Törnqvist som inspiratörer

10.8.1923–16.10.1983

lockade. Han blev ekon. lic. 1953 med avhandlingen »Hamnkapaciteten i Stockholm – struktur och kostnader» – en av de första egentliga kommunalekonomiska avhandlingarna i Sverige. Den fick mycket goda omdömen såväl i recensioner som i sakkunnigutlåtanden, och skulle i dag utan tvekan ha lett till en doktorsexamen.

Stig Gustafsson fortsatte att undervisa i redovisning och finansiering på Handelshögskolan och forska på FFI. Hans speciella intresseinriktning med kommunal företagsekonomi och ekonomisk geografi ledde till att han planerade och påbörjade en större studie av »Kommunalekonomisk effekt av förändringar i markutnyttjande», som tyvärr mer eller mindre avbröts genom de nya arbetsuppgifterna i Lund efter 1960. Inom det kommunalekonomiska området i övrigt studerade han och skrev om amerikanska storstäder som storföretag – New York, Boston, San Francisco m.fl. – 1954–1955 var han expert åt 1953 års varudistributionsutredning och utvecklade där bl.a. idéer om pris efter prestation och om blockkonkurrens inom handeln. Han skrev då flera kapitel i betänkandet »Pris och prestation i handeln» (SOU 1955:16). Perioden 1955–1958 var han biträdande chef på FFI. – Jag minns ännu med välbehag hans anställningsintervju för FFI:s räkning med mig år 1957 under en lunch på en central stockholmskrog, vilket i varje fall formellt betydde starten på min egen forskarkarriär.

När Nils Västhagen bad Stig Gustafsson komma ned till Lund och företagsekonomiska institutionen här, blev det nog mer administration och mindre egen forskning än vad i varje fall den senare tänkt sig. Till en början bestod institutionen av en »kärna» av – förutom Nils Västhagen – Göran Widebäck (från 1958), Lars O Andersson (från 1959) och så Stig Gustafsson (från 1960). När jag sedan själv kom ned till Lund 1962, kändes det som ett betydelsefullt stöd att ha honom »på plats» och att få honom som kollega. Uppbyggnaden av institutionen till att motsvara kraven för en fullgod ekonomutbildning krävde mycken tid och omfattande organisatoriska insatser. Studerandeantalet fördubblades vartannat år. Tillgången på kvalificerade lärare var begränsad. Bristen täcktes ofta genom »tillresande» från Stockholm och Göteborg, varvid Stig Gustafssons överblick och kontaktnät var mycket värdefulla. Några år senare – 1967 – utnämndes han till preceptor, och från den 1 juli 1969 tjänstgjorde han som professor i företagsekonomi vid Lunds universitet.

Hans kommunalekonomiska kapacitet togs i anspråk genom uppdrag och utredningar åt främst skånska kommuner såsom Kristianstad, Hälsingborg och Malmö. Bl.a. hjälpte han den senare komunen med en utredning angående fast förbindelse över Öresund år 1963 (!).

Curt Kihlstedt

Vi är många av Stigs kollegor och vänner, som ser honom som en av de stora intellektuella begåvningarna vi samarbetat med. En styrka hos honom var en ovanlig bredd i analysen. Han spände i sin forskning över ett vitt fält från ekonomisk geografi via strukturekonomi, kommunalekonomi och distributionsekonomi till redovisning och finansiering. Oavsett de specifika problemen var han den professionelle ekonomen. Men det var också karakteristiskt för Stig att han arbetade utan tanke på egen vinning och gärna delgav andra sina idéer och uppslag, kanske inte i större sammanhang utan hellre i den lilla gruppen av forskare och studenter.

När tvistiga frågor uppstod – det kunde gälla betydelsefulla avgöranden vid t.ex. tillsättningsärenden eller mera vardagliga problem – var det en stor tillgång för oss att kunna rådfråga Stig. Hans omdöme ifrågasattes inte – han var nämligen omutligt rättrådig. Stigs mångfacetterade intellekt fick även många uttryck inom konst och humaniora. Han spelade själv piano, läste mycket och tyckte alltid att han ville veta mer. Stig var en självskrivnen ledamot av Vetenskaps societeten i Lund, där han upptogs år 1969.

Men i dag är det hans medmänsklighet, hans engagemang för andra – »he cared» – och hans fina intellektuella humor som vi mest minns. Och det fina samspelet mellan Stig och hans hustru Gunbritt känner vi alla till – vi hade många tillfällen att avnjuta deras värdskap – och vi vet vilken stor betydelse hon haft i hans liv.

Stig dog den 16 oktober 1983. Vi saknar honom mycket.

Otto Oberholzer

Av *Gustav Korlén*

När Otto Oberholzer 1946 blev tysk lektor vid Lunds universitet kunde han knappast ana att hans vetenskapliga intressen därmed skulle få en ny inriktning och att han så småningom skulle komma att spela en betydande roll som förmedlare mellan tysk och svensk litteraturvetenskap och germanistik.

Oberholzer var lärjunge till den 1988 bortgångne framstående litteraturhistorikern Emil Staiger (likaledes ledamot av Vetenskaps societeten) och hade vid Zürichs universitet just framlagt en avhandling om en i Sverige föga känd österrikisk exilförfattare, *Richard Beer-Hofmann. Werk und Weltbild des Dichters*. Det var ett pionjärbete inom ett område som först två decennier senare genom Walter Berendsohns försorg skulle bli föremål för en samlad internationell forskningsinsats. Men det var också, som Carl Fehrman underströk i en recension i SDS, en avhandling som med sin textimmanenta interpretationsmetodik speglade en helt annan litteraturvetenskaplig tradition än den vid denna tid i Sverige förhärskande.

Sin breda litterära orientering hade Oberholzer då redan dokumenterat som författare till ett informativt *Kleines Lexikon der Weltliteratur* (1946). Med sitt försynta väsen och sin förankring i en europeisk humanistisk tradition var Oberholzer sällsynt väl skickad att återupprätta den ramponerade tyska kulturens anseende. Det finns också många vittnesbörd om den stimulans som utgick från hans föreläsningar och övningar över ämnen som »Literaturgeschichte des 20. Jahrhunderts», »Österreichische Literatur des 19. Jahrhunderts», »Deutsche Lyrik seit dem Barock». Minnesvärd var den föreläsning han inför en stor publik höll över Hermann Hesse i samband med nobelpriset 1946.

Sina intryck av svenskt universitetsväsen redovisade Oberholzer i en artikel om »Universitäten und Akademiker in Schweden» i *Schweizerische Hochschulzeitung* 1947. Han levererade där en bister kritik som inte har

11.12.1919–10.10.1986

förlorat mycket av sin aktualitet. Den ger också en så stark belysning av den kontinentaleuropeiska universitetstradition som präglat honom att den förtjänar att här återges:

»So wenig wir die positiven Seiten übersehen, so wenig wollen wir auch die Gefahren des schwedischen Systems ausser acht lassen. Der Haupteinwand ist, dass der schwedische Student auf der untersten Stufe meistens nur gerade das studiert, was befohlen ist, aber nichts darüber hinaus. Der unmittelbare Reiz und Zauber des Studiums besonders in seinen von Examenssorgen unbeschwerten Anfängen, geht auf diese Weise verloren. Der Trieb, selbst zu suchen und selbst zu finden, bei uns früh geweckt und entwickelt, verkümmert. Um weltanschauliche Grundlagen zu ringen, nach den Axiomen einer Wissenschaft zu fragen, dazu hat der schwedische Student gemeinhin keine Veranlassung. Von den Strömungen im Geistesleben erfährt man wenig und interessiert sich auch wenig dafür. Neue Erkenntnisse werden allenfalls mit Interesse registriert, aber was sie bedeuten, wie sie zustandegekommen sind, die Geheimnisse der Methodenforschung, das Schöpferische schlechthin, – all das wird doch als recht nebensächlich betrachtet. Prinzipien Diskussionen kennt man kaum. Auch die Licentiandenseminarien bieten hier keinen, oder höchstens einen notdürftigen Ersatz. Man hat den Eindruck, dass für die schwedischen Universitäten das 'Rätsel Mensch' nicht existiert, – aber wohl-gemerkt nur für diese nicht. Die Entwicklung zur akademischen Persönlichkeit, die bei uns vor allem andern ausgebildet werden soll, und über der man leicht die Vermittlung schulmässiger Wissensunterlagen vergisst, indem man das Wissen entweder einfach voraussetzt oder dann unterschätzt, diese Entwicklung erfolgt in Schweden – wenn überhaupt – erst im vorgeschrittenen Stadium, meist erst nach dem Licentiat, und dann merkwürdigerweise ausserhalb der Universität. So kommt es, dass bei uns viele Akademiker die Universität verlassen, die sich viele elementare Sachkenntnisse erst in der Praxis erwerben können, während in Schweden umgekehrt eben viele 'zwei-beinige Karteien über unzusammenhängende Daten und Fakta' mit einem akademischen Titel herumlaufen.»

Det är tydligt att konfrontationen med det positivistiska svenska universitetsväsendet blev något av en kulturkrock för den unge Oberholzer, förtrogen med ett examensväsen där man ännu långt senare kunde finna föreskrifter av typen »ein reines Abfragen von Wissenstatsachen ist unzulässig». Men samtidigt skulle lundaåren och kontakterna med företrädare för svensk litteraturvetenskap visa sig fruktbara som upptakten till en nyorientering i ämnesval och metodik.

Universitetskatalogen upplyser om att Oberholzer 1947 meddelade undervisning i konsten att översätta till tyska på grundval av Pär Lagerkvists »Det eviga leendet». Det ligger nära till hands att här se ett indicium på ett

spirande intresse för den författare som han efter sin återkomst till Schweiz 1949 skulle komma att ägna så stor uppmärksamhet. Han var under åren 1951–56 kulturredaktör för »Neues Winterthurer Tageblatt», därefter under ett tiotal år gymnasielärare vid »Kantonschule Winterthur». I en rad schweiziska tidskrifter och tidningar behandlade han i samband med nobelpriset 1951 och åren därefter Pär Lagerkvists verk ur olika aspekter. Dessa artiklar kan alla ses som förstudier till den bok han publicerade 1958, *Pär Lagerkvist. Studien zu seiner Prosa und seinen Romanen*. Det var en s.k. »Habilitationsschrift» som ledde till docentur vid Zürichs universitet och som rönt uppskattning även inom svensk litteraturforskning. Den ledde också till en nära personlig kontakt och vänskap med Lagerkvist. Intressanta inblickar i den brevväxling med honom som påbörjades redan 1949 gav Oberholzer vid ett Stockholmssymposium, tryckt i samlingsvolymen *Aspekte des Kulturaustausches zwischen Schweden und dem deutschsprachigen Mitteleuropa nach 1945* (1981). Han översatte också ett flertal av Pär Lagerkvists verk och erhöll härför Svenska Akademiens översättarpris 1970.

Boken om Pär Lagerkvist tillsammans med ett antal smärre studier i andra nordiska författarskap ledde till att han 1968 utsågs till innehavare av en nyinrättad professur i »Neuere skandinavische Literaturen» vid Kiels universitet. Han hade då året innan varit gästprofessor vid tyska institutionen i Stockholm, där han verksamt bidrog till att bygga ut den litteraturvetenskapliga forskningen. Ett resultat av hans undervisning där var den briljanta översikten »Spiegelungen der Gegenwart in der modernen Literatur der deutschen Schweiz» i *Moderna språk* 1968, ett ämne som han senare i utvidgad form behandlade i samlingsverket *Die deutsche Literatur der Gegenwart* (1971).

Oberholzer tillträdde sin professur i Kiel vid en tidpunkt då turbulensen vid västtyska universitet var mycket stor. Den tog sig bl.a. uttryck i att germanistiska institutioner döptes om till »Rosa Luxemburg-Institut für Germanistik» med revolutionära slagord som »Schlagt die Germanistik tot, macht die blaue Blume rot!» Oberholzer lyckades emellertid snabbt bemästra situationen – bl.a. genom att, som den homo ludens han var, till de radikala studenternas förfärgelse föreslå att hans institution skulle benämnas »Pippi Langstrumpf-Institut für Skandinavistik».

Han utvecklade i fortsättningen en imponerande vetenskaplig och, inte minst, organisatorisk aktivitet, som snabbt gjorde Kiel till ett internationellt centrum för nordisk litteraturforskning. Sålunda presiderade han vid den stora kongress som 1972 anordnades i Kiel av ”International Associa-

tion for Scandinavian Studies'' och vars resultat föreligger i den av honom redigerade volymen *Skandinavische Lyrik der Gegenwart* (1973). Vidare grundade han tidskriften *Skandinavistik* och serien *Skandinavistische Studien*, där en lång rad viktiga arbeten inom svensk och nordisk litteraturhistoria utkom. Han tog också initiativ till ett stort forskningsprojekt om receptionen av skandinavisk litteratur i Tyskland 1870–1914. Egna studier ägnade han bl.a. Fröding, Strindberg, Martinsson, Holberg, Ibsen och Baggesen. Som kännare av skandinavisk litteratur var han den självskrivne medarbetaren inom detta område i en rad tyskspråkiga samlingsverk och uppslagsböcker.

Hans insatser blev också vederbörligen honorerade från svensk sida. Förutom i Vetenskaps societeten var han utländsk ledamot av Vitterhetsakademien. Han var vidare hedersdoktor vid Linköpings universitet. Om hans nära kontakter med nordiska kolleger vittnar också den festskrift som 1985 utkom till hans 65-årsdag med titeln *Der nahe Norden*.

Otto Oberholzer framstod vid sin alltför tidiga bortgång som den ledande företrädaren för skandinavisk litteraturforskning inom det tyska språkområdet. Han var ett lysande vittnesbörd om vad den gamla lektorsinstitutionen – nota bene innan statsmakterna i ovist nit upphävt tidsbegränsningen – kunde betyda för våra vetenskapliga och kulturella förbindelser med utlandet.

30.10.1904–10.12.1987

Nils Holmström

Av Christian Christiansson

Jur. kand. Nils Holmström avled den 10 december 1987. Han var född den 30 oktober 1904 och son till grosshandlare Hjalmar Holmström och hans hustru Olga, född Ljunglin.

År 1963 valdes han till ledamot av Vetenskaps societeten. Efter jur kand-examen vidtog tingstjänstgöring i Svea Hovrätt 1927–1930, där han också verkade som hovrättsfiskal åren 1931–1933. Sistnämnda år lämnade han Svea Hovrätt och anställdes som sekreterare i SAF. Han utnämndes till direktör där 1939. Under åren 1953–1958 var han suppleant och därefter ordinarie ledamot av SAF:s styrelse.

Saltsjöbadsavtalet

Nils Holmströms anställning hos SAF kom att sammanfalla med genomgripande förändringar i relationerna mellan parterna på arbetsmarknaden. Dessa förändringar ledde bl.a. fram till det s.k. Saltsjöbadsavtalet, vilket i december 1938, efter drygt två års förhandlingar, kunde undertecknas av SAF och LO. Holmström var vid sin bortgång den siste kvarlevande deltagaren i dessa förhandlingar. Han utsågs 1936 till sekreterare på SAF-sidan i Arbetsmarknadskommittén, som blev benämningen på den arbetsgrupp från SAF och LO, som förhandlade fram det avtal, som kom att markera en ny och gemensam syn på förhållandet mellan arbetsmarknadens parter.

I en tidningskommentar närmare 30 år efter avtalets tillkomst skrev Nils Holmström: "Det märkliga i vad som skedde i Saltsjöbaden var ingalunda tillkomsten av själva huvudavtalet utan den anda av naturlig samhörighet och mänsklig förståelse, som växte fram hos dem, som deltog i avtalsarbetet."

Bakgrunden till avtalets tillkomst var att man i Sverige på politisk väg

genom motioner i riksdagen under många år försökt få igenom en lagstiftning om skyddet för tredje mans rätt till neutralitet i en arbetskonflikt. Det sista lagförslaget, som lades fram i juni 1934, avslogs emellertid också av riksdagen. Detta ledde fram till att SAF och LO kom överens om att själva försöka lösa frågan utan politisk inblandning.

Efter hand utökades diskussionerna med ytterligare frågor, bla den gamla tvistefrågan i § 23 av SAF:s stadgar, som rörde arbetsgivarens rätt att fritt antaga och avskeda arbetare. Detta stadgande hade varit uppe på LO-kongresserna varje år sedan 1909. Tredjemansskyddet kom till uttryck i ett särskilt kapitel i huvudavtalet. Såsom en uppmjukning av § 23 i SAF:s stadgar infördes i huvudavtalet regler om uppsägning av anställning samt om permittering. Dessa regler syftade till att bereda en rimlig grad av trygghet i anställningen genom varselplikt och samråd.

Saltsjöbadsavtalet ledde under åren som följde till fortsatta förhandlingar mellan parterna. Den 30 augusti 1946 undertecknades sålunda ett avtal om företagsnämnder. Nils Holmström hade då lämnat SAF men fick tillfälle att i ledande position inom dåvarande Kockums Mekaniska Verkstads AB i praktiken tillämpa föreskrifter och anda i Saltsjöbadsavtalet och dess efterföljare.

Nils Holmström skrev 1937 en kommentar till Lagen om förenings- och förhandlingsrätt. Samma år gav han ut en kommentar till Semesterlagen.

Kockumstiden

Nils Holmström anställdes som ekonomidirektör hos Kockums den 1 april 1941, utnämndes till vice VD året efter och blev VD vid bolagsstämman 1958. Under Nils Holmströms tid på Kockums skedde en enastående utveckling av svensk varvsindustri.

Efter andra världskrigets slut fick den svenska varvsindustrin en flygande start genom att Sverige varit förskonat från krigets direkta härjningar. Produktionsapparaten var intakt och Sverige hade god tillgång på arbetskraft. För Kockums del ledde dessa förutsättningar fram till att man i början av 1950-talet satte världsrekord två år i rad med levererat respektive sjösatt fartygstonnage.

Med kommunala myndigheter i Malmö förhandlade Kockums genom Nils Holmström fram optionsavtal, som gav utvidgningsmöjlighet för varvet inom angränsande hamnanläggningar och i Öresund.

För Kockums ledning stod det klart, att utvecklingen mot allt större tankfartyg skulle fortsätta. Det traditionella fartygsbyggandet på bäddar

skulle därmed omöjliggöras. Insikten härom ställde i mitten av 1960-talet Kockums ledning inför ultimativa beslut; antingen skulle man fortsätta med fartygsproduktion inom ramen för dåvarande kapacitet för fartygsbäddarna eller också måste en investering ske i en stor byggdocka med kapacitet för byggande av de största fartyg, som kunde tänkas bli efterfrågade. Beslutet var också avgörande för om Kockums fortsättningsvis skulle kunna hävda sig som ett av de främsta varven i världen eller sjunka tillbaka till ett andraplansvarv.

Som verkställande direktör hade Nils Holmström att ta ställning till denna avgörande fråga och lägga fram beslutsunderlag för Kockums styrelse. Antalet anställda vid varvet uppgick vid denna tid till cirka 4 000, vilket innebar, att det var Malmös största privata arbetsplats. Efter ingående analyser och utredningar tog Kockums styrelse år 1966 beslut om investering i en stor byggdocka. Beställningsboomen i början av 1970-talet ledde fram till att Kockums år 1974 med 6,4 miljoner dödviktston hade den största orderstocken i världen för något enskilt varv. Beslutet om att bygga en stor docka var icke helt lätt. Japanerna hade tidigt insett vilken stor betydelse varvsindustrin hade ur sysselsättningssynpunkt och som generator av utländsk valuta. Efter hand byggde japanerna ut och moderniserade sina varvsanläggningar och detta i förening med god tillgång på arbetskraft medförde, att Japan i början av 1960-talet hade etablerat sig som ledande varvsnation i storleksordning.

Den för varvsindustrin så förödande kreditkonkurrensen inleddes av Japan, där man emellertid kunde peka på, att det förekom subventioner i flera europeiska varvsnationer såsom Storbritannien, Frankrike och Italien. Erbjudande om fartygskrediter kom efter hand att omfatta 80–100 % av priset över 8–10 år och till fasta räntor, som understeg marknadsräntorna med 3–4 procentenheter. Dessa erbjudanden kunde omräknas till pris-sänkningar på 15–20 %.

De svenska varven tog upp diskussioner med regeringen om åtgärder, som skulle ge varven möjligheter att möta den utländska och av andra regeringar stödda subventionspolitiken. I dessa diskussioner avvisade Nils Holmström direkta subventioner till varven som lösning av problemet. Han förordade en ordning, som gav möjligheter för varven att refinansiera de omfattande fartygskrediter, som efter hand blev förutsättning för nybeställning. Holmström varnade för en utveckling där krav från varvens sida på direkta subventioner skulle leda till statlig inblandning i varvens styrelser. Riksdagen beslutade 1963 om den första statliga kreditgarantin till de svenska varven. Garantin innebar att varven med denna i botten fick gå ut

på den internationella kreditmarknaden och söka krediter på marknads-
mässiga villkor.

Nils Holmström såg i slutet av 1950-talet den framväxande japanska kreditkonkurrensen med oro. Det stod klart för honom, att denna utveckling skulle bli ett allt allvarigare hot för övrig varvsindustri och därmed också för den svenska varvsindustrins ställning. Holmströms överväganden ledde 1960 fram till att han föreslog styrelsen för Kockums, att produktionsprogrammet skulle breddas genom utveckling av den diversifiering, som startats redan efter andra världskriget slut genom förvärvet av AB Landsverk i Landskrona, där man tillverkade grävmaskiner. Styrelsen beslutade i enlighet med Nils Holmströms förslag och Kockums gick därmed "på land" genom en utökad satsning på jordförflyttningmaskiner samt på containers och på maskinell utrustning för skogsbrukets rationalisering.

Diversifieringsbeslutet ledde till företagsetableringar i flera europeiska länder, i Nord- och Sydamerika samt i Australien. Under en intensiv period från början av 1960-talet skedde den huvudsakliga expansionen, som ledde fram till en drygt 40-%ig andel av koncernens omsättning och personal. För Nils Holmström blev emellertid diversifieringens utveckling en besvikelse. Resultaten blev ej de förväntade och efter hand bands allt mer kapital i denna verksamhet. I stället för att bli en vinstgenerator för koncernen så blev diversifieringen en svår belastning. Holmström kände personligen ett tungt ansvar för diversifieringens negativa utveckling. Han avgick som verkställande direktör vid bolagsstämman 1968 men ingick i Kockums styrelse som dess vice ordförande åren 1968–1971.

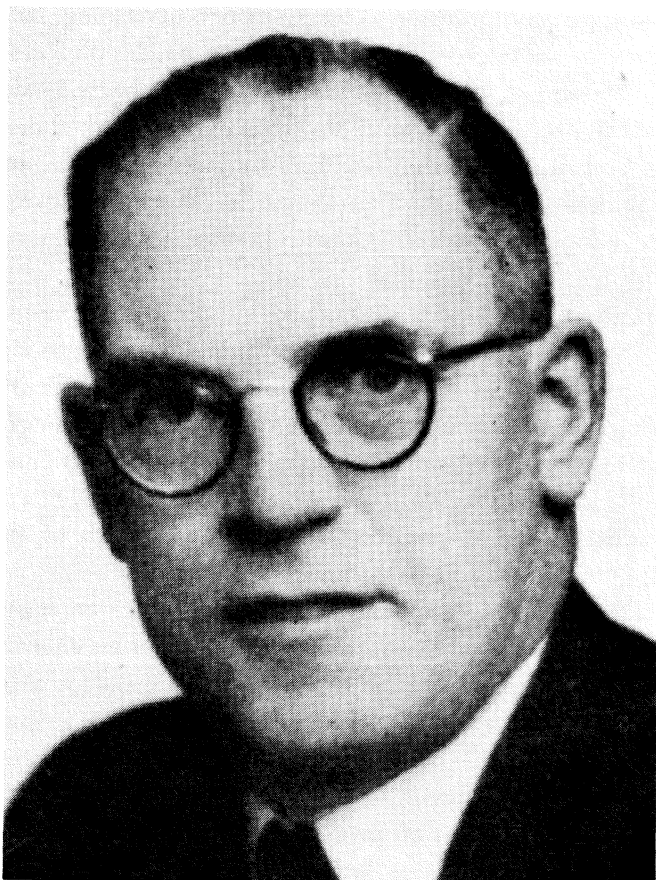
Under årens lopp hade Holmström i lysande konjunkturöversikter inför styrelsen redovisat konjunkturutvecklingen, både allmänt och för sjöfart och skeppsbyggeri. Han insåg tidigare än de flesta andra risken för sammanbrott för den internationella varvsindustrin genom den av subventioner understödda konkurrens, som från början av 1950-talet växte fram till överetablering inom varvsindustrin, ökade statliga insatser och nedläggningar av varv runt om i världen. Diversifieringstanken var helt riktig. Kockums ledning fick emellertid ägna stor kraft åt varvsrörelsen och de förvärvade företagen var oftast i behov av utbyte av ledningspersonal och av översyn av organisationen.

Varvet nådde under Nils Holmströms ledning enastående internationella framgångar och hade anseende som ett tekniskt avancerat varv med moderna och rationella anläggningar och yrkesskicklig personal. Varvet hade alltid gett sig i kast med "svåra" men intressanta produkter och därvid ofta lett utvecklingen.

Kockums satsade tidigt stora resurser på forskning och utveckling. Nils Holmström understödde, att erforderliga resurser årligen ställdes till förfogande för denna verksamhet. För denna krävdes tekniskt högstående personella resurser och Kockums kunde till sig knyta människor med den kapacitet och de insikter, som behövdes. Forskningsverksamheten på Kockums väckte internationell uppmärksamhet och var avgörande för många av de beställningar av nya fartygskonstruktioner, som Kockums erhöll.

Med Nils Holmström kom också "Saltsjöbadsandan" till Kockums. Relationerna mellan arbetsgivare och arbetstagare förändrades. Detta låg givetvis i tiden, men Kockums blev i flera avseenden pådrivande på utvecklingen. Flyttning av varvsarbetet inomhus i nyuppförda anläggningar samt företagsinformation genom periodiska tidningar är exempel på denna utveckling. Genom Nils Holmströms insatser blev företagsnämnden ett forum för information och dialog med företrädare för de anställda på ett sätt, som gick långt utanför vad företagsnämndsavtalet angav.

Kockums utveckling till ett internationellt storvarv var icke en mans förtjänst, men Nils Holmström var den store dirigenten under ett enormt expansionskede för den svenska varvsindustrin. Hans visionära förmåga gjorde, att han tidigare än andra insåg vad konsekvenserna av en genom olika länder bedriven subventions- och stödpolitik skulle bli och att Sverige i en sådan utveckling skulle tvingas att dra det kortaste strået. Nils Holmström utvecklade på Kockums ett mycket gott och fruktbart förhållande i Saltsjöbadsavtalets anda med de fackliga förtroendemännen. Han hade en stark känsla för medarbetare på alla nivåer. Bakom det kraftfält med starka temperamentsväxlingar, som omgav honom, fanns en mycket varm personlighet.

19.10.1893–15.11.1988

Hilding Pleijel

Av *Nils Arvid Bringéus*

Som lundagymnasist i början av 1940-talet fick jag en dag veta att en professor skulle hålla en offentlig föreläsning om någonting som kallades kyrklig folklivsforskning. Föreläsaren, som hette Hilding Pleijel och var professor i kyrkohistoria, visade sig vara en kortväxt medelålders man som talade livfullt och medryckande med ett småländskt tonfall. Han var mycket engagerad av sitt ämne men av föreläsningen minns jag egentligen bara ett exempel som gjorde ett outplånligt intryck på mig.

I en dansk landsbygdskyrka, berättade Pleijel, brukade männen buga och kvinnorna niga framför den tomma väggen innan de gick in i kyrkan. Ingen kunde förklara varför, men i samband med en restaurering av kyrkan visade det sig senare att det i väggen funnits en nisch med en Mariabild. Reformationen hade inte kunnat utplåna det folkliga fromhetsbruket som levt kvar sekel efter sekel.

Detta var ett talande exempel på folkfromhetens styrka. In i vår egen tid fanns det medeltidsrelikter i fromhetslivet och Pleijel skulle i sin fortsatta forskning ge flera exempel.

Hur hade han själv kommit att intressera sig för den folkliga fromhetens praxis? I sin undervisning betonade Pleijel vikten av att känna till en persons uppväxtmiljö för att få full förståelse för den fortsatta livsgärningen. Detta gäller otvivelaktigt även om honom själv. Han var prästson från Lenhovda i Varend och hade från barnsben fått en nära inblick i kyrkans och prästgårdens betydelse i sockenbornas liv. Han skulle senare skildra denna gamla prästgårdskultur, som i så hög grad präglat honom själv.

Som student i Lund inriktade han sig till en början på klassiska studier och en filosofie magisterexamen. Från sin högt beundrade lärare i klassisk fornkunskap, den internationellt ryktbare Martin P:n Nilsson, övertog Pleijel helhetssynen på folklivet där sakralt och profant ingått en oskiljaktlig förening och bildade ett »complexio oppositorum».

Plejels huvudämne blev dock kyrkohistoria och ytterligare en viktig bakgrund till hans senare intresse för fromhetslivet utgjorde otvivelaktigt ämnet för hans doktorsavhandling. Om hur han valde det berättade han livfullt för mig några dagar före sin 95-årsdag.

På traditionellt sätt hade Pleijel utformat sin licentiatavhandling som en biskopsbiografi – om växjöbiskopen Olof Wallquist. Han kände dock ingen lust att fortsätta med samma ämne till doktorsgraden. Edvard Rodhe hade emellertid i en fotnot till ett av sina arbeten efterlyst en undersökning av herrnhutismen. Pleijel tog fasta på fingervisningen och reste ner till Herrnhut och uppsökte Brödräfsamlingens arkiv. En vresig arkivarie med cigarr i munnen svarade att arkivet var stängt. Sedan Pleijel förklarat att han rest ända från Sverige för att se på arkivmaterialet fick han i nåder komma igen nästa dag. Herrnhut var känt för sina goda cigarrer varför Pleijel köpte en låda och överlämnade till arkivarien som gåva följande dag. Nu fanns det inte längre några svårigheter att få tillgång till arkivet. Pleijel fann här ett viktigt källmaterial i de sk diasporaarbetarnas rapporter. År 1925 var avhandlingen fullbordad och fick titeln »Herrnhutismen i Sydsverige». Liksom kollegan Ernst Newmans avhandling om de nyevangeliska väckelserna i Nordskåne innebar den en nyorientering inom den kyrkohistoriska forskningen: från biskoparnas till folkets horisont. Att impulserna från Tyskland i Pleijels fall inte bara sammanhängde med materialet utan även med intryck från teologer som Harnack och Tröltzsch har Ingmar Brohed nyligen visat.

Plejels intresse för folklivet i vidare mening träder emellertid tydligt fram först sedan han själv blivit professor i kyrkohistoria i Lund 1938. I en uppsats följande år med titeln »Bodenreform und Frömmigkeit. Ein Problem der schwedischen Volkskunde» i festskriften till Martin Nilsson postulerade Pleijel ett samband mellan byarnas sprängning vid jordskiftningen och den gamla kollektiva folkfromhetens förändring i individualistisk riktning. Det radikala låg i att han gav en samhällshistorisk förklaring till ett religiöst fenomen.

Pleijel hade närmast sig det ämne som i Tyskland hette Volkskunde, men han hade på traditionellt manér gjort det kritiskt ja rentav genom att ta spjärn mot tidigare forskning. Folkloristerna i vårt land intresserade sig visserligen både för folkets tro och sed, men hade inte insett kyrkans roll trots att den stått mitt i byn under tusen år.

Pleijel betecknade sambandet mellan »Bodenreform und Frömmigkeit» som »ein Problem der schwedischen Volkskunde». I realiteten gjorde han det till ett eget problem. År 1942 grundade han ett särskilt arkiv för

kyrklig folklivsforskning i Lund. Metodiskt anslöt han sig dock till folkminnesforskningen: att med hjälp av frågelistor insamla uppteckningsmaterial och att låta det praktiska arbetet bli ett led i studenternas utbildning.

Endast genom intervjuer var det möjligt att få en helhetsbild av det folkliga fromhetslivet. Men att lyssna till »gamla gubbar och käringar» blev inte någon accepterad historisk metod förrän den importerats från England under benämningen »oral history». Det var det skrivna ordet som hade källvärde, inte det talade.

Pleijel sökte en utväg ur det källkritiska dilemmat genom att skilja på traditioner och vittnesbörd, dvs. närmast vad som inom folkloristisk forskning kallas memorat. Traditionerna kunde under tidernas lopp förvanskas. Vittnesbörden byggde på sagesmannens egna upplevelser och hade ett större källvärde. Pleijel skulle ännu i sin sista skrift 1988 diskutera »folktraditionens värde som historisk källa», men förbisåg då de viktiga konsekvenserna av sin egen uppsats »Det liturgiska handaklädet: Dess innebörd i folktraditionen och verkligheten». I denna studie från 1948 hade Pleijel i själva verket inte bara belyst den klassiska frågeställningen »wie es eigentlich gewesen» utan även nalkats frågan hur folket själv uppfattade saken. Handaklädet som prästen bar för altaret och på predikstolen tilldrog sig nämligen i hög grad kyrkfolkets uppmärksamhet och blev föremål för många spekulationer som knöt sig till prästens personliga leverne. Ur etnologisk synpunkt är det en briljant studie som fokuserar just på folkets hållningar och värderingar.

Om kritiken av de muntliga traditionerna som källa var stark bland teologer och historiker så fick Pleijel från 1946 en bundsförvant i den nye professorn i folklivsforskning Sigfrid Svensson. När Pleijels eget arkiv även inrymdes i en villa på Finngatan 10 blev de båda institutionerna grannar och några av oss studenter fick båda professorerna som våra lärare.

Också från sociologin kom viktiga impulser. Denna var en nutidsinriktad vetenskap, men Pleijel fann ett sociologiskt betraktelsesätt fruktbart vid studiet av historiska processer. Under sitt arbete med det svenska kyrkolivet under enhetskyrkans tid fann han att detta hade en mall i den s.k. hustavlan i Luthers katekes. Vart och ett av de tre stånden – läroståndet, värjeståndet och näroståndet – hade sina uppgifter och sina plikter. Hustavlans normer gällde även för den sociala ram som hushållet utgjorde. En av sina essaysamlingar har Pleijel rentav givit namnet »Från hustavlans tid» (1951) och en annan »Hustavlans värld» (1970). Hustavlans normsystem exemplifierar enligt Pleijel vad Anders Nygren kallat »Det självklaras roll i historien». Hustavleideologin strukturerade indirekt samhället

och utgjorde en matris för relationerna mellan och inom de tre stånden. För Pleijel framstod den otvivelaktigt även som en social verklighet. Även om han stod etnologin betydligt närmare än den kvantitativt inriktade sociologin måste han otvivelaktigt även räknas som banbrytare för den nya disciplin som skulle få namnet religionssociologi.

Pleijel betonade ständigt det historiska perspektivets betydelse men i den skrift varmed han år 1983 avslutade sin mäktiga serie »Samlingar och studier till svenska kyrkans historia» nalkades han vår egen tid. Den bär titeln »Jordfästning i stillhet. Från samhällsstraff till privatceremoni». Liksom i studien av handaklädet anlägger Pleijel här ett dubbelt perspektiv: både överhetens, sådant det kommer till uttryck i lagstiftningen, och folkets sådant det möter i praxis. Under den tid då begravningsseden var starkt prestigeladdad utgjorde jordfästning i stillhet en sanktion mot dem som själv tagit sig av daga eller dömts till avrättning. Den nutida jordfästningen i stillhet är i sin tur ett uttryck för att begravningen förlorat sin betydelse som social manifestation och förvandlats till familjeceremoni.

En följd av att ämnesbeteckningen folklivsforskning ersattes av etnologi blev att benämningen »kyrklig folklivsforskning» utbyttes mot »religions-etnologi». Detta accepterade Hilding Pleijel helhjärtat och de betydande donationer han gjorde efter att ha avyttrat sin mycket omfattande boksamling avser främst att stödja den forskning som sedan den 1 juli 1982 bedrivs vid »Centrum för religionsetnologisk forskning vid Lunds universitet».

Den av Pleijel initierade forskningsriktningen har fått efterföljd i Finland – där han själv som emeritus i ett par perioder fungerade som gästprofessor – och även i Norge. Det betyder att fromhetslivet i modern forskning inte bara är en uppgift för teologiska specialdiscipliner utan omsider blivit »ein Problem der Volkskunde» dvs. relaterats till en total kulturell kontext. Inte minst de senaste årens omfattande invandring har visat att religionens roll inte är utspelad ens i vårt eget sekulariserade samhälle. Religionsetnologernas uppgift blir där att söka avtäcka de oftast dolda mönstren. Hilding Pleijel fick själv leva länge nog för att också inse dessa nya forskningsperspektiv. In i det sista fick han lyckan att fortsätta sin forskning om fromhetslivets historia. Han avled den 15 november 1988 i en ålder av 95 år och 27 dagar.

Pär-Erik Back

Av Nils Stjernquist

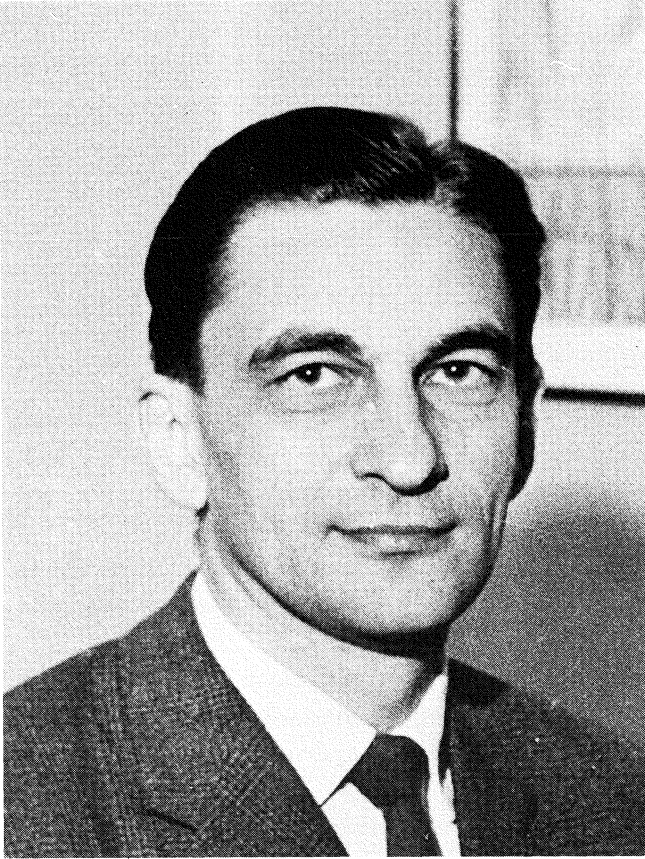
Bestämd i sin uppfattning och påtagligt benägen att tycka och vilja kunna tycka annorlunda än det stora flertalet. Som sådan framstod Pär-Erik Back. Egenskaper som utgör en lika god som nödvändig plattform för varje forskare.

Han föddes i Kristdala församling i Kalmar län 1920. Församlingen styrdes med fast hand av hans konfirmationslärare, prosten Erik Meurling, den siste i den långa raden av Meurlingar som, släktled efter släktled, sedan 1708 (och om man följer släkten även på kvinnsidan sedan 1582) svarat för själavården i socknen. Erik Meurling red bokstavligen runt i församlingen på sin häst Mazurka och höll församlingsborna i Herrans tukt och förmaning.

Fadern, Oskar Back kallade sig verkmästare. Han hade börjat som snickarlärling hos Carl-Johan Rosén i Kristdala, gift sig med dottern Maria och blivit delägare i bolaget. Han fick viss teknisk utbildning och bolaget började efter hand framställa mer avancerade produkter som tröskverk och råoljemotorer.

Någon studietradition fanns inte inom familjen. Som den ende av de fyra bröderna blev Pär (det var tilltalsnamnet i familjen) akademiker. Vägen till studentexamen gick via Hermods korrespondensinstitut, denna märkliga inrättning som tog hand om så många begåvade ungdomar, som på grund av ekonomiska och/eller geografiska skäl inte kunde gå den vanliga vägen via som det då hette högre allmänt läroverk. Studentexamen avlade han i december 1939. Sedan följde ett par år av värnpliktsutbildning och beredskapstjänstgöring.

Varför blev Pär-Erik Back läskarl? Hans begåvning måste ha uppmärksamrats redan i folkskolan. Man kan möjligen misstänka att prosten Meurling hade ett finger med i spelet. Pär-Erik talade alltid väl och inte utan beundran om sin konfirmationslärare, även om de i politisk åskådning

20.9.1920–28.11.1988

var diametralt motsatta. Under Hermodsstudierna stödläste han ett tag för prostens son Olle, som stupade i spanska inbördeskriget 1936. Men avgörande för valet var säkerligen hans egen vilja och föräldrarnas mycket positiva inställning.

Varför blev det universitetsstudier? Oskar Back föreslog vid något tillfälle sin äldste son, enligt vad brodern Bo berättat, någon form av handelsutbildning. Sonen svarade med en motfråga: Varför skulle jag då lära mig latin? Pär-Erik Back visste vad han ville och kom följdriktigt att börja med ett humanistiskt ämne, historia, när han höstterminen 1942 skrev in sig vid Lunds universitet.

Han bröt sig loss från sin omgivning även såtillvida att han blev marxist. När och varför? På de frågorna har jag inte kunnat få något säkert svar. Man kan bara spekulera. En kamrat till honom vid Hermods preparandkurs i Malmö hösten 1939, lektor Ella Svensson, har berättat att Pär-Erik i gruppens diskussioner häftigt kritiserade nazismen men att ingenting skymtat av en marxistisk ådra. Möjligen kan han ha påverkats av Olle Meurling, däremot inte av Olles äldre bror Per. Men det var nog snarare händelserna under andra världskriget som blev utslagsgivande.

Bland lundastudenterna blev Pär-Erik Back snart en känd profil. Redan under sin första termin i Lund, höstterminen 1942, var han med om att bilda "Radikala Studentklubben", en partipolitiskt obunden grupp. Det var han som var namngivaren. Han tillhörde också den samma år bildade "Diskussionsklubben", liksom studentklubben en samlingspunkt för anti-nazister under kriget. När Clarté återuppstod 1945 deltog han i dess aktiviteter, tills kommunisterna tog över efter Prag-kuppen 1948. Studenttidningen Lundagård, till vars redaktion han var knuten 1945, gav honom epitetet "vänsterback". Likasinnade och närstående kamrater var hans blivande maka Kerstin (Kristina) Strömberg och Sven Moberg och dennes blivande maka Cecilia Brilioth. I seniorskollegiet i Smålands nation, på den tiden den blåaste av lundanationerna och med ett starkt teologinslag, efterträdde han enligt egen uppgift Per Eckerberg som innehavare av rollen som ende och stående opponent.

Studierna i historia fördjupades med studier i ekonomisk historia och med professor Oscar Bjurling som handledare. De resulterade i en licentiatexamen i ekonomisk historia 1951. I licentiatavhandlingen analyseras övergången av jordegendomar i Sverige under 1800-talets förra del från olika grupper till andra.

Det politiska intresset och över huvud intresset för samhällsfrågorna var emellertid så stort att det blev den politiska vetenskapen som till sist vann

dragkampen om honom. I själ och hjärta släppte han dock aldrig intresset för historia och idéhistoria, något som i hög grad kom att påverka och fördjupa hans forskning. Han framstår i själva verket som både samhällsvetare och humanist. På många sätt har han drag av forskarna vid seklets början, då litteraturen var relativt begränsad och överblickbar och då det var vanligt att spänna över flera discipliner. Inom statsvetenskapen kan nämnas en Pontus Fahlbeck, en Rudolf Kjellén och en Fredrik Lagerroth. En position som det i våra dagar med den enormt ökande kunskapsmängden blivit allt svårare att erövra och som man kan anundas dem som lyckas med konststycket.

Efter att ha ägnat sina licentiatavhandlingsstudier i statskunskap åt norsk politik – ett utflöde därav blev ett Verdandi-häfte om "Hur Norge styres" – kom Pär-Erik Back att inrikta sina studier för doktorsgraden på den tilltrasslade situationen och debatten, då Vorpommern jämte Stettin efter den westfaliska freden skulle få den svenska kronan som länsherre och inlemmas i det svenska östersjöväldet. Rationaliteten bakom detta val av avhandlingsämne har aldrig stått fullt klar för mig. Trenden inom svensk statsvetenskap på 50-talet gick mot att vända författningshistorien och idéhistorien ryggen. Kanske var det lusten att avvika som bestämde? Kanske var det det utmärkta källmaterialet som fanns (och finns) samlat i det svenska riksarkivet, som bjöd upp? Att fara till Stettin och till Östtyskland på 50-talet för arkivstudier var uteslutet. Ett är dock säkert. Ämnet passade som hand i handske den kombination av statsvetare, författningshistoriker, idéhistoriker och även rättshistoriker, som Pär-Erik Back representerade. Det kan tillfogas att han var tydligt influerad av austromarxisten Otto Brunner.

Ty den debatt som fördes mellan svenskar och pomrarna karakteriseras av en sällsynt blandning av argument av de mest skilda slag – ideologiska, rättsliga, taktiska, maktpolitiska – med rötter delvis långt tillbaka i medeltiden. De pragmatiska svenska förhandlarna framstod som lättviktare i jämförelse med de mera durkdrivna pomrarna. Så kunde också Axel Oxenstierna i det svenska rådet den 16 juni 1649 karakterisera pomrarna med orden: "The äre giement trätsamme och sökia vidhloffthigheter. The studera fördenschul i Tyschlandh mäst in jure".

Med sitt skarpsinne och genom att utveckla en adekvat begreppsapparat analyserar Pär-Erik Back debatten med finess och ackuratess, allt mot bakgrunden av själva händelseförloppet, där både utrikespolitiken, neutralitetspolitiken och finanspolitiken spelade en stor roll. Det är idéerna och författningsprogrammen som står i centrum. Idéerna, inte som de framträ-

der i samtidens statsteoretiska system utan som de användes av parterna för att motivera den av respektive part önskade rättsliga utformningen av maktförhållandena. Avhandlingen, som har titeln "Herzog und Landschaft, politische Ideen und Verfassungsprogramme in Schwedisch-Pommern um die Mitte des 17. Jahrhunderts", ventilerades 1955. Även om den inte så att säga låg i tiden, imponerade den dock och ledde, givetvis, omgående till en docentur.

Fyra år senare förordnades Pär-Erik Back till extra universitetslektor i statskunskap vid Lunds universitet, samma år som universitetslektorstjänsterna introducerades i akt och mening att sätta fart på genomströmningen i de akademiska studierna. Ett år senare blev han ordinarie universitetslektor.

Om än inte på ljusårs avstånd från idéernas värld så dock på ett helt annat jordnära sätt kom Pär-Erik Back att befinna sig, när han under docentåren kom att ägna sig åt organisationsväsendet. Två stora fackförbunds-monografier såg dagens ljus. "En klass i uppbrott, den fackliga lantarbetarrörelsens uppkomst och utveckling" (1961) och "Svenska metallindustriarbetareförbundets historia", bd 3: "1925–1940" (1963). Fjorton år senare var han färdig med Metalls fjärde band, som omfattar tiden 1940–1956. Beställarna hade givetvis anspråk på en lättläst och för den vanlige fackföreningsmedlemmen lättillgänglig framställning. De fick som de ville. Något av en krönika, ingen djuplodning och ingen sofistikerad. Men böckerna är välskrivna. Mest fängslande är den om lantarbetareförbundet. Här ger författaren utrymme för ett personligt engagemang, sannolikt med rötter i studierna i ekonomisk historia. Ytterligare är att nämna att Pär-Erik Back skrivit om Malmö stads förvaltning 1820–1914 i "Malmö stads historia" bd 3 (1981) och bd 5 (1989).

Pär-Erik Back hade tydligen fått blodad tand på organisationsväsendet. År 1967 publicerade han en bok om "Sammanslutningarnas roll i politiken 1870–1910". Det är ett arbete av betydande vetenskaplig tyngd. Avvikaren Pär-Erik Back gör uppror mot den gängse föreställningen att det gamla korporativa samhället upphörde helt med 1866 års representationsreform och att organisationerna sedan inte började spela någon egentlig roll i den politiska beslutsprocessen förrän under eller kanske snarare efter första världskriget. Felet är, menar Back, att uppmärksamheten riktats uteslutande mot de stora folkrörelserna. Ser man i stället på de "välsedda" sammanslutningarna under tiden 1870–1910, blir bilden en annan.

Pär-Erik Back studerar särskilt fastighetsägareföreningarna men också bostadsföreningarna, bryggeriföreningen, folkskolläraryföreningen, hant-

verksföreningarna och ångpanneföreningarna. Alla hade de lätt att få kontakt med beslutsfattarna. Alla var de aktiva och alla hade de inflytande. Pär-Erik Back har med "Sammanslutningarnas roll i politiken" gett oss så att säga de glasögon vi behövde för att bättre kunna skåda sammanhangen. Boken är värd att bli en klassiker.

Ett tredje forskningsfält som Pär-Erik Back odlade var de politiska partierna. I samlingsverket "Samhälle och riksdag", utgivet för att celebra tvåkammarriksdagen på dess ålders höst, när den 1966 fyllde 100 år, skrev han en översiktlig framställning om "Det svenska partiväsendet". Översikten var efterlängtd och kom att publiceras separat och användas som lärobok under en följd av år. Den fjärde och sista reviderade upplagan med Sten Berglund som medförfattare bär årtalet 1978. Pär-Erik Back tog även initiativet till att samla lundastatsvetarna till en antologi om aktuella politiska frågor. Syftet var att skapa underlag för diskussionsseminarier. Boken, "Modern demokrati – problem och debattfrågor", blev en fullträff och kom ut i sammanlagt sju upplagor (1963–1980). I de två senaste var Agne Gustafsson medredaktör.

Boken om sammanslutningarna befann sig på manuskriptstadiet, när Pär-Erik Back sökte den nyinrättade professuren i statskunskap vid det nyinrättade universitetet i Umeå. Manuskriptet fällde utslaget i konkurrensen och Pär-Erik Back fick tjänsten 1964. Därmed flyttade han, efter att under nära ett kvarts sekel varit rotad i Lund, till Norrland. Det var pionjärens arbete som väntade honom. Han har själv vid upprepade tillfällen vittnat om hur mödosamt men också hur stimulerande det var. Han hade förmågan och lyckan att till sig och sin institution knyta goda medarbetare som även hade praktisk och administrativ läggning. Bland dem nuvarande universitetsdirektören i Umeå, Dan Brändström och nuvarande länsrådet vid länsstyrelsen i Umeå, Harry Forsell. Helt naturligt blev det Norrlandspolitiken, regionalt och lokalt, som ställdes i fokus för Umeåstatsvetarna. Pär-Erik Back och hans elever engagerade sig intensivt i det stora kommunalforskningsprojekt, som på initiativ av Jörgen Westerståhl startade 1964 som ett samordnat projekt mellan samtliga fem statsvetenskapliga institutioner. Den femte och yngsta institutionen fick på så sätt en drömstart.

Även på andra sätt kom Pär-Erik Back att spela en uppmärksam roll vid Umeå universitet. Han bidrog verksamt vid tillkomsten av den humanistiska fakulteten 1968 och av samhällsvetarhuset. Han var dekanus under ett viktigt skede. Också utanför universitetet blev han observerad och anlitad. Han var, för att ta ett exempel, länsstyrelsens utredningsman

1977 inför delningen av Åsele kommun i Åsele och Dorotea kommuner.

Han slog alltså utomordentligt väl rot i Umeå. Men på något sätt blev stugan honom för trång. Det kunde förefalla som om han inte hade någon ro i kroppen. Han behövde ett vidgat verksamhetsområde. Med sig i bagaget till Umeå hade han redaktörskapet (sedan 1964) för Statsvetenskaplig tidskrift. Uppdraget passade honom utmärkt och han gav inget avkall på den vetenskapliga standarden. Det blev dock i längden opraktiskt att sköta tidskriften från Umeå, och han lämnade redaktörskapet med 1969 års utgång.

Men utredningsuppdragen kom. Han knöts till Per Nyströms länsdemokratiutredning och skrev en framsynt PM om "Offentligrättsliga konsekvenser av en vidgad länsdemokrati". Promemorian är publicerad i utredningens huvudbetänkande (SOU 1968:47).

För regionalpolitiken hade han ett starkt engagemang. Dess uppgift var, menade han, att se till att de starka krafter som verkar i riktning mot fortsatt centralisering inte får slutgiltigt övertag. Regionalpolitiken kom följdriktigt att bli ett objekt för honom både som forskare och utredningsman. Han knöts 1975 som expert till arbetsmarknadsdepartementets expertgrupp för forskning om regional utveckling (ERU), kom att ingå i gruppens styrelse och blev ordförande för en särskild forskargrupp med uppgift att analysera de institutionella förhållandenas betydelse för regionalpolitiken – analysen är avrapporterad av Björn Beckman och Alf Carling i "Förhandlingsekonomi i regionalpolitiken" (Ds 1989:28). Han tillhörde också Nordrefo, en grupp som i Nordiska Rådets regi sysslade med regional forskning, som spände över hela Norden. Hans viktigaste uppdrag i sammanhanget var ordförandeskapet i 1982 års regionalpolitiska utredning. Två år senare framlade utredningen ett välmatat betänkande om "Regional utveckling och mellanregional utjämning" (SOU 1984:74). Redan betänkandets titel är talande. Utredningen lade bland de regionalpolitiska medlen – och här ligger det i öppen dag att ordföranden verkat pådrivande – särskild vikt vid spridning av forskning och högre utbildning. Den rekommenderade bl.a. insatser för bioteknisk forskning och utbildning i Umeå och för datateknisk i Luleå.

Pär-Erik Backs gamla insikter sedan avhandlingsskrivandets dagar i arkivväsendet togs till vara, när han 1985 blev enmansutredare av området. Problemen är många som lagring, gallring, konservering och sekretess. En avrapportering skedde tre år senare (SOU 1988:11). Betänkandets titel, "Öppenhet och minne, arkivens roll i samhället", fångar i ett nötskal en betydande del av problematiken. Ett sista utredningsuppdrag – det avsåg

forskningsetiska frågor – hann han endast påbörja.

Utredandet må ha tagit sin tid. Men mellan åren 1977–1986 skötte han som huvudsekreterare i Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet en än mer tidskrävande uppgift. Den var officiellt en halvtidssyssla, i realiteten mer omfattande och band honom på ett helt annat sätt än utredningsuppdragen till Stockholm. Han blev en av flyglinjens Umeå-Stockholm flitigaste nyttjare. Via forskningsrådet fick han vidgade internationella kontakter. Konsekvent och ofta betonade han vikten av ett väl vårdat och brukat internationellt kontaktnät. Så hade han själv agerat ända sedan han kort efter publiceringen av sin avhandling knutits till en internationell historikergrupp, som sysslade med parlamentsforskning. Han trivdes utomordentligt väl med sina utlandsengagemang.

Intressena var åtskilliga och mångsidigheten påfallande. I yngre dagar var det botaniken som fångade. Under studentåren tillhörde han schackspelarna på Aten.

Vad blev det av politikern Pär-Erik Back? Under några år var han nämndeman vid tingsrätten i Lund. Uppdraget fångade honom. Politiska uppdrag av högre dignitet hade han förvisso kunnat få. Men det politiska vardagsarbetet passade honom inte. Det kände han själv. Han föredrog att iakttaga och debattera. Han var angelägen om att – liksom i sin forskning – kunna avvika från mängden.

Pär-Erik Back berättade mer än en gång för mig om hur den gamla hamnplatsen i hans födelsebygd, Döderhultsvik, när den 1856 blev stad, i sann rojalistisk yra döptes om till Oskarshamn efter den då regerande kungen. Sin förargelse dolde han inte. Det är ju så modernt att vilja utläsa samband. Jag tror dock inte, med tanke på att han var en principernas man, att det var denna händelse som gjorde honom till republikan. Till sammans med Gunnar Fredriksson publicerade han 1966 en Verdandi-debattbok med den talande titeln "Republiken Sverige". Det är en principiell uppgörelse med monarkin.

Detta är ett av de få tillfällen då Pär-Erik Back verkligen stack ut hakan på riksplanet i en politiskt inflammerad fråga. Men den radikale studentens samhällsintresse var oförminskat. Likaledes i huvudsak inriktningen. Han medarbetade flitigt i tidningar och tidskrifter. Under lundatiden mest i Arbetet, senare i Dagens Nyheter. Och han gjorde många inlägg i skilda dagsaktuella frågor. Lidelsen dämpades dock efter hand och han kunde se kritiskt på allt och alla. I sitt regionalpolitiska engagemang hade han vänt sig mot nollåttorna. Under den stora oredans dagar vid universiteten under slutet av 60-talet kunde han ruska på huvudet också åt sextioåttorna.

Hans arbetsdag var lång och ej sällan mödosam. Möjligen sade han sig att när livet är som bäst är det fullt av arbete och bekymmer. De många uppdragen måste ha tröttat honom, kombinerade som de var med ett flackande mellan Umeå och Stockholm. Hans hälsa var under de senare åren inte heller den bästa. Ett par hjärtattacker föregick den som blev den sista. Han dog som ett nummer i den långa, alltför långa kö av personer som väntar på en hjärtoperation.

Det är lätt att skriva om en mångårig och nära vän, medarbetare och kollega. För det stora flertalet kunde Pär-Erik Back verka sluten. Det vilade över honom ett drag av *noli me tangere*. Om sig själv och sina personliga förhållanden var han förtegen. Sin integritet slog han vakt om. Han dominerade sällan en debatt. Han var inte de stora ordens och åthävernans man. Men väl en inpassens med fyndiga formuleringar som ofta slog huvudet på spiken. Hans förmåga att bli upprörd var påtaglig men också hans förmåga att tygla sin vrede. Någon gång kunde han dock ryta till när engagemanget inte stod att hejda.

Men de som kände honom närmare såg fastmer en annan sida. Även i slutenhetens dominans kunde hans blick le förstulet. I gäng med gamla vänner och med elever kunde han öppna sig och lätta upp stämningen i hela gruppen.

Kanske trivdes han allra bäst i den internationella miljön. I april 1988 ordnade Riksbankens Jubileumsfond på hans initiativ ett symposium om den svenska riksdagen i ett historiskt och internationellt perspektiv. Ledande forskare från hela världen, alla gamla vänner till honom, höll föredrag. Själv ledde han den avslutande generaldebatten och kunde därvid spela på hela sitt rika humanistiskt-samhällsvetenskapliga register. Att han trivdes i rollen och i kretsen var tydligt men än tydligare var den uppskattning han rönt.

4.8.1900–1.2.1989

Per Wieselgren

Av Gösta Holm

Först vägrad utresa, sedan av misstag utvisad av en tysk myndighet reste professorn i svenska i Tartu (Dorpat) Per Wieselgren från Estland i december 1941. Han har skildrat episoden i boken "Från hammaren till hakkorset". Den redogör framförallt för en till Estland sympatiskt inställd utlänningens intryck av livet i landet från 1939, då Estland upplät baser åt Stalin och sedan svekfullt införlivades med Sovjet, fram till slutet av 1941.

Sin tjänst i Tartu tillträdde Wieselgren redan 1930. Professuren och materialet i Estland gav honom tillfälle till studier i så vitt skilda ämnen som ortnamnsforskning och äldre svensk filologi.

Ortnamnsforskning

Sommaren 1940 hade ryssarna marscherat in i Estland. Utlänningar var bl.a. förbjudna att vistas i Harrien (estn. Harju), dvs. den nordvästliga delen av landet vid kusten av Finska vikens yttre del. Dit reste Wieselgren, trotsande ryssarnas påbud, i ett djärvt försök att rädda ortnamn undan krig och glömska. Gustav Adolfs Akademien i Uppsala stödde honom ekonomiskt, och i sitt sällskap hade han en tremannagrupp, vari ingick docenten i fonetik i Tartu, sedermera professorn Paul Ariste, folkhögskolerektorn Fridolf Isberg och mag. Kusta Must. Ariste och Isberg skötte upptecknandet (den senare betr. Nargö, se nedan). Resan företogs i Birkas folkhögskolas bil, skött av rektor Isberg. Det var den som gjorde "det möjligt att undvika nattkvarter på ställen, där polis- och militärkontroll kunde riskeras...". Det viktigaste syftet med resan var att utröna, om den skriftligt betygade "medeltida svenska bosättningen i dessa distrikt avsatt alltså fortlevande spår i ortnamnsbeståndet". Resultaten från resan – som på den nyssnämnda punkten blev ganska blygsamma – har Wieselgren redovisat i boken "Ortnamn och bebyggelse i Estlands forna och hittillsvarande svenskbygder. Ostharrien och Nargö. Studier till en svensk ortnamnsatlas 7. Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 22". Avhandlingen

redovisar faktiskt framförallt estniskt namnmateriel. Men från Nargö – som f.ö. inte hör till Harrien – lyckades Fr. Isberg samla ett inte obetydligt stoff. Han gjorde det med hjälp av invånare – från den vid det laget oåtkomliga ön – som besökte hamnen i Tallinn. Den svenska befolkningen på Nargö uppgick enligt 1934 års folkräkning till 155 personer. Deras anor på ön sträckte sig inte längre tillbaka än till mitten av 1700-talet, då ett antal familjer flyttade in från svenska Finland. Ortnamnen är som man kan förstå föga problematiska. Det för språkforskaren intressantaste är namnet *Nargö*, som tyvärr ännu inte har fått någon säker förklaring.

En lustig detalj i boken rör släktnamnen. Wieselgren skriver: "Kyrkoböckerna ända fram till nuvarande tid [i ett visst rent estniskt område] visa, i vilken grad befolkningen ej blott i strandbyarna utan långt inåt landet . . . burit svenska eller efter svenskt mönster bildade släktnamn." Wieselgren anger som förklaring, att en kejsrerlig ukas på 1830-talet påbjöd bruk av släktnamn och att svenska förvaltare på ett antal gods i det sammanhanget propagerade för svenska namn.

Skildringen i boken är långt bredare än vad som är vanligt i ortnamnsavhandlingar med mängder av topografiska och person-historiska data, arkivutdrag osv.

En renodlat svensk bygd i Estland med medeltida anor blev föremål för Wieselgrens nästa ortnamnsbok, nämligen "Ormsö ortnamn och bebyggelsehistoria, Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi XLI", 1962. Till grund ligger uppteckningar gjorda av Fr. Isberg på Wieselgrens begäran, sedan han tvingats lämna Estland. Wieselgren kontrollerade detta material med hjälp av Ormsöbor, som överförts till Sverige. Omfattande arkivmaterial hade han bragt samman i Estland, och det förmerade han i svenska arkiv. Det är ett stort faktastoff, som Wieselgren på detta sätt har ställt till ortnamnsforskarnas förfogande. De rent svenska namnen erbjuder sällan större etymologiska problem; deras stora intresse ligger på ett annat plan. För sitt räddningsarbete är Wieselgren, för att citera Carl Ivar Ståhle i ett sakkunnigutlåtande, värd "tacksamhet och uppskattning". En styrka hos Wieselgren var hans kunskaper i estniska. Som problemlösare på ortnamnsfältet var han inte alltid helt lyckosam. Men t.ex. i en fristående uppsats om namnet *Reval* förde han forskningen framåt på en viktig punkt.

Äldre svensk filologi

I baltiska arkiv förvaras ju en mängd handlingar med betydelse för Sveriges äldre historia. Wieselgren utnyttjade väl sin långa vistelse i Estland till

arkivforskningar rörande svecana. Bl.a. gjorde han intressanta fynd av handlingar av och om Stiernhielm. Denne bodde sammanlagt ett 20-tal år i Baltikum, dels som assessor och vice president vid Dorpats hovrätt, dels som herre till bl.a. gården Wasula nordväst om Dorpat. I Svenska Vitterhetssamfundets serie "Svenska författare" publicerade Wieselgren "Brev och inlagor" i editionen av Stiernhielms "Samlade skrifter" (1937–1957). Jag citerar Ståhle igen: "Med denna utgåva har Wieselgren enligt min mening gjort en mycket värdefull insats; hans arkivfynd och hans grundliga förtrogenhet med Stiernhielms liv och den politiska och kulturella miljön i stormaktstidens svenska Estland har gjort den till ett viktigt hjälpmedel för Stiernhielmsforskningen. Kommentaren vittnar om en bred och imponerande lärdom." Kommenterbandets avslutande rent språkliga utredningar har däremot givit Ståhle anledning till en del invändningar.

Ytterligare en fyllig volym med material rörande Stiernhielm publicerade Wieselgren i serien "Skrifter utgivna av Vetenskaps societeten i Lund" nr 60, 1968: "Brev till Georg Stiernhielm". Brevet är språkligt och sakligt kommenterat. Volymen avslutas med några brev, med andra adressater, ur det stiernhielmiska familjearkivet i Estland (som f.ö. genom Wieselgrens förmedling kom i Svenska Akademiens ägo).

Wieselgren utgav f.ö. en lång rad skrifter om och kring Stiernhielm, t.ex. levnadsteckningen "Georg Stiernhielm" (1948), "Germanismer hos Stiernhielm" (1962) och "Har Stiernhielm bortslarvat fornnordiska handskrifter?" (1936; frågan besvarades med nej), "Stiernhielm som tomtägare och husbyggare" (1949).

I samband med arkivfynd särskilt i Estland men också i Sverige behandlade Wieselgren en mångfald andra ämnen inom äldre svensk filologi, t.ex. "Superintendenten Gazas sändebrev till Martin Beer" (1940; om ett smådebrev i Riksarkivet), "Gamla svenska dikter i Tallinn" (1936; utgåva av en samlingsvolym i Estländska litteratursällskapets bibliotek), "Neli Sueciani. Ett bröllopsbesvär från 1700-talet" (1946, edition av en skildring av ett sörmländskt bondbröllop, vars författare enl. Wieselgrens djupgående bevisföring var prästen Olof Strand), "Bröllopsbesvärs ihugkommelse" (1942; utgåva av dikten efter två förut utgivna handskrifter, varav den ena påträffats av Wieselgren i Reval), ett flertal andra skrifter onämnda. Den svåra frågan om vem författaren till "Bröllopsbesvär" kan ha varit behandlade Wieselgren i olika sammanhang och med olika resultat, men han anslöt sig slutligen till von Platens mening, att dikten hade till upphov en man i kretsen kring Stiernhielm.

Ett problem inom fornsvensk filologi sökte Wieselgren lösa i uppsatsen

”Hertig Fredriks datering” (1947). Alla de tre Eufemiavisorna ger i slutet mer eller mindre klara uppgifter om tidpunkten för sin tillkomst. För Hertig Fredriks del förekommer olika dateringar i olika handskrifter. Wieselgren tar till utgångspunkt den s.k. A-handskriftens uppgift att dikten tillkom 1300 år efter Kr. ”ok ther til atta manadha ok twa”, dvs 10 månader (8 + 2) in på året 1300; om detta vore riktigt, skulle Hertig Fredrik vara den äldsta av Eufemiavisorna. Wieselgren anför ett antal paralleller. Ett viktigt motargument har framförts av Elias Wessén, som påpekade, att originalet sannolikt har låtit ordet *ar* ’år’ vara underförstått (att suppleras ur det föregående) efter *atta* ’åtta’. Det ger dateringen två månader in på år 1308.

Norrön filologi

Vi har gått händelserna långt i förväg. Wieselgren började sin verksamhet inom nordisk filologi på det fornvästnordiska området. Hans doktorsavhandling bar titeln ”Författarskapet till Eigla” (1927). ”Eigla” är ett på Island vanligt namn på Egil Skallagrimssons saga. Många forskare hade tillskrivit sagan Snorre Sturlasson, Egils ett par århundraden senare släkting, en tes som livligt hade bestritts av andra. Wieselgren gick grundligt tillväga i sitt försök att knäcka problemet. Han samlade ett stort språkligt material, som enligt hans mening visade en synnerligen påtaglig skillnad mellan Snorres sätt att uttrycka sig och Eigla-författarens. Vid sin jämförelse använde Wieselgren huvudhandskriften av Eigla, den s.k. Möðruvallabók, men kritiker har påpekat, att den äldsta handskriften på många punkter avviker från Möðruvallabók och närmar sig Snorres språk. En viktig detalj är för Wieselgren Egilssagans kronologi jämförd med den som Are frode tillämpade. Wieselgrens utgångspunkt är slaget vid Brunanburh eller Wendune, som brukar identifieras med sagans Vínheiðr. Resultatet blir, att Ares kronologi enligt Wieselgren måste justeras. Avhandlingen har blivit mycket olika bedömd, men det är värt att framhålla, att en så eminent kännare på området som islänningen Sigurður Nordal har kallat den ”den på skilda sätt mest framstående undersökning av Egils saga som finns”, ett omdöme som är så mycket märkligare, som Nordal hade en annan uppfattning än Wieselgren i författarfrågan. – I avhandlingens slut tillämnar Wieselgren Eduard Sievers ”Schallanalyse” eller ”Sagvers” i sina försök att komma åt Egilssagans tillblivelseprocess. Resultatet är, att redaktören har byggt sin saga på två författares arbeten, den ene norrman med en viss ”personalkurva”, den andra islänning med en avvikande kurva. För

senare tiders språkforskare, som inte haft tillfälle att lyssna till Sievers och inte kunnat fascineras av den geniale tyskens trollmakt, framstår det hela som tyckande, omöjligt att verifiera.

Wieselgrens nästa stora arbete inom norrön filologi var ägnat ett lika vanskligt ämne, där ett säkert slutresultat också framstår som ouppnåeligt. Boken heter "Quellenstudien zur Volsungasaga" och kom ut 1935 i Tartu-universitetets Acta-serie. Volsungasagan är en relativt sen isländsk saga, som till stor del bygger på kväden av det slag, som man finner i Eddans Sigurds-dikter. Huvudhandskriften av Eddan har en lakun, som omfattar ett helt lägg pergamentblad. Vad de förlorade dikterna (diktpartierna) har behandlat kan man till en del sluta sig till med hjälp av Volsungasagan. Wieselgrens huvudproblem är vad Volsungasagans författare i sin tur har haft att bygga på för just dessa partier. Wieselgren går systematiskt tillväga och skaffar sig först en uppfattning om författarens behandling av de för oss kända förlagorna. Han indelar sitt material i olika grupper: oförändrat övertagna ord, förändrade ord, omskrivningar av inte ordagrant övertagna ställen, ren förändring av texten, utelämningsar och tillägg. I nästa kapitel söker Wieselgren urskilja olika stilinslag i Volsungasagan, varvid det som han kallar "efterklassiska element" blir särskilt viktigt. Med termen avser han närmast sådant språk gods, som saknar motsvarighet i den klassiska sagoprofan; metoden leder till den något förvirrande följden, att vissa ord stämplas som efterklassiska trots förekomst i Eddan. Wieselgrens huvudresultat är, att Volsungasagans författare för det diskuterade avsnittet dels bygger på en Sigurds saga, dels på ett antal dikter – alltsammans alltså förlorat. En av dikterna, "Brynhilds klagan", rekonstruerar Wieselgren i versform på tyska, en annan återger han till en del i fornyrdislag på modern svenska. Han ger också med samma djärvhet några prov ur Volsungasagan översatta till sieversk sagvers.

Uppfattningarna bland kollegerna har varit delade också om denna bok. Gynnsamma är omdömen av så sakkunniga granskare som Elias Wessén och Jón Helgason. Den förre skriver bl.a. om avhandlingen, att den vittnar om "grundlig förtrogenhet med ämnet, vidsträckt beläsenhet både i källorna och den vetenskapliga litteraturen samt ett originellt och självständigt grepp om problemen". Jón Helgason har kallat Wieselgrens bok "det mest betydande bidrag till utforskandet av dessa frågor, som framkommit sedan Andreas Heuslers bekanta avhandling Die Lieder der Lücke im Codex Regius der Edda (1902)". Om Wieselgrens samlade insatser inom norrön filologi använde Dag Strömbäck bl.a. orden "prestationer av både lärdom och originalitet".

Ljudhistoria och etymologi

Till den sällsynt livliga diskussionen om *i*-ljudets natur bidrog Wieselgren med uppsatsen "Palatalisering, muljering och *i*-omljud" (1944). Med stöd av vissa muljeringsföreteelser särskilt i estniska och liviska anslöt han sig till den riktning, som har hävdats, att omljudet skett via muljering av konsonanten mellan den omljudda vokalen och den följande palatalen. Alla bidrag till belysning av problemet är välkomna, även om detta torde vara olösligt.

I "Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning" (11, 1962) publicerade Wieselgren en utförlig etymologisk undersökning "Svampnamnet kremla (krämila)". Han påvisar först, att ordets svenske upphovsman, Elias Fries, själv har uppgivit sin förebild, nämligen det tyska *Kremling*. Detta ord i sin tur har, som Wieselgren övertygande visar, säkerligen sitt upphov i öster; han skriver i sammanfattningen: "Kremling scheint . . . aus dem Osten her zu stammen, weil im Litauischen, Lettischen und auch im Tschechoslovakischen der Stamm *krem-* benutzt wird, um für recht verschiedene Arten von Schwämmen Name zu erschaffen". Uppsatsen är en fin prestation.

Slutord

Redan innan Wieselgren blev professor i Tartu hade han haft akademisk tjänst utomlands, nämligen som lektor i Skandinaviska språk i Tübingen. I Tyskland verkade han också åren 1952–1954, då han innehade en e.o. professur i Skandinavisk filologi i München. 1942–1950 var han knuten till Lunds universitet som docent, därvid t.f. professor i flera perioder. Från 1950 och fram till pensioneringen var han lektor vid läroverk, först i Kristianstad, sedan i Eslöv.

Under tiden i Tartu engagerade sig Wieselgren ivrigt i arbetet på att stärka de svenskestniska förbindelserna. Han utgav tillsammans med P. Ariste och G. Suits "Svensk-estnisk ordbok. Roots-eesti sõnaraamat" (1939–40; flera senare upplagor). Han var ordförande i Svensk-estniska samfundet 1932–48; dess årsbok *Svio-Estonica* redigerade han en lång rad år anonymt. Där publicerade han också själv ett flertal uppsatser.

Som mångårig utlandssvensk kände Wieselgren väl vikten av moderlandets kontakter med landsmän utomlands. Han var i många år ordförande för Lunda-föreningen av Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet. Medlemmarna från den tiden minns hur han på egen bekostnad brukade ordna med förplägnad vid mötena.

Per Wieselgren var en hängiven, idérik och produktiv forskare. Han var filolog med särskild inriktning på litteratur- och personhistoria; för den rent språkvetenskapliga sidan intresserade han sig synbarligen mindre. Som medmänniska var han känslig och hänsynsfull, med trohet mot de ideal som han gjort till sina.

15.4.1925–22.3.1989

Per-Edwin Wallén

Av Tore Strömberg

Den 22 mars 1989 avled professorn i straffrätt vid Lunds universitet *Per-Edwin* Magnus Wallén i en ålder av knappt 64 år. Han var född i Malmö den 15 april 1925. Hans föräldrar var filosofie doktorn Erik Wallén och Anna Wallén, född Notini. Fadern, som var son till en folkskollärare av skånsk bondesläkt, blev lektor i modersmål och historia vid högre allmänna läroverket i Ystad 1926. Han blev rektor där 1934 och vid flickläroverket i Göteborg 1942.

Per-Edwin växte alltså upp i Ystad, dit familjen hade flyttat 1926. Han var makarnas enda barn. Vid tolv års ålder blev han moderlös. Sålunda blev hans uppväxttid i mycket olik de flesta människors. Att den ändå blev harmonisk måste ha berott på de starka känslöbanden mellan honom och fadern. Den ömsesidiga tillgivenheten mellan Per-Edwin och hans far blev en bärande grundton i bådas liv. Stödet från fadern var desto viktigare, som Per-Edwins fem sista skolår inföll i en tid av oro. Kriget på kontinenten och tyskarnas ockupation av våra grannländer i väst kastade sin skugga över svenskarnas vardagsliv. Lugnet i den sydliga garnisonsstaden stördes av i hast igångsatta befästningsarbeten (inkluderande ett kulsprutenäste i tingshuset, där författaren till dessa minnesord bodde som notarie) och annan militär verksamhet. Uppbrottet från småstaden och flyttningen till Göteborg 1942 måste ha medfört anpassningssvårigheter för Per-Edwin, men han bemästrade dem uppenbarligen och gick ut från Hvitfeldtska läroverket med lysande studentbetyg.

Emellertid blev de två göteborgsåren en kort parentes. Det stod klart, att Per-Edwin skulle studera vid universitet. Efter samråd med fadern, som var inte bara en lärld humanist utan också en erfaren skoladministratör och politiker och som väl förstod att bedöma sin sons anlag, valde Per-Edwin juridiken. Mellan de tre lärosätena behövde han inte tveka, eftersom Lunds universitet var det enda tänkbara för honom. Som tidigare ystadbo

lät han skriva in sig i Ystads nation, där han snart blev en uppskattad medlem samt efter några år först prokurator och därpå under en termin kurator. Även utanför nationen blev han känd för sin duglighet och utsågs efter kuratorsterminen till Akademiska föreningens sekreterare, vilket han var under ett år.

En av mina första uppgifter som lärare i straffrätt var att granska en gedigen uppsats av Per-Edwin Wallén, ett förebud om hans kommande levnadsbana. Engagemangen i studentlivet hade då något fördröjt hans studier, som 1951 resulterade i en juris kandidatexamen med utmärkta betyg. Med stort A som studentbetyg i latin och historia m.fl. ämnen samt med två betyg i bl.a. rättshistoria och romersk rätt hade han en bred och solid grund att bygga på. Hans ärvda fallenhet för humaniora kom honom att för fortsatta studier välja rättshistoria, vartill han uppmuntrades av professorn i ämnet Ivar Sjögren. Tankeutbytet med denne blev emellertid varken livligt eller långvarigt. Ivar Sjögrens hälsa hade länge varit vacklande, och han avled i slutet av 1953 vid 56 års ålder. Wallén fortsatte sina studier för efterträdaren Gerhard Hafström och avlade juris licentiatexamen 1955.

När Wallén blev juris kandidat, var den rättshistoriska forskningen i Sverige nästan helt orienterad mot tiden före antagandet av 1734 års lag och i synnerhet medeltiden. För en ung forskare var det då knappast tillrådligt att gå utanför denna ram. Till ämne för sin avhandling valde Wallén ett germanskt rättsinstitut med rötter i forntiden, process mot död man, och han tog närmast sikte på institutets ställning i de nordgermanska rättskällorna, däribland de svenska landskapslagarna. Ämnet var originellt och föga utforskat. Avhandlingen kom ut på tyska under titeln »Die Klage gegen den Toten im nordgermanischen Recht» (Lund 1958). Det egendomliga bruket att inför tingsmenigheten föra talan mot en död – som antogs vara närvarande i den förevisade döda kroppen (»der lebende Leichnam») – var enligt de flesta germanska medeltidslagarna möjligt i det fall att talan fördes av den som hade dräpt en på bar gärning ertappad förövare av ett brott av ett bestämt slag, såsom stöld eller äktenskapsbrott. Syftet med talan var att få den döde förklarad ohelig eller ogill, vilket skulle medföra, att dråparen gick fri från manshot och att den dömdes ätt inte fick utöva hämnd mot honom.

I doktorsavhandlingen ådagalade Wallén en eminent kännedom om germansk och kanonisk medeltidsrätt, vunnen bl.a. genom en längre tids forskningar i Vatikanbiblioteket. Efter en framgångsrik disputation fick han förordnande på docentbefattning i rättshistoria.

Under sin sexåriga docenttid vid Lunds universitet uppehöll Wallén tidvis professur i rättshistoria samt i straffrätt och juridisk encyklopedi, delvis vid universitetet i Stockholm.

Som licentiand hade Wallén anslutit sig till lärjungekretsen omkring professor Karl Olivecrona, vilkens högre seminarier i rättsfilosofi vid den tiden hade pågått i tio år. I denna miljö tillägnade han sig Olivecronas stränga krav på tankeskärpa och följdriktighet i argumentering, och han blev liksom denne ett föredöme i klarhet, konsekvens och flärdfrihet, egenskaper som kom att präglade hans rikhaltiga vetenskapliga författarskap. Säkerligen fann han Olivecronas vetenskapssyn, inspirerad av uppsalafilosofen Axel Hägerström, både övertygande och fruktbarande för hans egna forskningar. Walléns erkänsla för de impulser som han hade mottagit från Olivecrona kom senare till uttryck i handling, när han åtog sig det krävande uppdraget att redigera den festskrift med vilken Olivecrona hyllades vid sin avgång från professuren i processrätt 1964.

Redan före sin disputation hade Wallén producerat sig i skilda rättshistoriska ämnen genom artiklar i facktidskrifter. Härmed fortsatte han som docent och var även en flitig recensent inom sitt ämnesområde. Ett antal artiklar i Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid vittnar om hans kunnighet och framställningsförmåga. Även i den nyare tidens rättshistoria var han väl bevandrad. Med säker hand utredde han intrikata problem i 1800-talets fastighetsrätt, vilka låter sig förklaras endast i historiens ljus.

När Walléns docentår led mot sitt slut, sökte han den ledigförklarade professuren i rättshistoria vid universitetet i Stockholm. I konkurrens med flera välmeriterade medsökande fick han första förslagsrummet och utnämndes under hösten 1964. Det kunde tyckas, som om han därmed hade nått sitt viktigaste mål, men så var inte fallet. Han hade nämligen sedan länge förberett en övergång till straffrätt. Redan som juris studerande hade han attraherats av denna disciplin, och efter mångårig verksamhet inom rättshistorien kan han ha känt ett behov av ett nytt arbetsfält och kanske också av en närmare anknytning till dagens samhällsliv. Han kunde ha jämnat vägen för sig genom att behandla något tema på modet, d.v.s. något om senare årtiondens reformer i svensk kriminalpolitik. Hans tidigare intresse för denna sida av straffrätten hade dock synbarligen svalnat, troligen som följd av en tilltagande skepsis mot den svenska straffrättens utveckling beträffande brottspåföljderna. Opportunistisk beräkning var främmande för honom. I stället följde han sin böjelse och tog itu med uppgifter inom läran om brotten, i vilka han såg en intellektuell utmaning. Början gjordes med en inträngande analys av bedrägerirekvisiten, sådana

som dessa gestaltar sig i lag, lagförarbeten, doktrin och rättspraxis, den sistnämnda representerad av 2.500 rättsfall, omsorgsfullt genomgångna av Wallén. När straffrättsprofessuren i Lund ledigförklarades 1965, sökte han denna och kunde som viktigaste specimen åberopa ett stort manuskript om bedrägeribrottet.

Wallén blev ensam sökande till professuren, men detta innebar inte, att vägen utan vidare låg öppen för honom. Juridiska fakultetens bestämda ställningstagande för honom blev emellertid avgörande, och ärendet avslutades med Walléns utnämning i slutet av 1965.

Åsiktsskillnader om vetenskaplig metodik hade kommit fram i utlåtandena från två av de tre sakkunniga och föranlett viss kritik av Walléns behandling av bedrägeribrottet. Efter utnämningen kom hans svar på en del av kritiken. Han hade under sina undersökningar av lagförarbeten och domskäl kommit att reagera mot ett vanligt – dessvärre kanske outrotligt – sätt att låta beskrivningen av verkligheten, rättsfakta, på någon avgörande punkt bestämmas av rättspolitiskt motiverade önskemål om ett visst praktiskt resultat. »Ett anpassande av skadebegreppet till varje enskilt fall i syfte att nå det mest tillfredsställande resultatet leder till ett godtycke, som innebär ett angrepp på legalitetsprincipen», förklarade han frankt.

Legalitetsprincipen (nulla poena sine lege, intet straff utan lag) – nödvändig för en rättsstat och alltid i fara att förtrampas – gav för Wallén också svaret på den fråga som han ställde i sin installationsföreläsning, »Har brottsrubriceringen någon betydelse?».

Som lärare motsvarade Wallén högt ställda anspråk. Hans föreläsningar var väl förberedda, väl disponerade och väl framförda. Hög intellektuell standard och en välvillig attityd var väsentliga ingredienser, men pricken över i-et var en fläkt av humor, som genom träffande anspelningar på mänsklig skröplighet förband juridikens abstraktioner med livets realiteter. Om Walléns egenskaper som forskningshandledare har en kvinnlig lärjunge till honom, numera själv professor i straffrätt, vittnat: »Alltid intresserad, en fantastisk lyssnare, med en kunnighet som ingav doktoranden total trygghet men som han aldrig framhävde så att doktorandens svaga och ofta vacklande självförtroende försämrades. Tvärtom kunde han med små medel, utan att överdriva, uppmuntra och stärka ens lust att lösa de uppkommande problemen och att verkligen genomföra den föresatta uppgiften.»

Ett frapperande drag hos en så grundligt skolad historiker som Wallén var hans öppenhet för dagsaktuella spörsmål, avspeglad i en serie artiklar om sjukkassebedrägeier, tillägnelse av varor i snabbköpsaffärer och banko-

matmissbruk, allt noviteter som vållade domstolarna mycket huvudbry. Den kompakta kammarlärdomen tillfredsställde inte Wallén. Han beklagade, att han inte hade tingsmeriter, och han var mån om att fylla denna lucka i erfarenhet av praktisk juridik genom att under lång tid deltaga i den dömande verksamheten vid Hovrätten över Skåne och Blekinge. Som expert i straffrätt blev han alltmera känd för vederhäftighet och objektivitet och blev ofta konsulterad av brottsmålsadvokater.

Walléns förkärlek för läran om brotten var för honom ingen anledning att försumma straffrättens andra huvuddel, reaktionssystemet med dess eviga frågor om de bästa medlen för brottslighetens bekämpande och den bästa behandlingen av den enskilde brottslingen. I den av Wallén författade andra delen av läroboken »Svensk straffrätts historia» gav han en utmärkt översikt av den svenska strafflagstiftningen från 1811 till 1965, då den nu gällande brottsbalken trädde i kraft, med bl.a. redogörelser för frihetsstraffens utveckling, straffteorierna och deras inflytande på senare tiders reformer i reaktionssystemet. Framställningen av detta snåriga ämne kunde inte ha gjorts bättre.

Som historiker hade Wallén blick för större idésammanhang och såg därför gärna sitt ämne i ett internationellt perspektiv. De tillfällen till utlandsvistelse som gavs honom utnyttjade han än till komparativa studier vid Max Planck-institutet i Freiburg im Breisgau, än till skrivbordsarbete i San Michele-stiftelsens lugna miljö på Capri och än till deltagande i internationella straffrättsliga kongresser.

Nytta och nöje låter sig stundom förenas. Walléns arbete dels som forskare och dels som folkbildare förde med sig mycket resande, och häri fann han ett stort behag. Men det skulle vara tågresor. Från Narvik i norr till Neapel i söder stiftade han okulär bekantskap med stora delar av Europas järnvägsnät, och med hjälp av Thomas Cooks internationella resetidtabeller och en god portion fantasi företog han hemma i soffhörnet imaginära järnvägsresor i främmande världsdelar.

Den fritid som Wallén unnade sig ägnade han eljest mest åt bokliga förströelser. Hans litterära intresse och smak torde ha grundlagts tidigt. Hans far, som hade disputerat på en avhandling i ett litteraturhistoriskt ämne, ägde en stor samling skönlitteratur. Till de svenska författare som Per-Edwin särskilt intresserade sig för hörde Almqvist, Strindberg och Axel Wallengren. I en återuppväckt debatt om Almqvists skuld till giftmordsförsök gjorde Wallén ett initierat inlägg, som kanske gav det slutgiltiga svaret på frågan, ett »non liquet». Möjlighet att med andra dryfta Strindbergs verk och rastlösa liv fick han som mångårig ledamot av Strindbergs-

Tore Strömberg

föreningens styrelse. Den specifika humorn hos Falstaff Fakir roade honom mycket. Som en av stiftarna av Fakirensällskapet och dess förste ordförande bidrog han till att vidmakthålla intresset för denne urlundensiske glädjespridare.

Av det sagda förstås, att Wallén hade andra sidor än dem som han vanligen lät synas i sitt dagliga arbete. Under en stram yttre habitus bar han inom sig en stor känslighet, en förening av ömtålighet och ömsinnet, som han visade endast i en trängre krets av vänner, hos vilka han kunde känna sig otvungen och ge fritt spelrum åt sitt sinne för humor.

Per-Edwin Wallén förskonades inte från svåra prövningar. Redan i tidig medelålder drabbades han av en bristsjukdom, som endast några år tidigare skulle ha varit ödesdiger men som kunde hävas tack vare en medicinsk upptäckt. Hans sista år blev en långt utdragen kamp mot en annan sjukdom, vars förlopp kunde fördröjas men inte hejdas. Utan klagan och med stort jämnmod bar han sitt lidande.

Per-Edwin Wallén efterlämnar minnet av en värdefull och allmänt aktad medlem av lärarkåren vid Lunds universitet och av vårt lands juristkår. Kollegerna i den juridiska fakulteten såg i honom en lojal och pålitlig men också självständig och rakryggad medarbetare, tillika en vän, som även utanför tjänsten generöst delade med sig av sina personliga gåvor. Saknaden är stor efter en avhållen vän, kollega och lärare.

Knut Knutsson

Av *Gunnar Jarring*

Han började som slavist, slutade som hembygdsforskare – däremellan låg ett långt intensivt liv som biblioteksman. Så vill jag närmast karaktärisera Knut Knutssons livsgärning. Hembygden blev han alltid trogen.

Knut Peter Knutsson var född i Dalby den 5 mars 1897. Han kom från en skånsk hantverkarfamilj. Fadern var snickarmästare – jag vill inte utesluta att den noggrannhet som hör yrket till hade sin återspeglning i sonens karaktär – ett sinne för detaljer och disciplinerad noggrannhet både i hans språkvetenskapliga och bibliotekstekniska gärning. Efter skolgång och studentexamen i Lund inskrevs Knutsson vid Lunds universitet höstterminen 1916. Han blev fil.kand. den 15 december 1920. I hans examen ingick slaviska språk som huvudämne kombinerat med sanskrit med jämförande språkforskning och tyska. Efter en licentiatexamen i slaviska språk 1923 disputerade han 1926 i detta ämne och utnämndes i juni 1926 till docent i slaviska språk vid Lunds universitet.

I sin doktorsavhandling »Über die sogenannte zweite Palatalisierung in den slavischen Sprachen» tog Knutsson upp ett inom slavistiken ofta behandlat ämne och analyserade på ett mönstergillt sätt alla dittills framförda teorier om palataliseringsprocessen inom det slaviska språkområdet. En expert på palataliseringsfrågan som framhöll avhandlingens allmänna förtjänster ansåg dock att han inte fört själva huvudfrågan nämnvärt framåt. Men detta hindrade inte att avhandlingen hade ett betydande värde för den kommande forskningen. Knutssons i tidsföljd närmaste större arbete »Die germanischen Lehnwörter im Slavischen vom Typus *buky*» (1929) fick ett mycket positivt mottagande. I detta arbete framträder Knutsson som den självständige, skarpsynte forskaren på ett komplicerat forskningsområde. I en rad andra arbeten av mindre omfång tog Knutsson sedan upp olika slaviska låneordsproblem. Han ägnade sig även åt studiet av gammalryska pergamenthandskriftsfragment i svenska arkiv

5.3.1897–31.5.1989

och bibliotek, ett arbete som kan sägas bilda övergången till hans egentliga verksamhet – bibliotekariens. Hans vetenskapliga produktion inom slavistiken upphörde praktiskt taget med hans övergång till Stockholms Stadsbibliotek 1929. Han fortsatte emellertid sin verksamhet som akademisk lärare. Han var tillförordnad professor vid Stockholms högskola åren 1940–1942, efter att ha blivit kallad till professor i slaviska språk i Lund 1940, en post som han aldrig tillträdde.

Efter sedvanlig provtjänstgöring förordnades Knutsson till e.o. amanuens vid Lunds Universitetsbibliotek år 1922 och redan året därpå var han ordinarie, en tjänst som han innehade fram till 1929. Efter det att han 1926 blivit docent i slaviska språk nöjde han sig med halvtidstjänstgöring vid universitetsbiblioteket. Det var Knutsson som där omorganiserade och moderniserade bytet av akademiska skrifter med utländska vetenskapliga bibliotek. Han insåg tidigt att bytet inte endast tillförde biblioteket en god accession av internationell vetenskaplig litteratur utan även bidrog till att göra Lunds Universitet och dess forskare internationellt kända. Som slavist insåg han den stimulerande betydelse det vetenskapliga bokutbytet hade för forskarna i länderna bakom järnridån, en synpunkt som kvarstår oförändrad ännu i denna dag.

Den förste januari 1930 övergick Knutsson till Stockholms Stadsbibliotek där han fram till 1940 verkade som förste bibliotekarie och under åren 1941–1953 som chef för biblioteket, som stadsbibliotekarie. Nästan ett kvartsekel kom han att ägna åt Stockholms stadsbibliotek. Det genomgick under hans tid som chef en intensiv utveckling och det är allmänt omvittnat att Knutsson var en ledare med stor administrativ skicklighet och stort bibliotekstekniskt kunnande och nytänkande. Stadsbiblioteket i Stockholm blev hans livsverk.

När Knutsson 1953 avgick som chef för Stadsbiblioteket sökte och fick han 1954 en tjänst som förste bibliotekarie vid Lunds Universitetsbibliotek. På hösten 1956 begärde han avsked från sin tjänst utan att någonsin ha varit i aktiv tjänst. Det var en upprepning av hans inställning till professuren i Lund 1940, som han ej heller tillträdde. Det tyder på en tveksamhet till Lund som väl närmast bottnade däri, att han rotat sig i Stockholm och att Lund kanske inte var det Lund han hade lämnat år 1930.

Knutsson övergav aldrig sitt intresse för hembygden i Skåne, för Dalby och dess historia. Det är emellertid först när han avslutat sin biblioteksbanan som han på allvar kunde ägna sig åt lokalhistorisk forskning. En studie ägnade han åt ett icke-skånskt ämne, en sörmländsk gård »Stora Lundby i Sorunda. En gård och dess historia» (1976). En rad skrifter som behandla-

Gunnar Jarring

de hans älskade Dalby kom i tät följd. De var »Dalby och Lund» (1975), »1700-talskartorna över Dalby by, Torna härad» (1977) och »Lars Ericsson på n:r 34 får idéer» (1978). Hans stora insats för skånsk lokalhistoria blev hans tillsammans med Göte Paulsson utgivna »Dalby klostrets intäktsbok 1530–1531» som kom i Vetenskaps-Societetens serie »Skånsk senmedeltid och renässans» år 1983.

Knut Knutsson var stimulerande som akademisk lärare. Jag var en av dem som följde hans föreläsningar i slaviska språk de sista åren av 1920-talet och kan vittna därom. Inte minst värdefull var den peripatetiska undervisning som följde efter föreläsningarna under långa vandringar på Lunds gator. De gav en ung student kött på benen genom ingående karaktäristiker av de stora forskarna i slavistikens värld. De var oftast högst personligt färgade, inte så sällan lätt maliciösa och alltid roande. Detta hans sinne för personkaraktäristik återspeglas i hans talrika brev – han var en medryckande brevskrivare – och det följde honom genom hela livet. Han hade alltid glimten i ögat.

Sten Carlsson

Av *Lars-Arne Norborg*

Professorn i historia Sten Carlsson, Uppsala, ledamot i Vetenskaps-Societeten sedan 1953, avled i sitt skånska sommarhem i Magnarp den 5 augusti 1989. Hans oväntade bortgång var ett hårt slag inte bara för Sveriges historiker utan också för hela det humanistiska forskarsamhället. Inom svensk socialhistoria var han den obestridde banbrytaren och där gjorde han sina största insatser, men för hans intresseområde tycktes det inte finnas några fastlagda gränser. Hans spännvidd var enorm, liksom hans produktivitet. I mångsidighet och lärdom hade han få likar. Alltjämt fylld av vitalitet och verksamhetsiver föreföll han ännu ha mycket att ge.

Sten Carlsson växte upp i historikermiljö. Han föddes den 14 december 1917 som son till dåvarande docenten i historia Gottfrid Carlsson och den sedermera så framstående rätts- och kvinnohistorikern Lizzie Carlsson. När fadern år 1926 tillträdde professur i Lund, följde den nioårige Sten med sina föräldrar dit. Större delen av hans skolgång och hela hans akademiska bildningsgång ägde alltså rum i den sydsvenska lärdomsstaden. Inte desto mindre hade han redan från början genom sin far del i traditionen från Uppsala och lärjungekretsen kring Harald Hjärne och Nils Edén. När han 1954 flyttade tillbaka till Uppsala som professor, var det således en cirkel som slöt sig.

Sina högre akademiska studier bedrev Sten Carlsson inom Sture Bolins seminarium, den källkritiska skolans vapensmedja. Weibullare blev han väl aldrig annat än i denna formella mening, men det råder ingen tvekan om att han tog bestående intryck av den lundensiska forskningsmiljön. Ett vittnesbörd härom är den mönstergilla källkritiska studien "Slaget vid Lappo", som också publicerades i Lauritz Weibulls tidskrift Scandia 1947.

Doktorsavhandlingen 1944 handlade om 1809 års statsvälvning och rörde sig inom den politiska sfär med tonvikt på "Haupt- und Staatsaktion" som fortfarande allmänt betraktades som historievetenskapens egentliga domän. Dock fanns redan här ett inslag som pekade framåt, nämligen kapitlet om revolutionen och folkstämningen, som förebådade den orientering mot opinionsforskning som skulle komma att prägla hans

14.12.1917–5.8.1989

magnum opus "Lantmannapolitiken och industrialismen" (1953), där samspillet mellan ekonomisk utveckling, opinionsförskjutningar och politiska maktförhållanden i Sverige under perioden 1890–1902 ingående belystes.

När denna bok utkom, hade Sten Carlsson redan hunnit bryta nya banor både för sig själv och för den kommande svenska historieforskningen genom avhandlingen "Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700–1865" (1949), som behandlade det svenska ståndssamhällets upplösning och som fick en fortsättning i den mera populärt anlagda "Bonde, präst, ämbetsman" (1950, 1962) och i den i jubileumsverket Samhälle och riksdag (1966) ingående grundlärdade undersökningen "Den sociala omgrupperingen i Sverige efter 1866".

Inom det socialhistoriska fält, som han sålunda inmutat, kom hans tyngpunkt fortsättningsvis att ligga, både i den egna forskningen och i forskarhandledningen. Det av honom ledda forskningsprojektet "Sverige och Amerika" gav upphov till ett tjugotal avhandlingar och blev ett centrum för svensk emigrationshistoria. Under arbetet med detta upparbetade han sina kontakter med USA och i synnerhet Svensk-Amerika, vilket resulterade bl.a. i en studie om skandinaviska politiker i Minnesota och den till Delawarejubileet 1988 utgivna "Swedes in North America 1638–1988". Ett senare projekt gällde familjehistoria och demografi. Också här gjorde han en pionjärsats, bl.a. genom det kvinnohistoriska arbetet "Fröknar, mamseller och pigor. Ogifta kvinnor i det svenska ståndssamhället" (1977).

Som socialhistoriker utmärktes Sten Carlsson av empiri och konkretion. Nog fanns det tabeller och diagram i hans skrifter, men de aggregerade talen tilläts aldrig skymma den arbetande, kämpande eller lidande människan. Han hade ett fäderneärvt, genuint intresse för personhistoria och kunde ibland slösa med namn och data. De enskilda människoödena var för honom det enda som kunde ge historien liv.

För generella teorier tycks han ha hyst ett måttligt intresse. För denne socialhistoriker var historien inte statskunskap eller sociologi, långt mindre filosofi, utan just historia. Mot övergripande teorisystem med anspråk på att tolka historiens mål och mening var han djupt mistrogen. Ett försök att skildra Sveriges historia ur marxistiskt perspektiv kunde han avfärda med ett oförstående: "mera trosvisst än insiktsfullt".

Sten Carlsson blev aldrig så mycket socialhistoriker, att han tappade kontakten med den politiska historien. Det visade han bl.a. i studier om Robespierre och Stresemann och framför allt i ett otal artiklar i Svenska Dagbladet, fyllda av lärdom och insikt och behandlande de mest skilda

ämnen i tid och rum. Före sin bortgång uppges han ha påbörjat ett arbete om huset Habsburg, ett historiskt fenomen som han ägde de bästa förutsättningar för att skildra på ett kunnigare och mera balanserat sätt än som vanligen skett.

För de historiestuderande liksom för den stora allmänheten var Sten Carlsson troligen mest känd som författare till den klassiska handboken "Svensk historia" II (1 uppl. 1961) och till den utökade och illustrerade versionen av detta arbete som bildar de senare delarna av Bonniers "Den svenska historien". Tack vare sin rika erfarenhet som forskare, opponent och forskarhandledare kunde han här ge en auktoritativ sammanfattning av forskningsläget. Inte minst värdefulla var de utförliga bibliografierna, vilka också förtecknade otryckta licentiatavhandlingar, som annars kanske helt skulle undgått forskarnas uppmärksamhet. Ännu är "Svensk historia" II den självklara utgångspunkten för alla djupare studier i nyare svensk historia.

All forskningslidelse till trots glömde Sten Carlsson aldrig, att undervisningen *också* tillhör universitetets uppgifter. Han hade under tidigare år varit läroverkslärare och behöll alltid ett levande intresse för skolans problem. I debatter om undervisningsplaner och läromedel tog han flitigt del och kämpade med stundom skarpa men alltid blanka vapen för kunskap och kvalitet i utbildningen. I Historielärarnas förening var han en driftig och uppskattad ordförande. Vid universitetet kom hans pedagogiska verksamhet med åren att huvudsakligen bestå i handledning av forskarstuderande. Under tidens lopp förde han inte mindre än ett femtiotal doktorander fram till disputation. Uttryck som intresse, engagemang, kunighet och respekt för den enskilde elevens integritet återkommer ofta, när denna del av hans gärning förs på tal. Ett karakteristiskt drag hos Sten Carlsson som handledare tycks ha varit, att han aldrig uteslutande intresserade sig för vetenskapliga "påläggskalvar"; också den numera utrotningshotade, föraktfullt så kallade hobbyforskningen, ofta utförd på deltid av äldre studerande under besvärliga yttre villkor, hade enligt honom mycket att tillföra forskningen.

Sten Carlsson var klar över att humanistiska forskningsresultat som inte når utanför det akademiska elfenbenstornets väggar förblir ett dött kapital. Den insikten drev honom till ett omfattande kulturjournalistiskt arbete. Det var främmande för honom att vilja använda historieskrivningen för politiska syften, hur medveten han än var om att hans samhällsåskådning och kultursyn med nödvändighet måste färga av sig på uppläggning och formuleringar. Men som människa och medborgare kunde han hysa be-

stämnda åsikter, och han ägde i hög grad sina meningars mod. Inte sällan gav han sig in i kultur- och samhällsdebatten och medverkade t.o.m. en tid som ledarskribent i Svenska Dagbladet. Konflikträdd var han inte, men hans polemik var saklig och ridderlig. Något agg mot meningsmotståndare visade han aldrig, och han hade stor förmåga att samarbeta även med personer av diametralt motsatt övertygelse. Det visade han bl.a. i sitt arbete med de svensk-sovjetiska forskningskontakterna.

Etiketter är alltid vanskliga, men för Sten Carlsson är det svårt att finna en bättre beteckning än måttfullt kulturkonservativ. I detta ligger också, att hans konservatism rymde ett djupt demokratiskt drag. Utan att idealisera ens de småländska förfäderna kände han sig starkt förbunden med de många namnlösa kvinnor och män som med sitt tysta arbete och tåligt eller otåligt burna lidande byggt det svenska landet. "Hans svenska historia", skrev Stig Strömholm i en minnesruna, "var inte överhetens, den var hela folkets – inte heller överheten var utesluten; där fanns plats för slottet, herrgården, bostället och prästgården, bondehemmet och backstugan."

Sten Carlssons demokratiska sinnelag återspeglades också i hans personliga framtoning. Enkel och okonstlad, nästan pojkkäckt kamratlig, mötte han alla och envar. Han var en arbetsmyra som få, men kunde ändå säga, att fester var det bästa han visste, för de mänskliga kontakternas skull. Ljus, positiv, omtänksam, så minns hans vänner och elever honom. De, och med dem vi, stannar i stor saknad och djup vördnad inför hans minne.

Vetenskapssocieteten i Lund 1988

Bortgångna hedersledamöter

Montelius, Gustaf Oscar Augustin, riksantikvarie, f. 9/9 1843, † 4/11 1921.

Thomsen, Vilhelm Ludvig Peter, excellens, professor, f. 25/1 1842, † 13/5 1927.

Tegnér, Esaias Henrik Vilhelm, professor, f. 13/1 1843, † 21/11 1928.

v. Wilamowitz-Moellendorff, Ulrich, excellens, professor, f. 22/12 1848, † 25/9 1931.

Müller, Sophus Otto, museumsdirektör, f. 24/5 1846, † 24/2 1934.

Kock, Karl Axel Lichnowsky, professor, f. 2/3 1851, † 18/3 1935.

Meillet, Paul Jules Antoine, professor, f. 11/11 1866, † 21/9 1936.

Evans, Sir Arthur John, professor, f. 8/7 1851, † 11/7 1941.

Wölfflin, Heinrich, professor, f. 21/6 1864, † 19/7 1945.

Hirn, Yrjö, professor, f. 7/12 1870, † 23/2 1952.

Croce, Benedetto, senator, f. 25/2 1866, † 20/11 1952.

Heckscher, Eli Filip, professor, f. 24/11 1879, † 23/12 1952.

Löfstedt, Haimon Einar Harald, professor, f.d. praeses, f. 15/6 1880, † 10/6 1955.

Weibull, Lauritz Ulrik Absalon, professor, f.d. praeses, f. 2/4 1873, † 2/12 1960.

Ekwall, Bror Oskar Eilert, professor, f. 8/1 1877, † 23/11 1964

Josephson, Ragnar, professor, f.d. praeses, f. 8/3 1893, † 27/3 1966.

Nilsson, Nils Martin Persson, professor, f. 12/7 1874, † 7/4 1967.

Werin, Algot Gustaf, professor, Lund, f. 19/10 1892, † 2/12 1975.

Gjerstad, Erik Einar, professor, Lund, f. 30/10 1897, † 8/1 1988.

Hedersledamot

Lönnroth, Nils Erik Magnus, professor, Göteborg, f. 1/8 1910, 70.

Styrelse

Praeses: *Ingmar Brohed* (1985)

Vice praeses: *Bengt Hansson* (1983)

Sekreterare: *Anders Grönvall* (1983)

Skattmästare: *Göran Palm* (1985)

Medlemmar: *Bengt Ankarloo* (1984), *Michael Bogdan* (1985), *Birgitta Hårdh* (1985), *Eric Rasmusson* (1985), *Per Rydén* 1986, *Marianne Thormählen* (1984).

Suppleanter: *Gösta Bruce* (1985), *Christer Platzack* (1987), *Ulf Teleman* (1986).

Vetenskaps societeten i Lund

Valnämnd

Ordförande: Societetens Praeses.

Medlemmar: *Thure-Gabriel Gyllenkrok* (1982), *Birger Bergh* (1985), *Sten Åke Nilsson* (1985), *Kjell-Åke Modéer* (1984), *Kristian Gerner* (1986), *Tryggve Mettinger* (1986).

Granskningsnämnd

Ordförande: Societetens Sekreterare.

Medlemmar: *Göran Hermerén* (1980), *Bengt Ankarloo* (1985), *Birger Bergh* (1985), *Anders Palm* (1986).

Redaktionskommitté för Skånsk senmedeltid och renässans

Ordförande: Societetens Praeses.

Sekreterare: *Göte Paulsson*.

Medlemmar: *Erik Cinthio*, *Axel Roos*, *Oscar Reutersvärd*, *Nils Lewan*, *Eva Österberg*, *Bengt Pamp*.

Revisorer

Olof Nordström (1965), *Gunnar Törnqvist* (1984).

Suppleanter: *Hans Regnéll* (1966), *Bo Westerhult* (1984).

Bortgångna stiftande ledamöter

v. Hallwyl, Walter, greve, f. 26/1 1839, † 27/2 1921.

Edstrand, Reinhold Theodor Werner, direktör, f. 15/6 1882, † 25/11 1923.

Swartz, Carl Johan Gustaf, universitetskansler, f. 5/6 1858, † 6/11 1926.

Petrén, Karl Anders, professor, f. 2/12 1868, † 16/10 1927.

Wachtmeister, Axel Wilhelm, greve, kammarherre, f. 16/7 1869, † 24/8 1929.

Engeström, Max Emil Leopold, konsul, f. 15/11 1867, † 25/3 1930.

v. Geijer, Fredrik Wilhelm Gustaf, ryttmästare, godsägare, f. 8/2 1865, † 16/5 1930.

v. Hallwyl, Anna Fredrika Wilhelmina, f. Kempe, grevinna, f. 1/10 1844, † 27/7 1930.

Haffner, Johan, stadsläkare, f. 6/9 1876, † 14/4 1931.

Sahlin, Johan Albert, fabriksägare, f. 7/9 1868, † 17/5 1936.

Swartz, Pehr Johan Jacob, direktör, f. 21/10 1860, † 5/6 1939.

Westrup, Johan Wilhelm Magnus, v. konsul, f. 13/5 1862, † 9/11 1939.

Lundahl, Nils, fil. dr, f. 23/5 1858, † 16/6 1940.

Gyllenkrok, Nils Johan Malcolm, friherre, hovstallmästare, f. 15/10 1887, † 9/4 1941.

Coyet, Hilda Eleonore Henriette Dorotée Amelie, f. friherrinnan *Cederström*, f. 16/3 1859, † 28/8 1941.

Montelin, Adolf Fredrik, apotekare, f. 17/1 1871, † 28/10 1941.

Sahlin, Carl Andreas, fil. dr, f. 15/12 1861, † 22/1 1943.

Jacobsen, Helge, direktör, f. 24/12 1882, † 21/6 1946.

Lundberg, Sven Emil, bergsingenjör, direktör, f. 21/8 1889, † 24/3 1947.

Lundblad, Nils Waldemar, hovrättsassessor, direktör, f. 7/12 1888, † 25/9 1947.

Munksgaard, Ejnar Johannes, forlagsboghandler, dr phil., f. 28/2 1890, † 6/1 1948.

- Thott, Gustaf Otto Tage Stig*, greve, hovjägmästare, f. 29/1 1885, † 4/7 1948.
Sahlin, Bo Carl Henrik, med. lic., direktör, f. 24/7 1901, † 18/2 1949.
Nordqvist, Gunhild Theresia Elvira, f. *Edstrand*, doktorinna, f. 23/9 1883, † 18/12 1951.
Roos, Axel Bernhard, jur. dr, advokat, f. 4/3 1886, † 24/8 1957.
v. Schmiterlöw, Adelheid Emma Otburgis, godsägare, f. 15/8 1875, † 16/5 1959.
Edstrand, Karin Thekla Eleonora, fröken, f. 3/7 1880, † 7/12 1959.
Sandberg, Ivar Nils Gotthard, direktör, f. 28/7 1881, † 2/1 1961.
Berger, Svante Edwin Larsson, direktör, f. 13/5 1871, † 2/2 1962.
Dunker, Henry Christian Louis, fabriksdisponent, f. 6/9 1870, † 3/5 1962.
Lundqvist, Gösta Evald Andreas, civilingenjör, direktör, f. 3/10 1892, † 12/7 1962.
Neusten, Andreas Edvard, byggmästare, f. 18/3 1885, † 27/9 1962.
Sahlin, Stig Erik Gunnar, ambassadör, f. 2/8 1899, † 10/6 1963.
Wiberg, John Åke Truls, överintendent, f. 30/3 1902, † 25/11 1963.
Berger, Carl Magnus, direktör, f. 18/3 1915, † 20/11 1964.
Bergh, Thorsten Christian Howard, jur. o. fil. kand., konsul, f. 1/10 1901, † 11/1 1965.
Wigstrand, Gunnar, disponent, f. 11/1 1903, † 19/11 1965.
Palmstierna, Carl Otto, friherre, hovjägmästare, f. 3/1 1900, † 12/10 1966.
Dahlgren, Sture Hjalmar Thorild, fil. dr, assuransdirektör, f. 25/6 1888, † 5/2 1968.
Jensen, Arthur Marinus, direktör, f. 13/2 1891, † 17/5 1968.
Weibull, Märta Maria (Mary) Sofia, f. *Fahlbeck*, fru, f. 18/1 1897, † 9/11 1968.
Trolle-Bonde, Carl, greve, f. 13/5 1907, † 7/10 1969.
Hjelme-Lundberg, John, konsul, f. 26/5 1902, † 9/8 1970.
Wehtje, Ernst Jonas, tekn. dr, direktör, f. 17/7 1891, † 4/8 1972.
Bergengren, Axel Göran Magnus, civilekonom, f. 16/6 1921, † 19/8 1972.
Trolle-Bonde, Anna Ingeborg Blenda, f. *von Essen*, grevinna, f. 2/3 1908, † 7/9 1973.
Bendz, Olof Gregor Mortimer, godsägare, f. 15/9 1904, † 9/9 1973.
Thomasson, Tage Emanuel, civilingenjör, direktör, f. 16/10 1894, † 4/9 1974.
Græbe, Eiler Otto, domkyrkoarkitekt, f. 23/7 1892, † 5/1 1977.
Wijkander, Klara Severina, f. *Kock*, fru, f. 28/11 1888, † 25/9 1977.
Ehrnberg, Gösta Theodor, direktör, f. 26/5 1895, † 1/5 1981.
Olofsson, Johan Sigfrid Mattias, leg. läkare, f. 2/8 1899, † 7/10 1981.
Mörck, Einar Walter, direktör, f. 10/6 1914, † 2/5 1982.
Crafoord, Holger Alf Erik, direktör, f. 25/7 1908, † 21/5 1982.
Gierow, Karl Ragnar Knut, fil. dr, författare, f. 2/4 1904, † 30/10 1982.
Hammarskiöld, Sven Ludvig, direktör, f.d. hovrättsråd, f. 14/12 1901, † 16/7 1983.
Strömbom, Nils Alfred Ragnar, kapten, fil. lic., f. 30/10 1898, † 22/11 1983.
Eckblom, Ingemar, direktör, f. 17/3 1903, † 11/9 1987.
Holmström, Nils Gunnar Teodor, direktör, f. 30/10 1904, † 10/12 1987.
Hallström, Hadar Erik H:son, direktör, f. 15/6 1900, † 28/2 1988.

Stiftande ledamöter

- Lundström, Margit Johanna Palæmona Cecilia*, f. *von Geijer*, generalska, Landskrona, f. 24/2 07, 32.

Vetenskaps societeten i Lund

- Thott, Greta Linnéa*, grevinna, Stockholm, f. 25/2 08, 53.
Sandblom, Grace, f. *Schaefer*, fru, Lausanne, Schweiz, f. 13/5 07, 54.
Hansen, Einar Anton, direktör, Malmö, f. 14/11 02, 55.
Gyllenkrok, Thure-Gabriel, friherre, Björnstorp, f. 23/5 22, 57.
Tunhammar, Elam Wihlgott, direktör, Malmö, f. 18/1 03, 58.
Hansen, Jozzi Ella, f. *Jensen*, verkst. direktör, Malmö, f. 23/7 12, 59.
Möller, Frans Ballieu, direktör, Lund, f. 25/2 97, 60.
Wetterlundh, Sune Charles Gustaf, verkst. direktör, Malmö, f. 11/2 04, 60.
Rausing, Gad Anders, docent, direktör, f.d. praeses, London, f. 19/5 22, 62.
Rausing, Hans Anders, direktör, Wadhurst, England, f. 25/3 26, 63.
Larsson, Sven Gunnar, direktör, Lund, f. 29/5 11, 64.
Roos, Axel Bernhard, bankdirektör, Malmö, f. 16/6 22, 64.
Berger, Dagmar Linnea Charlotta, f. *Bonn*, fru, Halmstad, f. 19/6 15, 65.
Acking, Carl-Axel, professor, Lund, f. 8/3 10, 66.
Lauritzson, Tore, civilingenjör, Antwerpen, Belgien, f. 19/4 13, 66.
Holmberg, Hans Åke, tekn. dr, Lund, f. 31/1 19, 67.
Palmstierna, Anne-Marie Aurore, friherrinna, Maltesholm, Tollarp, f. 26/7 07, 67.
Ståhlbrandt, Åke E., direktör, Höllviksnäs, f. 9/3 14, 67.
Kamprad, Feodor Ingvar, direktör, Epalinges, Schweiz, f. 30/3 26, 69.
Lindh, Sten, ambassadör, Malmö, f. 24/10 22, 69.
Malmros, Frans Jacob, konsul, Trelleborg, f. 4/11 25, 71.
Samuelson, Sten Olov, professor, Lund, f. 30/4 26, 71.
Faxe, Carl Jörgen Cornelius, direktör, Malmö, f. 2/6 12, 72.
Penser, Per Wilhelm Julius, advokat, Eslöv, f. 29/5 01, 72.
Rasmusson, Karl Eric, direktör, Lund, f. 28/1 16, 72.
Kennedy, Douglas Gilbert James, godsägare, Råbelövs slott, Kristianstad, f. 5/3 12, 73.
Lilliehöök, Lennart F. B:son, verkst. direktör, Lindhult, f. 21/4 24, 75.
Wessman, Gunnar, verkst. direktör, Uppsala, f. 23/9 28, 75.
Trolle-Bonde, Gustaf, greve, London, f. 2/5 43, 77.
Lindblad, Per Bjarne, direktör, Malmö, f. 25/11 29, 81.
Wrangel von Brehmer, Margit, friherrinna, Hyby, f. 26/2 16, 81.
Grönvall, Anders, fil. lic., förste bibliotekarie, Lund, f. 27/8 37, 82.
Althin, Anders Olof, direktör, Lund, f. 2/4 44, 83.
Cavalli-Björkman, Hans Gustav Conrad, bankdirektör, Malmö, f. 29/6 28, 83.
Palm, Carl Göran Henrik, bankdirektör, Stockholm, f. 4/4 33, 83.
Silfverschiöld, Irma Palaemona Cecilia, friherrinna, Klågerup, f. 21/6 1937, 83.
Tornberg, Hans, bankdirektör, Lund, f. 12/11 41, 83.
Ehrensverd, Gustaf Jörgen, greve, Tosterup, f. 6/5 32, 84.
Modin, Alvar, direktör, Åkarp, f. 4/3 20, 85.
Rausing, Birgit, fru, London, f. 26/10 24, 85.
Borelius, Sven, direktör, Stockholm, f. 27/2 28, 86.
Johansson, Carl Gustav, direktör, Lund, f. 9/12 37, 86.
Mårtensson, Folke, direktör, Landskrona, f. 25/12 22, 86.
Ohlsson, Sven Håkan, bokförläggare, Lund, f. 27/8 20, 86.
Bendz, Maj, fru, Lund, f. 12/5 09, 86.

Janson, Rolf G., direktör, Höganäs, f. 21/8 25, 87.

Gyllenkrok, Axel Nils Gabriel, friherre, Svenstorp, f. 22/3 48, 88.

Seniorer

Weibull, Curt Hugo Johannes, professor, Göteborg, f. 19/8 86, 20.

Pletijel, Hilding, Athanasius, professor, Lund, f. 19/10 93, 35.

Knutsson, Knut Peter, professor, f.d. stadsbibliotekarie, Stockholm, f. 5/3 97, 28.

Wieselgren, Per Wäinö, fil. dr, lektor, Eslöv, f. 4/8 00, 47.

Diano, Carlo, professor, Padova, f. 2/2 02, 53.

Lombard, Alf, professor, Lund, f. 8/7 02, 40.

Syme, Ronald, professor, Oxford, f. 11/3 03, 48.

Johannisson, Ture Gustaf, professor, Göteborg, f. 26/9 03, 41.

Svendsen, Paulus, professor, Oslo, f. 17/4 04, 58.

Ek, Sven Theodor, docent, lektor, Söderköping, f. 17/5 04, 52.

Arngart, Olof Sigfrid, professor, Lund, f. 15/4 05, 42.

Jankuhn, Herbert, professor, Göttingen, f. 8/8 05, 58.

Sundberg, Sune Waldemar, docent, Lund, f. 18/1 06, 60.

Falk, Knut-Olof, professor, Lund, f. 19/4 06, 46.

Dahlberg, Anders Torsten, professor, Göteborg, f. 18/8 06, 44.

Svalenius, Ivan Håkan, docent, lektor, Lund, f. 7/9 06, 44.

Rydbeck, Monica Augusta Elisabeth Christina, docent, förste antikvarie, Stockholm, f. 11/11 06, 44.

Bjurling, Oscar Anders, professor, Lund, f. 12/5 07, 56.

Billeskov Jansen, Fredrik, Julius, professor, Köpenhamn, f. 30/9 07, 54.

Jarring, Gunnar Valfrid, ambassadör, Stockholm, f. 12/10 07, 37.

Kapsomenos, Stylianos Georg, professor, Saloniki, f. 29/11 07, 50.

Yrwing, Hugo Ulrik, docent, lektor, Lund, f. 23/1 08, 61.

Zilliacus, Johan Henrik, professor, Helsingfors, f. 23/1 08, 54.

Segerstedt, Torgny, professor, Uppsala, f. 11/8 08, 36.

Pfannenstill, Bertil Algot, docent, universitetslektor, Lund, f. 22/2 09, 48.

Moritz, Manfred S., professor, Lund, f. 4/6 09, 55.

de Bouiard, Michel, professor, Caen, f. 5/8 09, 54.

King, Arthur Henry, docent, Provo, Utah, USA, f. 20/2 10, 62.

Riis, Poul Jørgen, professor, Köpenhamn, f. 26/5 10, 62.

Westergård-Nielsen, Christian Emil, professor, Århus, f. 24/11 10, 61.

Kjellman, Nils Reinhold, docent, rektor, Lund, f. 8/2 11, 60.

Lindblad, Gustaf Martin Esaias, professor, Lund, f. 26/2 11, 50.

Westin, Gunnar Torvald, professor, Stockholm, f. 29/10 11, 52.

Fischer, Jørgensen, Eli, universitetslektor, Köpenhamn, f. 11/2 11, 60.

Ahlbäck, Torvald Olav Otto, professor, Malax, f. 28/3 11, 59.

Halldórsson, Halldór Torfi Gudmundur, professor, Reykjavik, f. 13/7 11, 59.

Norrman, Carl-Edvard, professor, Lund, f. 26/1 12, 55.

Gerleman, John Gillis, professor, Lund, f. 27/3 12, 51.

Fink, Troels Marstrand Trier, professor, generalkonsul, Flensburg, f. 18/4 12, 55.

Stjernquist, Per Nilsson, professor, Lund, f. 14/5 12, 63.

Gravier, Maurice Pierre Albert, professor, Paris, f. 7/6 12, 62.

Vetenskaps societeten i Lund

- Malmberg, Bertil*, professor, Lund, f. 22/4 13, 48.
Noreng, Harald, professor, Bergen, f. 25/4 13, 61.
Johannesson, Nils Gösta, docent, lektor, Eslöv, f. 19/10 13, 63.
Ollén, Gunnar, docent, Malmö, f. 22/11 13, 58.
Lundström, Sven Gunnar, professor, Uppsala, f. 30/1 14, 51.
Nilsson, Sven Augustinus, professor, Uppsala, f. 9/11 14, 52.
Korlén, Hans Gustav Vilhelm, professor, Stockholm, f. 27/1 15, 50.
Fehrman, Carl Abraham Daniel, professor, f.d. praeses, Lund, f. 3/2 15, 50.
Hadding, Kerstin, professor, Lund, f. 7/2 15, 64.
Waller, Sture Magnus, docent, Lund, f. 8/3 15, 56.
Björck, Tor Erland Staffan, professor, Lund, f. 5/8 15, 52.
Ekbo, Sven Arnold, professor, Lund, f. 7/8 15, 56.
Becker, Carl Johan, professor, Köpenhamn, f. 3/9 15, 59.
Gabrieli, Mario, professor, Rom, f. 23/9 15, 63.
Reutersvärd, Oscar Gustaf Adolf, professor, Lund, f. 29/11 15, 64.
Lyttkens, Hampus Elof Axel, professor, Lund, f. 19/2 16, 67.
v. Wright, Georg Henrik, professor, Helsingfors, f. 14/6 16, 53.
Mannsåker, Dagfinn, riksarkivar, Oslo, f. 30/6 16, 66.
Egardt, Brita Sigrid Anna Lovisa, docent, Lund, f. 7/8 16, 68.
Holm, Per Olof Gösta, professor, Lund, f. 7/8 16, 63.
Hägerstrand, Stig Torsten Erik, professor, Lund, f. 11/10 16, 57.
Ejder, Gustaf Åke Bertil, professor, Lund, f. 2/11 16, 52.
Smidt, Kristian, professor, Oslo, f. 20/11 16, 66.
Dravina, Velta Tatjana, professor, Stockholm, f. 25/1 17, 64.
Blegvad, Mogens, professor, Köpenhamn, f. 25/6 17, 65.
Södergård, Olof Östen, professor, Lund, f. 26/8 17, 65.
Stjernquist, Nils Nilsson, professor, Lund, f. 29/8 17, 53.
Lárusson, Magnus Már, professor, Reykjavik, f. 2/9 17, 66.
Carlsson, Sten Carl Oscar, professor, Uppsala, f. 14/2 17, 53.
Stjernquist, Berta Ingeborg, professor, Lund, f. 26/4 18, 58.
Virtaranta, Erkki Pertti Ilmari, professor, Helsingfors, f. 20/5 18, 53.
Thomsen, Rudi, professor, Århus, f. 21/7 18, 59.
Brøndsted, Mogens Holger, professor, rektor, Odense, f. 12/11 18, 70.
Benson, Sven Archer, professor, Göteborg, f. 22/1 19, 54.
Regnéll, Hans Otto, professor, Lund, f. 30/1 19, 54.
Rooth, Anna Birgitta, professor, Uppsala, f. 15/5 19, 60.
Åsdahl Holmberg, Ella Märta Mathilda, professor, Göteborg, f. 24/8 19, 58.
Carlsson, Nils Gösta, professor, Stockholm, f. 19/9 19, 59.
Wallner, Björn Anders, docent, universitetslektor, Lund, f. 1/10 19, 69.
Norborg, Lars-Arne, docent, universitetslektor, Lund, f. 27/10 19, 62.
Roelandts, Karel, professor, Louvain, f. 6/5 19, 60.
Sundby, Bertil Johannes, professor, Bergen, f. 21/7 19, 61.
Arvidsson, Rolf Lennart, docent, förste bibliotekarie, Lund, f. 5/1 20, 73.
Back, Pär-Erik, professor, Umeå, f. 20/9 20, 59.
Beyer, Edvard Freydar, professor, Oslo, f. 6/10 20, 63.
Gårding, Eva, professor, Lund, f. 14/7 20, 71.

- Higham, John, professor, Baltimore, Maryland, USA, f. 26/10 20, 67.
Löwendahl, Gösta Emil Oskar, docent, universitetslektor, Lund, f. 13/6 20, 59.
Rudberg, Stig Yngve, professor, Lund, f. 28/10 20, 66.
Røstvig, Maren-Sofie, professor, Oslo, f. 27/3 20, 65.
Schaar, Claes Göran Gustav Viktor, professor, Lund, f. 18/5 20, 53.
Smith, Gudmund John Wilhelm, professor, Lund, f. 29/1 20, 60.
Cinthio, Erik Axel Hampus, professor, Lund, f. 26/2 21, 61.
Hagen, Anders, professor, Bergen, f. 15/5 21, 61.
Henriksen, Aage Skjoldborg, professor, Köpenhamn, f. 25/4 21, 74.
Malmer, Mats Erik Gustaf Sigurd P., professor, Stockholm, f. 18/10 21, 70.
Nordström, Axel Olof, docent, universitetslektor, Lund, f. 28/5 21, 64.
Odén, Agnes Birgitta, professor, Lund, f. 11/8 21, 58.
Sjöstedt, John Lennart, docent, universitetslektor, Lund, f. 5/6 21, 64.
Strömberg, Märta Linnéa Ingeborg, professor, Lund, f. 7/11 21, 67.
Vitestam, Nils Gösta, professor, Lund, f. 2/3 21, 67.
Andrén, Carl-Gustaf, professor, f.d. universitetskansler, Stockholm, f. 1/7 22, 61.
Andersson, Sven Helge Sigfrid, docent, universitetslektor, Växjö, f. 27/10 22, 62.
Fridlitzius, Joel Gunnar Ferdinand, professor, Lund, f. 29/6 22, 62.
Halvorsen, Eyvind Fjeld, professor, Oslo, f. 4/5 22, 62.
Jacobsen, Eric August, professor, Köpenhamn, f. 5/4 23, 61.
Holm, Hans Ingvar, professor, Lund, f. 25/10 23, 62.
Egerød, Søren, professor, Köpenhamn, f. 8/7 23, 63.
Glamann, Kristof, professor, Köpenhamn, f. 26/8 23, 63.
Hallén, Sören, professor, Lund, f. 19/5 23, 65.
Loman, Bengt, Ragnar Carl, professor, Åbo, f. 7/8 23, 67.
Österlin, Lars Gustaf, domprost, professor, Lund, f. 5/10 23, 71.
Johannesson, Eric Oscar, professor, Berkeley, California, USA, f. 4/5 23, 71.
Weibull, Hans Jörgen, professor, Göteborg, f. 25/4 24, 61.
Mogren, Jan Olof Mårten Adolf, docent, universitetslektor, Karlstad, f. 8/6 24, 63.
Pettersson, Hans Fredrik, professor, Lund, f. 29/11 24, 69.
Thalberg, Björn, professor, Lund, f. 18/2 24, 73.
Foote, Peter Godfrey, professor, London, f. 26/5 24, 73.
Hast, Karl Sture Arne, ordboksredaktör, Lund, f. 23/5 24, 76.
Rystad, Nils Göran, professor, Lund, f. 31/7 25, 58.
Enkvist, Nils Erik August, professor, Åbo, f. 27/9 25, 59.
Palm, James Vilhelm Jonas, professor, Uppsala, f. 29/6 25, 59.
Swahn, Jan-Öjvind, professor, Lund, f. 15/5 25, 61.
Wallén, Per-Edvind Magnus, professor, Lund, f. 15/4 25, 63.
Lagerroth, Lars-Erland, docent, Lund, f. 10/1 25, 66.
Fabricius, Cajus, professor, Göteborg, f. 28/9 25, 67.
Romberg, Hans Arnold Bertil, docent, Lund, f. 8/12 25, 68.
Ladefoged, Peter Nielsen, professor, Los Angeles, f. 17/9 25, 70.
Vallinder, Torbjörn, docent, universitetslektor, Lund, f. 30/11 25, 70.
Sørensen, John Kousgård, professor, Köpenhamn, f. 6/12 25, 72.
Đurovič, Ľubomír Jan, professor, Lund, f. 9/2 25, 74.
Lindell, Ebbe, professor, Malmö, f. 15/10 25, 75.

Vetenskapssocieteten i Lund

- Swedner, Hugo Harry Harald Rodney*, professor, Göteborg, f. 28/5 25, 75.
Larsson, Gustav Edvin, professor, Oslo, f. 24/1 25, 76.
Bohlin, Torgny, professor, Bergen, f. 20/5 25, 77.
Huldén, Lars Evert, professor, Helsingfors, f. 5/2 26, 63.
Bringéus, Nils-Arvid Edvard Alarik, professor, f.d. praeses, Lund, f. 29/3 26, 65.
Améen, Lennart Gustaf Gunmarsson, docent, universitetslektor, Lund, f. 4/7 26, 71.
Undhagen, Carl-Gustaf, docent, Malmö, f. 6/1 26, 71.
Gerhardsson, Birger, professor, Lund, f. 26/9 26, 72.
Banton, Michael Parker, professor, Bristol, f. 8/9 26, 72.
Lidin, Olof Gustav, professor, Köpenhamn, f. 3/2 26, 73.
Simonsson, Tord Lennart Wolmer, docent, biskop, Lund, f. 13/2 26, 74.
Nalepa, Jerzy, docent, Lund, f. 29/7 26, 75.
Beskow, Per Erik, docent, Lund, f. 23/12 26, 80.
Sandström, Sven Erik Åke, professor, Lund, f. 26/2 27, 59.
Kihlstedt, Curt Axel, professor, f.d. praeses, Lund, f. 8/12 27, 66.
Jörberg, Gustav Lennart, professor, Lund, f. 26/1 27, 67.
Lagerroth, Siv Ulla-Britta, professor, Lund, f. 19/10 27, 70.
Westman, Rolf Rainer Otto Robert, professor, Åbo, f. 21/6 27, 74.
Mårtensson, Jan Anders Wilhelm, intendent, Lund, f. 31/11 27, 82.
Kornhall, David Christian, docent, universitetslektor, Lund, f. 5/11 28, 68.
Wiegelmann, Günter Franz, professor, Münster, f. 31/1 28, 70.
Sørensen, Knud Oscar, professor, Århus, f. 2/2 28, 71.
Stoklund, Bjarne, professor, Köpenhamn, f. 17/1 28, 72.
Pamp, Bengt Torsten, docent, arkivchef, Lund, f. 3/11 28, 72.
Kristensson, Gillis Per-Erik, docent, Lund, f. 19/2 28, 73.
Johnsen, Erik, professor, Köpenhamn, f. 16/11 28, 73.
Christie, Nils, professor, Oslo, f. 24/2 28, 74.
Salomonsen, Per, afdelingsleder, Ålborg, f. 29/3 28, 74.
Olsen, Olaf, riksantikvarie, Köpenhamn, f. 7/6 28, 74.
Jonsson, Hans Erling, docent, ordbokschef, Lund, f. 10/6 28, 74.
Nilsson, Stig Bertil, docent, Lund, f. 18/3 28, 77.
Jensen, Johan Fjord, professor, Århus, f. 17/12 28, 77.
Elmroth, Ingvar Johan Anders, docent, Lund, f. 26/4 28, 80.
Sigurd, Bengt Gustaf, professor, Lund, f. 26/8 28, 80.
Steene, Kerstin Birgitta, professor, Seattle, f. 7/10 28, 80.
Lindell, Ulla Marta Kristina, universitetslektor, Lund, f. 19/7 28, 81.
Wrede, Claes Gösta Julius, pastor primarius, docent, Stockholm, f. 18/8 28, 82.
Åström, Paul Fredrik Karl, professor, Göteborg, f. 15/1 29, 64.
Vilkuna, Asko, professor, Jyväskylä, f. 17/11 29, 69.
Olsson, Berndt Oskar Hemfrid, docent, Helsingborg, f. 11/5 29, 71.
Westerhult, Bo Anders, docent, Lund, f. 18/4 29, 72.
Wieslander, Hans Johan Magnus, docent, universitetslektor, Växjö, f. 30/7 29, 74.
Lewan, Nils Oskar Enoch, docent, Lund, f. 18/3 29, 77.
Sjöbäck, Hans Robert, professor, Lund, f. 2/2 29, 78.
Greenbaum, Sidney, professor, London, f. 31/12 29, 83.
Bjerstedt, Sven Åke Ingvar, professor, Malmö, f. 10/4 30, 68.

- Christensen, Johnny*, professor, Köpenhamn, f. 5/3 30, 68.
Tägil, Sven Otto, professor, Lund, f. 15/12 30, 68.
Gierow, Pär Göran Axel, professor, Lund, f. 20/8 30, 72.
Wilson, David Mackenzie, professor, London, f. 30/10 30, 72.
Kieffer, René Jean Joseph, docent, Lund, f. 22/9 30, 75.
Bäckman, Sven Arvid, professor, Lund, f. 14/11 30, 76.
Kersten, Adam, professor, Warszawa, f. 26/4 30, 76.
Widebäck, Göran Viktor, docent, Lund, f. 6/10 30, 76.
Ritte, Hans, Universitäslektor, Dr Phil, München, f. 20/8 30, 77.
Brückner, Wolfgang, professor, Würzburg, f. 14/3 30, 79.
Svartvik, Jan Lars, professor, Lund, f. 18/8 31, 70.
Ek, Sven Birger, professor, Göteborg, f. 10/6 31, 71.
Vinge, Louise, professor, Lund, f. 24/11 31, 72.
Gemzell, Carl-Axel Uno, professor, Lund, f. 20/10 31, 73.
Lindborg, Rolf Harry, docent, Lund, f. 7/3 31, 73.
Bohlin, Folke Bernhard, professor, Lund, f. 21/9 31, 74.
Wärmeryd, Olof Ingemar, professor, Lund, f. 4/7 31, 76.
Nilsson, Carl-Axel Daniel, lektor, Köpenhamn, f. 15/3 31, 78.
Hasselmo, Nils, professor, Minneapolis, f. 2/7 31, 79.
Board, Joseph B., professor, Schenectady, f. 5/3 31, 80.
Löfstedt, Bengt Torkel Magnus, professor, Los Angeles, f. 14/11 31, 80.
Nyberg, Tore Samuel, lektor, Odense, f. 4/1 31, 80.
Rhenman, Erik Axel, professor, Stockholm, f. 18/12 32, 72.
Bramstång, Nils Åke Gunnar, professor, Uppsala, f. 13/6 32, 75.
Lewan, Bengt Vilhelm Ingemar, docent, Lund, f. 2/5 32, 80.
Belfrage, Hans Esbjörn Gabriel, docent, förset bibliotekarie, Lund, f. 19/8 32, 83.
Boyer, Régis, professor, Paris, f. 25/6 32, 75.
Törnqvist, Gunnar Evald, professor, Lund, f. 23/1 33, 68.
Söderpalm, Sven Anders, professor, Staffanstorps, f. 11/4 33, 76.
Pålsson, Lennart, professor, Lund, f. 13/10 33, 77.
Swahn, Sigbrit Margareta, docent, Lund, f. 12/11 33, 82.
Ulfsparré Meurling, Anna Christina, landsarkivarie, Lund, f. 7/12 33, 83.
Löfgren, Anna Brita, docent, Lund, f. 8/6 33, 85.
Sjöblom, Bengt Gunnar Olof, professor, Köpenhamn, f. 28/2 33, 73.
Bosson, James Evert, professor, Berkeley, California, USA, f. 17/7 33, 74.
Sen, Amartya Kumar, professor, Oxford, f. 3/11 33, 81.

Arbetande ledamöter

A. INLÄNDSKA

- Rosengren, Inger Tilly*, professor, Lund, f. 14/7 34, 71.
Larsson, Lars-Olof Ingvar, professor, Växjö, f. 15/11 34, 72.
Nilsson, Sten Åke, professor, f.d. praeses, Lund, f. 9/4 36, 73.
Bornäs, Nils-Göran Gudmund, docent, Lund, f. 1/7 35, 74.
Ståhl, Ingemar, professor, Lund, f. 2/6 38, 74.
Blomqvist, Jerker, professor, Lund, f. 6/4 38, 75.

Vetenskaps societeten i Lund

- Österberg, *Eva Birgitta*, professor, Lund, f. 25/10 42, 75.
Eckerdal, *Lars Hugo*, professor, Lund, f. 15/8 38, 76.
Hermerén, *Göran*, professor, Lund, f. 5/9 39, 76.
Roos, *Carl Martin*, professor, Stockholm, f. 15/5 41, 76.
Bergh, *Nils Anders Birger*, professor, f.d. praeses, Lund, f. 25/6 35, 77.
Gustavsson, *Anders Karl Gustav*, docent, Lund, f. 7/12 40, 78.
Knutsson, *Bengt Erik Vilhelm*, docent, Lund, f. 19/5 36, 78.
Paulsson, *Göte Christer*, docent, Kristianstad, f. 27/2 45, 78.
Pettersson, *Thore Wilhelm*, docent, Lund, f. 10/10 34, 78.
Wieselgren, *Anne Maria Inga*, docent, Växjö, f. 1/4 35, 78.
Ankarloo, *Karl Bengt Gunnar*, docent, Lund, f. 9/12 35, 79.
Bondeson, *Ulla Viveka*, professor, Lund, f. 10/7 37, 79.
Bjerke, *Björn Vidar*, professor, Lund, f. 17/3 41, 80.
Christensen, *Anna Barbro*, professor, Lund, f. 9/1 36, 80.
Fogelmark, *Jarl Staffan Halvard*, docent, Lund, f. 12/4 39, 80.
Hansson, *Bengt Anders*, docent, Lund, f. 14/3 43, 80.
Haskå, *Inger Maria*, docent, Lund, f. 14/4 41, 80.
Lindberg, *Bo Haraldsson*, docent, Lund, f. 29/1 37, 80.
Björling, *Ann Fiona*, docent, Lund, f. 18/1 44, 81.
Brohed, *Nils Ingmar*, professor, Lund, f. 3/1 40, 81.
Löfgren, *Orvar Sigurd*, docent, Lund, f. 2/10 43, 81.
Modéer, *Kjell Åke Otto*, professor, Lund, f. 12/11 39, 81.
Thavenius, *Jan Erik*, docent, Lund, f. 31/10 34, 81.
Peczenik, *Aleksander Henryk*, professor, Lund, f. 16/11 37, 82.
Piltz, *Anders Edvard Gottlieb*, docent, Lund, f. 7/3 43, 82.
Rydén, *Per*, docent, Lund, f. 4/8 37, 82.
Guillet de Monthoux, *Pierre Bror Louis*, docent, Lund, f. 4/2 46, 83.
Hellström, *Jan-Arvid*, docent, Lund, f. 30/8 41, 83.
Hidal, *Sten Lennart*, docent, Lund, f. 5/10 46, 83.
Hårdh, *Birgitta Christina*, docent, Lund, f. 16/8 45, 83.
Melander, *Erik Göran*, docent, Lund, f. 10/10 38, 83.
Thormählen, *Ella Marianne*, docent, Lund, f. 25/5 49, 83.
Bogdan, *Michael*, professor, Lund, f. 2/12 46, 84.
Bruce, *Lars Gösta*, professor, Lund, f. 3/1 47, 84.
Callmer, *Johan Henrik Christian*, docent, Lund, f. 8/11 45, 84.
Larsson, *Lars Olof Georg*, professor, Lund, f. 13/4 47, 84.
Sjölin, *Jan-Gunnar*, docent, Lund, f. 39, 84.
Fernlund, *Siegrun*, docent, Asmundtorp, f. 8/6 37, 85.
Gårdenfors, *Peter*, docent, Lund, f. 21/9 49, 85.
Lindwall, *Lars*, professor, Göteborg, f. 10/12 35, 85.
Svensson, *Lars Håkan*, docent, Lund, f. 20/9 44, 85.
Teleman, *Ulf*, professor, Lund, f. 13/1 34, 85.
Florby, *Gunilla*, docent, Dalby, f. 28/8 43, 86.
Gerner, *Kristian*, docent, Lund, f. 25/5 42, 86.
Mettinger, *Tryggve*, professor, Lund, f. 8/6 40, 86.
Olausson, *Deborah*, docent, Lund, f. 17/5 51, 86.

- Palm, Anders*, docent, Lund, f. 6/7 42, 86.
Sandqvist, Sven, docent, Dalby, f. 19/8 39, 86.
Svensson, Lars, docent, Malmö, f. 7/3 38, 86.
Andersson, Hans, professor, Lund, f. 36, 87.
Ekhholm-Friedman, Kajsa, docent, Lund, f. 39, 87.
Hetzler, Antoinette, docent, Lund, f. 43, 87.
Malm, Allan, professor, Lund, f. 45, 87.
Platzack, Christer, professor, Lund, f. 43, 87.
Radler, Aleksander, docent, Lund, f. 44, 87.
Kronholm, Tryggve, professor, Uppsala, f. 15/12 39, 88.
Sahlin, Nils-Eric, docent, Lund, f. 20/7 54, 88.
Skansjö, Sten Åke, docent, Lund, f. 28/5 42, 88.
Stenelo, Lars-Göran, professor, Lund, f. 20/9 39, 88.

B. UTLÄNDSKA

- Wrede, Johan Otto Wilhelm*, professor, Helsingfors, f. 18/10 35, 72.
Zettersten, Sven Arne Paul, professor, Köpenhamn, f. 10/1 34, 72.
Krummacher, Friedhelm Gustav-Adolf Hugo Robert, professor, Kiel, f. 22/1 36, 75.
Kittang, Atle, professor, Bergen, f. 20/3 41, 75.
Klinge, Matti, professor, Helsingfors, f. 31/8 36, 76.
Koblik, Steven Samuel, professor, Claremont, California, f. 27/5 41, 77.
Lundquist, Lennart Harald Sture, professor, Köpenhamn, f. 13/2 38, 77.
Nøjgaard, Morten, professor, Odense, f. 28/7 34, 78.
Register, Cheri, professor, Minneapolis, f. 30/4 45, 78.
Johansson, Karl Albert Stig, docent, Oslo, f. 21/2 39, 80.
Lindström, Caj-Gunnar Axel, professor, Åbo, f. 18/4 42, 80.
Fisiak, Jacek, professor, Poznan, f. 10/5 36, 81.
Aarnio, Aulis Arvi, professor, Helsingfors, f. 14/5 37, 83.
Hopt, Klaus J., professor, Tübingen, f. 24/8 40, 83.
Koch, Maria Ludovica, professor, Rom, f. 6/9 41, 83.
Kostecki, Marian Jan, professor, Warszawa, f. 19/4 49, 83.
Leech, Geoffrey Neil, professor, Lancaster, f. 16/1 36, 83.
Ringbom, Sixten Ivar Alexander, professor, Åbo, f. 27/7 35, 83.
Rømhild, Lars Peter, lektor, Köpenhamn, f. 13/7 34, 83.
Hareven, Tamara K., professor, Cambridge, Mass., f. 10/5 37, 84.
Larsson, Lars-Olof, professor, Kiel, f. 26/5 38, 85.
Lilius, Johan Henrik, professor, Helsingfors, f. 3/2 39, 85.
Massengale, James, professor, Berkeley, California, f. 20/1 39, 85.
Müller-Wille, Michael, professor, Kiel, f. 1/3 38, 85.
Tamm, Ditlef, professor, Köpenhamn, f. 7/3 46, 85.
Kulbushan, Jain, professor, Ahmedabad, 87.
Randsborg, Klavs, universitetslektor, Virum, f. 28/2 44, 87.
Capelle, Torsten, professor, Münster, f. 11/10 39, 88.
Clarke, Helen, Senior lecturer, London, f. 25/8 39, 88.
Jungar, Sune, professor, Åbo, f. 8/10 36, 88.
Thorsen, Nina G., lektor, Köpenhamn, f. 45, 88.

Vetenskaps societetens verksamhet 1988

Som stiftande ledamot har invalts baron Nils Gyllenkrok.

Som inländska arbetande ledamöter har invalts professor Tryggve Kronholm, docent Nils Eric Sahlin, docent Sten Skansjö, professor Lars Göran Stenelo.

Som utländska arbetande ledamöter har invalts professor Torsten Capelle, Münster, dr Helen Clarke, London, professor Sune Jungar, Åbo, lektor Nina Grønnum Thorsen, Köpenhamn.

Den 4 maj hölls ett sammanträde varvid professor Christer Platzack talade över ämnet "Varför förändrar sig språket? Nyare fynd i nordisk syntaxhistoria".

Vid högtidssammanträdet den 25 november föreläste societetens hedersledamot, professor Erik Lönnroth över ämnet »Konsten att skriva historia».

Höstens exkursion, lördagen 24 september, gick till Karlskrona. Under förmiddagen besöktes gamla varvet med dess marina traditioner. Efter lunch på Krutvikens restaurang, naturskönt belägen i utkanten av Karlskrona, presenterades stadens sevärdheter och byggnadshistoria av intendent Thomas Persson, verksam vid stads- och läns museet.

Styrelsen har sammanträtt 14/3, 30/5, 12/9, 7/12.

Av trycket har utkommit societetens årsbok 1986 och 1987 samt som nr 80 i skriftserien Björn Wallners arbete "The Middle English Translation of Guy de Chauliac's Treatise on Apotemes". Part I. Text. Book II of the Great Surgery. Edited from MS. New York Academy of Medicine 12 and related MSS.

Harry Karlssons pris för humanistisk forskning har tilldelats docent Kristian Gerner.

Kockska belöningen har mottagits av fil. dr Karl Erik Lundbladh.

Resebidrag och stipendier har under året tilldelats professor Birger Bergh 2.800 kr, docent Johan Callmer 800 kr, fil. dr Birgit Falck Kjällqvist 3.000

kr, fil. dr Merle Horne 1.300 kr, docent Birgitta Hårdh 1.500 kr, fil. dr Jan Olsson 2.500 kr, docent Nils Eric Sahlin 2.800 kr, fil. dr Bozena Wyszomirska 2.000 kr, docent Peter Gårdenfors 5.000 kr, fil. dr Merle Horne 5.300 kr, fil. dr Paavo Roos 500 kr, docent Marianne Thormählen 4.200 kr.

Lund 1989-03-31

Anders Grönwall

Sammandrag av

Vetenskaps societeten i Lund räkenskaper år 1988

Balanskonto den 1 januari 1988

Tillgångar		Skulder	
Obligationer	255.000:–	Grundfond	661.500:–
Förlagsbevis	24.000:–	Dispositionsfond	307.180:77
Aktier	2.541.878:30	Resestipendiefond	49.178:–
Bank	267.802:63	Skånsk Senmedeltid och Renässans	975.275:56
Postgiro	24.761:03	Olga och Thorild Dahlgrens fond	109.483:–
		AB C W K Gleerups fond	51.701:–
		von Hallwyls fond	12.193:–
		Knut och Alice Wallenbergs fond	6.097:–
		Harry Karlssons fond	18.759:05
		50-årsfonden	236.793:–
		Tegnerfonden	153.982:–
		Ada och Lars Werins fond	61.886:58
		Axel Kocks fond	22.352:–
		Mattias Olofssons fond	39.898:–
		Ruben Rausings fond	407.163:–
	3.113.441:96		3.113.441:96

Resultaträkning för år 1988

Inkomster		Utgifter	
Ränta obligationer	31.035:–	Föreläsare	3.000:–
Ränta bank	86.149:–	Forskningsbidrag och belöningar	36.300:–
Ränta postgiro	1.152:59	Anslag ur Tegnerfonden	10.000:–
Ränta bankcertifikat	71.285:–	Axel Kocks fond	1.578:–
Utdelning aktier	40.156:–	A och L Werins fond	4.000:–
Vinst köpoptioner	117.880:80	Resestipendiefonden	4.500:–
Värdepappersökning	340.468:45	Årsböckerna	96.874:–
Årsavgifter	11.000:–	Skriftserien	45.875:70
Årsböckerna – försäljning	3.840:30	Övriga utgifter	69.703:55
		Fondökningar	431.135:09
	702.966:34		702.966:34

Balanskonto den 31 december 1988

Tillgångar		Skulder	
Obligationer	85.000:–	Grundfond	708.658:–
Aktier	2.185.546:80	Dispositionsfond	307.930:86
Bank	1.231.666:33	Resestipendiefond	55.551:–
Postgiro	42.363:92	Skånsk senmedeltid och Renässans	1.190.795:56
		Olga och Thorild Dahlgrens fond	133.705:–
		AB C W K Glerups fond	63.124:–
		von Hallwyls fond	12.857:–
		Knut och Alice Wallenbergs fond	6.421:–
		Harry Karlssons fond	22.888:05
		50-årsfonden	289.159:–
		Tegnérfonden	178.044:–
		Ada och Lars Werins fond	71.579:58
		Axel Kocks fond	25.728:–
		Mattias Olofssons fond	48.706:–
		Ruben Rausing's fond	429.430:–
	3.544.577:05		3.544.577:05

Malmö den 30 april 1989

Göran Palm

Revisionsberättelse för 1988

Undertecknade, utsedda att granska Vetenskaps societetens räkenskaper för år 1988, har fullgjort vårt uppdrag och funnit räkenskaperna i allo noggrant och omsorgsfullt förda och försedda med behöriga verifikationer. Vi önskar därtill framhålla den höjda likviditeten främst åstadkommen genom en aktiv aktiebehandling.

Vi tillstyrker full ansvarsfrihet för skattmästaren och styrelsen för den tid revisionen omfattar.

Lund i juli 1989.

Olof Nordström

Gunnar Törnqvist

Stadgar för Vetenskaps societeten i Lund

*Av den 6 maj 1920 med ändringar av den 8 dec. 1944, den 27 nov. 1948,
den 4 dec. 1953, den 31 nov. 1964, den 25 nov. 1967, den 21 nov. 1970,
den 20 nov. 1971 och den 19 nov. 1982.*

SOCIETETENS UPPGIFT OCH SAMMANSÄTTNING

§ 1

Vetenskaps societeten i Lund har till uppgift att främja humanistisk vetenskaplig forskning, särskilt genom
att i sina acta befordra vetenskapliga verk till trycket,
att lämna understöd till vetenskapliga undersökningar, för vilka detaljerad plan i särskild ansökan framlagts,
att taga initiativ till och planlägga vetenskapliga forskningsföretag samt
att anordna föredrag över vetenskapliga ämnen.

§ 2

Societeten består av stiftande samt inländska och utländska arbetande ledamöter, vartill komma hedersledamöter och seniores. Till arbetande ledamöter skola företrädesvis yngre vetenskapsidkare väljas.

I Societetens styrelse och nämnder kunna endast stiftande och inländska arbetande ledamöter inväljas.

Endast stiftande och inländska arbetande ledamöter äga deltaga i val samt sådana överläggningar och beslut som angå ekonomiska och administrativa frågor.

§ 3

De inländska arbetande ledamöternas antal må ej överstiga 70, de utländska arbetande ledamöternas ej 35, de stiftande ledamöternas ej 50.

§ 4

Arbetande ledamot kvarstår som sådan till fyllda 55 levnadsår. Han övergår därefter till gruppen seniores.

§ 5

Stiftande ledamot, vartill Societeten endast äger välja person som ådagalagt intresse för humanistisk vetenskap och kultur, erlägger en inträdesavgift av minst 2.000 kronor samt under vartdera av de 8 efter valet närmast följande åren en avgift av 1.000 kronor. Han äger alltid och i alla samma rättigheter som inländsk arbetande ledamot.

Önskar stiftande ledamot på en gång erlägga samtliga återstående avgifter, äger han rätt till diskontoavdrag å icke förfallna avgifter, räknat efter en räntefot som med 1 % överstiger högsta vid betalningstillfället gällande ränteläge för Svenska statens obligationer.

§ 6

Till Societetens hedersledamöter kunna väljas personer av utmärkt förtjänst om humanistisk vetenskap. Deras antal må ej överstiga 7.

STYRELSER OCH NÄMNDER

§ 7

Societetens angelägenheter handhas av en styrelse, bestående av 9 ledamöter, av vilka en är praeses, en vice praeses, en sekreterare, en vice sekreterare och en skattmästare. Av styrelsens medlemmar skola minst 3 vara stiftande ledamöter. För styrelsemedlemmarna skola ersättare väljas till ett antal av 3.

§ 8

Societetens styrelse väljes för en tid av 3 år. Vid varje högtidssammanträde väljas 3 styrelsemedlemmar och en ersättare.

§ 9

Styrelsen, som har sitt säte i Lund och till vars sammanträden samtliga dess medlemmar och ersättare kallas, är beslutför då minst 5 av dessa äro närvarande. Vid lika röstetal har praeses utslagsröst.

§ 10

Förslag till inval ingives i särskild motiverad skrivelse, undertecknad av minst 2 av Societetens arbetande eller stiftande ledamöter, till en valnämnd, bestående av Societetens praeses jämte 4 ledamöter med 2 ersättare. Societetens praeses är nämndens ordförande.

Arbetande ledamöter och hedersledamöter väljas av Societeten med $\frac{3}{4}$ majoritet på förslag av valnämnden; dock skall sådant förslag först underställas styrelsens prövning. Valnämndens förslag upprättas med $\frac{4}{5}$ majoritet. Valnämnden är beslutför endast då den är fulltalig.

Stiftande ledamöter väljas med $\frac{4}{5}$ majoritet av styrelsen förstärkt med valnämnden.

Endast beslut om inval införas i Societetens protokoll, ej förslag därom.

§ 11

Till tryckning i Societetens acta inlämnade skrifter granskas av en nämnd, bestående av sekreteraren jämte 4 arbetande ledamöter, representerande olika vetenskapsgrenar.

§ 12

Societetens nämnder väljas för en tid av 2 år. Vid varje högtidssammanträde väljas 2 medlemmar och en ersättare i valnämnden samt 2 medlemmar i granskningsnämnden.

ÄMBETSMÄN

§ 13

Societetens ämbetsmän äro sekreteraren, vice sekreteraren och skattmästaren. Till ämbetsmän kunna endast ledamöter boende i Lund och dess omnejd väljas.

§ 14

Sekreteraren och vid förfall för honom vice sekreteraren åligger:
att hålla förteckning över Societetens ledamöter,
att föra protokoll vid Societetens sammanträden, ävensom förbereda och föredraga de ärenden som där skola förekomma,
att befordra till verkställighet de vid sammanträdena fattade besluten,
att till varje högtidssammanträde uppsätta styrelsens berättelse om Societetens verksamhet under sistförflutna år samt
att omhänderha Societetens publikationsverksamhet.

§ 15

Skattmästaren, som ansvarar för Societetens medel, åligger att närmast handha Societetens ekonomiska angelägenheter,
att föra Societetens räkenskaper, vilka avslutas med kalenderår, samt
att före den 15 maj avlämna föregående års räkenskaper till revisorerna.
Societetens värdehandlingar förvaras under två olika lås i bankfack, till vilket praeses har den ena nyckeln, skattmästaren den andra, eller också överlämnas de av praeses och skattmästaren till förvaltning av en banks notariatavdelning.

SAMMANTRÄDEN OCH VAL

§ 16

Societeten sammanträder i Lund efter kallelse av praeses. Begära 10 ledamöter i skrivelse till praeses sammanträde, är denne skyldig att omedelbart utlysa sådant.
Högtidssammanträde hålles årligen i november månad, för så vitt ej styrelsen av särskild anledning annorlunda bestämmer.

§ 17

Societeten är beslutför, om minst 10 av dess ledamöter jämte praeses och sekreteraren eller dessas ersättare äro närvarande. Endast närvarande ledamot äger deltaga i omröstning.

§ 18

Val av arbetande ledamöter, hedersledamöter, styrelse och nämnder förrättas med slutna sedlar om varje namn för sig, därest ej Societeten vid varje särskilt tillfälle enhälligt beslutar företaga omröstningen i annan ordning. Vid lika röstetal avgöres valet genom lottning.

§ 19

Ärende, som ej angivits i kallelse till sammanträde, får ej å detta företagas till avgörande, om det ej enligt stadgarna där skall förekomma.

EKONOMI

§ 20

Av de stiftande ledamöternas inträdesavgifter bildas en dispositionsfond.

Av de stiftande ledamöternas årsavgifter bildas en grundfond, varav endast räntan må disponeras.

§ 21

För granskning av årets räkenskaper och inventering av Societetens tillhörigheter utses vid högtidssammanträdet för en tid av ett år 2 revisorer med 2 ersättare, och skola revisorerna äga tillgång till samtliga protokoll och handlingar samt Societetens övriga tillhörigheter.

Revisionsberättelsen, som skall innehålla till- eller avstyrkan om ansvarsfrihet åt styrelsen, överlämnas till Societeten senast den 2 september och framlägges för beslut om godkännande på högtidssammanträdet.

ALLMÄNNA BESTÄMMELSER

§ 22

Societetens årsbok utdelas kostnadsfritt till samtliga ledamöter. I Societetens ordinarie skriftserie (»Skrifter») ingående skrifter utsändas kostnadsfritt efter rekvisition.

§ 23

Om Societetens verksamhet i övrigt gäller den arbetsordning Societeten kan finna skäl att antaga.

§ 24

För ändring av dessa stadgar erfordras samstämmiga beslut på två omedelbart efter varandra följande högtidssammanträden, och skola dessa beslut fattas med minst $\frac{2}{3}$ majoritet. Dock får beslut om ändring av Societetens uppgift att främja humanistisk forskning, av § 4 eller av bestämmelserna i § 20 angående grundfonden icke fattas.

Skriftförteckning

Skrifter utgivna av Vetenskaps societeten i Lund

1. *Herbert Petersson*. Studien über die indogermanische Heteroklisie. 1921.
2. *Alf Nyman*. Kring antinomierna. 1920.
3. *Axel W. Persson*. Staat und Manufaktur im römischen Reiche. 1923.
4. James Harrington's Oceana, edited with notes by *S. B. Liljegren*. 1924.
5. *John Frödin*. Siljansområdets fåbodbygd. 1925.
6. *Sigurd Agrell*. Runornas talmystik och dess antika förebild. 1927.
7. *N. Otto Heinertz*. Etymologische Studien zum Althochdeutschen. 1927.
8. *Alf Nyman*. Schema och slutsats. 1928.
9. *Fredrik Lagerroth*. Platons stats- och rättsbegrepp. 1928.
10. *Sigurd Agrell*. Zur Frage nach dem Ursprung der Runennamen. 1928.
11. Stockholms stads tänkebok 1524–1529 av M:r Olaus Petri Phase, utg. genom *Ludvig Larsson*, häft. 1–2. 1929. Häfte 3: Register av *Sven Ljung*. 1940.
12. Gudmundi Olavi Thesaurus Adagiorum linguæ septentrionalis antiquæ et modernæ, utg. av *G. Kallstenius*. 1930.
13. *Torsten Wennström*. Studier över böter och myntvärden i Västgötalagarna. 1931.
14. *Heinrich Hoppe*. Beiträge zur Sprache und Kritik Tertullians. 1932.
15. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter. I. Sigtuna-galdern. 1932.
16. *Albert Wifstrand*. Von Kallimachos zu Nonnos. 1933.
17. *Ingvar Andersson*. Erik XIV:s engelska underhandlingar. 1935.
18. *Anders Gagnér*. Florilegium Gallicum. 1936.
19. *Gunnar Carlsson*. Eine Denkschrift an Caesar über den Staat. 1936.
20. Smärre dikter av Lejonkulans dramatiker utgivna av *Erik Noreen*. 1937.
21. *Johan Åkerman*. Das Problem der sozialökonomischen Synthese. 1938.
22. *Erik Noreen*. Författarfrågor i Lejonkulans dramatik. 1938.
23. *Walter Åkerlund*. Studier över Ynglingatal. 1939.
24. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter. II. Sparlösastenen. 1940.
25. I Jesper Swedbergs Lefvernes Beskrifning utg. av *Gunnar Wetterberg*. I. Text. 1941.
26. *Ivar Lindquist*. Västgötalagens litterära bilagor. 1941.
27. *Bertil Axelsson*. Das Prioritätsproblem Tertullian – Minucius Felix. 1941.
28. *K. G. Ljunggren*. Almanackorna och det svenska ordförrådet. 1944.
29. *Bertil Axelsson*. Unpoetische Wörter. Ein Beitrag zur Kenntnis der lateinischen Dichtersprache. 1945.
30. *Per Wieselgren*. Neli Suecani. Ett bröllopsbesvär från sjuttonhundratalet. 1946.
31. *Torsten Dahlberg*. Zwei unberücksichtigte mittelhochdeutsche Laurin-Versionen. 1948.
32. *Fredrik Arfwidsson*. Erik Johan Mecks dagbok 1644–1699. 1948.
33. *Thede Palm*. Trädskult. Studier i germansk religionshistoria. With a summary in English. (Tree-worship. Studies in Teutonic History of Religion.) 1948.
34. *Carl-Martin Edsman*. Ignis divinus. Le feu comme moyen de rajeunissement et d'immortalité: contes, légendes, mythes et rites. 1949.
35. *Sven Svensson*. Den merkantila bakgrunden till Rysslands anfall på den livländska ordensstaten 1558. En studie till den ryska imperialismens uppkomsthistoria. With a summary in English. (The commercial background of the Russian attack on the Livonian state in 1558. A study on the origins of Russian imperialism.) 1951.
36. *Erik Rooth*. Viktor Rydbergs Faustöversättning. Mit deutscher Zusammenfassung. (Die Faustübersetzung Viktor Rydbergs.) 1951.
37. *Sture M. Waller*. Åbomötet 1812 och de svenska krigsrustningarnas inställande. Avec un résumé en français. (La conférence à Åbo en 1812 et la cessation de l'armement suédois.) 1951.
38. *Hugo Yrwing*. Maktkampen mellan Valdemar och Magnus Birgersson 1275–1281. Mit deutscher Zusammenfassung. (Der Machtkampf zwischen Valdemar und Magnus Birgersson 1275–1281.) 1952.
39. *A. Thomson*. Studier i frihetstidens prästvalsagstiftning. 1951.

40. *Sam. Cavallin*. Vitae Sanctorum Honorati et Hilarii episcoporum Arelatensium. Editio critica cum indice verborum completo. 1952.
41. *Sven A. Nilsson*. Kampen om de adliga privilegierna 1526–1594. Mit deutscher Zusammenfassung. (Der Kampf um die Adelsprivilegien 1526–1594.) 1952.
42. *Arthur Peetre*. Sko klostrets medeltida jordböcker. Med kommentarer. 1953.
43. *Carl Fehrman*. Kyrkogårdsromantik. Studier i engelsk och svensk 1700-talsdiktning. With a summary in English. (Romantic churchyard poetry. Studies in 18th century English and Swedish literature.) 1954.
44. *Gerhard Bendz*. Emendationen zu Caelius Aurelianus. 1954.
45. *Hugo Yrwing*. Kungamordet i Finnerup. Nordiska förvecklingar under senare delen av Erik Klippings regering. With a summary in English. (The regicide at Finnerup. Politic complications in Scandinavia during the later part of the reign of Erik Klipping.) 1954.
46. *Nils Gösta Sandblad*. Manet. Three Studies in Artistic Conception. 1954.
47. *Sven Edlund*. Undersökningar rörande Kalmarprovets prognosvärde beträffande underåriga elevens skolmognad. With a summary in English. (On the prognostic value of the Kalmar readiness test.) 1955.
48. *Sixten Belfrage*. Carl Carlsson Gyllenhielms litterära verksamhet. Mit deutscher Zusammenfassung. (Die literarische Tätigkeit Carl Carlsson Gyllenhielms.) 1955.
49. *Hugo Yrwing*. Gustav Vasa, kröningsfrågan och Västerås riksdag 1527. Mit deutscher Zusammenfassung. (Gustav Wasa, die Krönungsfrage und der Reichstag zu Västerås 1527.) 1956.
50. *Pietro Belloni e Hans Nilsson-Ehle*. Voci romanesche. Aggiunte e commenti al vocabolario romanesco Chiappini-Rolandi. 1957.
51. *Sven Edlund*. Studier rörande ordförädsutvecklingen hos barn i skolåldern. 1957.
52. *Gunnar T. Westin*. Riksförästandaren och makten. Politiska utvecklingslinjer i Sverige 1512–1517. 1957.
53. *Carl Fehrman*. Liemannen, Thanatos och Dödens ängel. Studier i 1700- och 1800-talens litterära ikonologi. 1957.
54. *Göran Rystad*. Kriegsnachrichten und Propaganda während des Dreissigjährigen Krieges. 1960.
55. *Gerhard Bendz*. Studien zu Caelius Aurelianus und Cassius Felix. 1964.
56. *Birgitta Odén*. Kronohandel och finanspolitik 1560–1596. 1966.
57. *Erland Lagerroth*. Selma Lagerlöfs Jerusalem, Revolutionär sektarism mot fäderneärvd bondeordning. With a summary in English. (Selma Lagerlöf's Jerusalem. Revolutionary sectarianism versus the traditional peasant heritage.) 1966.
58. *Gösta Svenæus*. Edvard Munch. Das Universum der Melancholie. 1968.
59. *Alf Önerfors*. Die Hauptfassungen des Sigfridoffiziums. 1968.
60. *Per Wieselgren* (utgivning och kommentar). Brev till Georg Stiernhielm. 1968.
61. *Erland Lagerroth*. Svensk berättarkonst. Röda rummet, Karolinerna, Onda sagor och Sibyllan. With a translation of the last chapter concerning a method of studying works of fiction. 1968.
62. *Bernt Olsson*. Bröllops besvär's Ihugkommelse. Del I (utgivning och kommentar) 1970.
63. *Bernt Olsson*. Bröllops besvär's Ihugkommelse. Del II (en monografi). 1970.
64. *Johannes Th. Kakridis*. Homer Revisited. 1971.
65. *Jan Mogren*. Tegners översättningsverksamhet. 1971.
66. *Gösta Svenæus*. Edvard Munch. Im männlichen Gehirn. Del I (textband). 1973.
67. *Gösta Svenæus*. Edvard Munch. Im männlichen Gehirn. Del II (bildband). 1973.
68. *Fredrik Lagerroth*. Sverige och Eidsvollsförfattningen. 1973.
69. *Bernt Olsson*. Den svenska skaldekonstens fader och andra Stiernhielmsstudier. 1974.
70. *Arthur Thomson*. Fortsatta studier i frihetstidens prästvalslagstiftning 1731–1739. 1974.
71. *Rolf Lindborg*. Giovanni Pico della Mirandola, Om människans värdighet. Med några kapitel om humanism och mystik och naturfilosofi under renässansen. 1974.
72. *Ulf Sjödel*. Infödda svenska män av ridderskapet och adeln. Kring ett tema i Sveriges inre historia under 1500- och 1600-talen. 1976.
73. *Louise Vinge*. Morgonrodnadens stridsmän. Epokbildningen som motiv i svensk romantik 1807–1821. 1978.
74. *Hans Jonsson*. The Laryngeal Theory. 1978.
75. *Ulf Sjödel*. Historiker inför Kalmarunionen. 1981.
76. *Alf Lombard – Constantin Gâdei*. Dictionnaire morphologique de la langue roumaine. 1982.
77. *Gunnar Sjögren*. Hamlet the Dane. 1983.
78. *Gillis Kristensson*. A Survey of Middle English Dialects 1290–1350: The West Midland Counties. 1987.

Vetenskaps societeten i Lund

79. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter III. Kvinneby-amulett. Ett tydningförslag efter författarens efterlämnade manuskript utgivet av *Gösta Holm*. 1987.
80. The Middle English Translation of Guy de Chauliac's Treatise on »Apostemes«, Part I. Text. Book II of the Great Surgery. Edited from MS. New York Academy of Medicine 12 and related MSS by *Björn Wallner*. 1988.
81. *Maturin Cordier*. De corrupti sermonis emendatione. Rédaction Anvers 1540. Texte et commentaire linguistique par *Leena Löfstedt et Bengt Löfstedt*. 1989.
82. The Middle English Translation of Guy de Chauliac's Treatise on "Apostemes". Part II. Introduction, Notes, Glossary, Marginalia, and Latin Appendix. Book II of the Great Surgery. Edited from MS. New York Academy of Medicine 12 and related MSS by *Björn Wallner*. 1989.

Skånsk Senmedeltid och Renässans

Skriftserie utgiven av Vetenskaps societeten i Lund

1. *Gösta Johannesson*. Den skånska kyrkan och reformationen. With a summary in English. (The Scania church and the reformation.) 1947. Kan erhållas inb. i hfr bd
2. *Nils Gösta Sandblad*. Skånsk stadsplanekonst och stadsarkitektur intill 1658. With a summary in English. (Scania town planning and town architecture prior to 1658.) 1949. Kan erhållas inb. i hfr bd
3. *Karl F. Hansson*. Lundabiskopen Peder Winstrup före 1658. With a summary in English. (Peder Winstrup, Bishop of Lund, up to 1658.) Med ett tillägg om Peder Winstrup som svensk biskop 1658–1679. 1950. Kan erhållas inb. i hfr bd
4. *K. G. Ljunggren* och *Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Första delen: Nuvarande Malmöhus län. 1950. Kan erhållas inb. i hfr bd
5. *K. G. Ljunggren* och *Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Andra delen: Nuvarande Kristianstads, Hallands och Blekinge län samt Bornholm. 1952. Kan erhållas inb. i hfr bd
6. *K. G. Ljunggren* och *Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Tredje delen: Tillkomst, innehåll, handskrifter samt register. 1965. Kan erhållas inb. i hfr bd
7. *Gösta Johannesson*. Jordeböcker över Lunds ärkesätets gods vid medeltidens slut. Palteboken och 1522 års uppbördsjordebok. 1953. Kan erhållas inb. i hfr bd
8. *Wilhelm Norlind*. Tycho Brahe. En levnadsteckning. Mit deutscher Zusammenfassung. (Tycho Brahe. Eine Biographie. Mit neuen Beiträgen zu seinem Leben und Werk.) 1970
9. *Salomon Kraft*. Tre senmedeltida godsorganisationer. Mit deutscher Zusammenfassung. (Drei Gutsorganisationen in der ostdänischen Provinz Schonen am Ende des Mittelalters.) 1971
10. *Knut Knutsson* och *Göte Paulsson*. Dalby Klosters intäktsbok 1530–1531. 1983
11. *Sten Skansjö*. Söderslätt genom 600 år. Bebyggelse och odling under äldre historisk tid. 1983

Årsbok 1920–1988

Årsbok 1946 innehåller register för årgångarna 1920–1945, årsbok 1970 för 1946–1969.

Ur innehållet

Artiklar

Erland Lagerroth: En dikt av sin tid *eller* I tingens natur har människan sin lag

Jöran Mjöberg: Visionsdiktare i växlande tidevarv:

W.H. Auden och William Langland

Lars-Arne Norborg: Historievetenskapliga förbindelser mellan Lund och Greifswald

Torjörn Vallinder: Montesquieu and Constitution-making in Sweden, 1809–1815 Part I

Minnesord

Stig Gustafsson av Curt Kihlstedt

Otto Oberholzer av Gustav Korlén

Nils Holmström av Christian Christiansson

Hilding Pleijel av Nils Arvid Bringéus

Pär-Erik Back av Nils Stjernquist

Per Wieselgren av Gösta Holm

Per-Edwin Wallén av Tore Strömberg

Knut Knutsson av Gunnar Jarring

Sten Carlsson av Lars-Arne Norborg

Lund
University
Press

Art nr 20186
ISBN 91-7966-130-0